

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ
Χ. ΓΑΝΙΑΡΗ

ΑΡΙΘ.

2

HENRI BERGSON

ΦΑΝΤΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΝΕΙΡΑ

ΨΥΧΗ ΚΑΙ ΣΩΜΑ

~~A/3 Ac. 80~~
~~49~~

22 20

~~Ac. 22. 20. 22. 20. 22. 20.~~

53

~~A/B A. 80~~

53

ΦΑΝΤΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΝΕΙΡΑ

ΨΥΧΗ ΚΑΙ ΣΩΜΑ

11.14.10/11

ΕΡΡΙΚΟΥ ΜΠΕΡΓΚΣΟΝ

(HENRI BERGSON)

ΦΑΝΤΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΝΕΙΡΑ

ΨΥΧΗ ΚΑΙ ΣΩΜΑ

ΕΚ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ

ΥΠΟ

ΑΝΔΡΕΟΥ Γ. ΔΑΛΕΖΙΟΥ

ΔΡΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΙΕΝΗΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

Χ. ΓΑΝΙΑΡΗ

3 - ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ - 3

ΑΘΗΝΑΙ

ΦΑΝΤΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΝΕΙΡΑ

(Διάλεξις γενομένη εἰς τὴν Society for
Psychical Research (¹) τοῦ Λονδίνου τῇ 28
Μαΐου 1913).

Ἐπιτρέψατέ μου νὰ σᾶς ἐκφράσω ἐν πρώτοις τὴν εὐγνωμοσύνην μου διὰ τὴν τιμὴν, ποῦ μοῦ ἐκάματε, ἀναθέσαντες τὴν προεδρίαν τῆς Ἑταιρείας σας εἰς ἐμέ. Δυστυχῶς δὲν ἤμην ἄξιος τῆς τιμῆς ταύτης. Δὲν γνωρίζω τὰ φαινόμενα, μὲ τὰ ὁποῖα καταγίνεται ἡ Ἑταιρεία παρὰ μόνον ἐξ ἀναγνώσεως. Ἐγὼ δ' ἴδιος δὲν εἶδα, δὲν παρατήρησα τίποτε. Πῶς λοιπὸν ἠδυνήθητε νὰ μὲ θεωρήσητε διάδοχον τῶν ἐξόχων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι κατεῖχον πρὸ ἐμὲ τὴν θέσιν ταύτην καὶ οἵτινες ἡσχολοῦντο μὲ τὰς αὐτὰς ὁποίας καὶ σεῖς σπουδάζετε; Ὑποπτεύω, ὅτι ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα «τηλεσκοπίας» ἢ «τηλεπαθείας» τὸ ὅτι διησθάνθητε μικρόθεν τὸ ἐνδιαφέρον μου διὰ τὰς ἐρεῦνας σας καὶ μὲ ἀντελήθητε ἐξ ἀποστάσεως ἑκατὸν χιλιομέτρων ἀναγινώσκοντα μὲ προσοχὴν τὰς λογοδοσίας σας καὶ παρακολουθοῦντα μὲ ζωηροτάτην περιέργειαν τὰς ἐργασίας σας. Ἡ ἀγχίνοια, ἡ διορατικότης, ἡ ὑπομονή, ἡ ἐπιμονή, τὴν ὁποίαν κατεβάλετε εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῆς terra incognita, (ἀγνώστου γῆς), μοῦ ἐφάνη πραγματικῶς θαυμασία. Ἀλλὰ περισσότερον ἀπὸ τὴν ἀγχίνοιαν καὶ διορατικότητά σας θαυμάζω τὸ θάρρος, τὸ ὁποῖον σᾶς ἐχρειάσθη, ὅπως ἀντεπεξέλθετε κατὰ τῶν προλήψεων ἑνὸς μεγάλου μέρους τοῦ κοινοῦ καὶ ἀντιμετωπίσετε τοὺς σαρκασμούς, οἱ ὅποιοι προ-

(¹) Ἑταιρεία Ψυχικῶν Ἐρευνῶν.

ξενούν φόβους καὶ εἰς τοὺς γενναιοτέρους. Διὰ τοῦτο εἶμαι ὑπερήφανος, περισσότερον ὑπερήφανος παρ' ἕσον δύναμαι νὰ τὸ εἶπω, ὅτι ἐξελέγην πρόεδρος τῆς «Ἑταιρείας τῶν Ψυχικῶν Ἑρευνῶν». Ἐδιάβασα κάπου, τὴν ἱστορίαν ἐνὸς ὑπολοχαγοῦ, τὸν ὁποῖον αἱ περιπέτειαι τῆς μάχης, ὁ ἐξαφαισμός τῶν φονευθέντων ἢ τραυματισθέντων ἀρχηγῶν ἐτίμησαν διὰ τῆς ἀρχηγίας τοῦ συντάγματος. Ὁ ἀξιωματικὸς οὗτος ἐσκέπτετο καὶ ὠμίλει περὶ τῆς ἀρχηγίας αὐτῆς καθ' ὅλον τὸν βίον του, ἡ δὲ ἀνάμνησις τῶν ὀλίγων ἐκείνων ὥρῶν εἶχε διαποτίσει ὁλόκληρον τὴν ὑπαρξίν του. Εἶμαι αὐτὸς ὁ ὑπολοχαγὸς καὶ θὰ ῥαγισθῶ πάντοτε εὐτυχῆς, ὅτι θὰ ταχθῶ ὄχι μόνον ἐπὶ τινὰς ὥρας, ἀλλ' ἐπὶ τινὰς μῆνας ἐπὶ κεφαλῆς ἐνὸς συντάγματος γενναίων.

Πῶς ἐρμηνεύονται αἱ προκαταλήψεις ἐνταντίον τῶν ψυχικῶν ἐπιστημῶν; Βεβαίως οἱ «ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης» καταδικάζοντες ἐρεῦνας, ὁποῖαι εἶναι αἱ ἰδικαί σας, εἶναι ἰδίως οἱ «ἡμιεπιστήμονες», (demi—savants). Φυσικοί, χημικοί, φυσιολόγοι, ἱατροὶ εἶναι μέλη τῆς Ἑταιρείας σας, πολυάριθμοι δὲ ἐπιστήμονες, χωρὶς ν' ἀνήκουν εἰς αὐτήν, ἐνδιαφέρονται διὰ τὰς σπουδὰς σας. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ πραγματικοὶ ἐπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι, μολονότι εἶναι πρόθυμοι νὰ περισυλλέξουν πᾶσαν οἰανδήποτε ἐργασίαν ἐπιστημονικοῦ ἐργαστηρίου, ἐκτοπίζουσιν ἐκ προκαταλήψεως πᾶν ὅ,τι προσφέρετε εἰς αὐτοὺς καὶ ἀπορρίπτουν συνολικῶς πᾶν ὅ,τι ἐκάμετε μέχρι σήμερον. Διατὶ ἄραγε; Μακράν μου ἡ σκέψις νὰ ἐπικρίνω τὴν κριτικὴν των καὶ νὰ κάμω καὶ ἐγὼ κριτικὴν. Φρονῶ, ὅτι ὁ χρόνος, ὅστις καταναλίσκεται εἰς ἀνασκευὰς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, εἶναι χαμένος καιρός. Τὶ ἀπομένει ἐξ ὅλων τῶν ἀντιρρήσεων καὶ τῶν ἐνστάσεων, τὰς ὁποίας ἤγειραν οἱ φιλόσοφοι οἱ μὲν κατὰ τῶν δέ; Τίποτε ἢ πολὺ ὀλίγον. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον λογαριάζεται, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μένει, εἶναι ἡ θετικὴ ἀλή-

θεια. Ὁ ἀληθὴς ἰσχυρισμὸς ὑποκαθίσταται εἰς τὴν ἐσφαλμένην ἰδέαν δυνάμει τῆς ἐνδιαθέτου δυνάμεώς του, εἶναι δέ, χωρὶς νὰ λάβῃ τις τὸν κόπον ν' ἀνασκευάσῃ οἷονδ' ἕποτε, ἢ καλυτέρα τῶν ἀνασκευῶν. Ἀλλὰ πρόκειται περὶ πράγματος ὅλως διαφόρου τῶν ἀνασκευῶν καὶ τῶν ἐπικρίσεων. Ἐπιθυμῶ νὰ δείξω, ὅτι ὁπισθεν τῶν ἀντιρρήσεων τῶν μὲν καὶ τῶν σαρκασμῶν τῶν δὲ ὑπάρχει, ἀόρατος καὶ παροῦσα, ποιά τις μεταφυσικὴ, μὴ ἔχουσα συνείδησιν ἑαυτῆς, — μεταφυσικὴ ἀσυνείδητος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀσύστατος, ἀσυνείδητος καὶ συνεπῶς ἀνίκανος ν' ἀναπλάσσεται διαρκῶς, καθὼς πρέπει ν' ἀναπλάσσεται ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐμπειρίας μίᾳ φιλοσοφίᾳ ἀνταξία τοῦ ὀνόματός της — ὅτι ἡ μεταφυσικὴ αὕτη εἶναι ἄλλως τε αὐτονόητος, ὅτι, ἐν πάσῃ περιπτώσει, στηρίζεται ἐπὶ μιᾷ πτυχῇ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸ πολλοῦ χρόνου γενομένης, καὶ ὅτι κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἐρμηνεύεται ἡ ἐμμονὴ καὶ ἡ λαϊκότης αὐτῆς. Ἐπιθυμῶ ν' ἀφαιρέσω τὴν προσωπίδα της, νὰ μεταδῶ ἀπ' εὐθείας πρὸς αὐτήν, διὰ ν' ἀντιληφθῇ τὴν πραγματικὴν ἀξίαν της. Ἀλλὰ πρὶν τὸ κάμω, θὰ εἶπω ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς μεθόδου σας — μεθόδου, ἥτις, δι' εὐνοήτους λόγους, ἀποπλανᾷ ἀριθμὸν τινα ἐπιστημόνων.

Τίποτε δυσαρεστότερον εἰς ἓνα ἐξ ἐπαγγέλματος ἐπιστήμονα ἀπὸ τὸ νὰ βλέπῃ, ὅτι εἰσάγονται εἰς μίαν ἐπιστήμην τῆς αὐτῆς τάξεως μὲ τὴν ἰδικήν του μέθοδον ἐρεῦνης καὶ ἐξακριβώσεως, τὰς ὁποίας αὐτὸς ἀπέφυγε μετὰ προσοχῆς. Φοβεῖται τὴν μόλυνσιν. Πολὺ νομιμοφρόνως ἀγαπᾷ τὴν μεθόδον του, ὅπως ὁ ἐργάτης τὰ ἐργαλεῖά του. Ἀγαπᾷ αὐτὴν ταύτην τὴν μέθοδον, ἀνεξαρτήτως ἐκείνου, τὸ ὅποιον τοῦ δίδει. Ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου στηριζόμενος, ὡς φρονῶ, ὁ William James, ὥρισε τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ ἐρασιτέχνου καὶ τοῦ ἐξ ἐπαγγέλματος ἐπιστήμονος. Ὁ πρῶτος ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα, ὁ

δεύτερος διὰ τὰς μεθόδους, εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλονται. Λοιπὸν, τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα σὰς ἀπασχολοῦν, ἀνήκουν ἀναμφιδόλως εἰς τὸ αὐτὸ γένος, εἰς τὸ ὁποῖον συγκαταλέγονται καὶ τ' ἀποτελοῦντα τὸ ἀντικείμενον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἐνῷ ἡ μέθοδος, τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖτε καὶ ἀναγκάζεσθε ν' ἀκολουθήσετε, δὲν ἔχει συχνὰ καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν μέθοδόν των ἐπιστημῶν τῆς φύσεως.

Λέγω, ὅτι πρόκειται περὶ φαινομένων τοῦ αὐτοῦ γένους. Ἐννοῶ μὲ αὐτό, ὅτι φανερώνουν ἀσφαλῶς νόμους καὶ ὅτι δύνανται νὰ ἐπαναληφθοῦν καὶ αὐτὰ ἀπροσδιορίστως εἰς τὸν χρόνον καὶ τὸν χώρον. Δὲν εἶναι γεγονότα, ὅμοια πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα μελετᾷ ἐπὶ παραδ. ὁ ἱστορικός. Ἡ ἱστορία δὲν ἀρχίζει ἐκ νέου. Ἡ μάχη τοῦ "Αουστερλιτς ἐδόθη μίαν φορὰν καὶ δὲν θὰ δοθῇ ποτὲ πλεόν. Δεδομένου, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ παραχθοῦ, αἱ αὐταὶ συνθήκαι, δὲν δύναται νὰ ἐπανεμφανισθῇ τὸ αὐτὸ ἱστορικὸν γεγονός. Ἐπειδὴ δὲ νόμος σημαίνει, ὅτι εἰς μερικὰς πάντοτε ἰδίας αἰτίας ἐπακολουθοῦν πάντοτε τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, ἡ ἱστορία, κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως, δὲν ἀσχολεῖται μὲ νόμους, ἀλλὰ μὲ ἰδιαίτερα γεγονότα καὶ μὲ τὰς ὅχι ὀλιγώτερον ἰδιαιτέρας συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐγένοντο. Τὸ μόνον ζήτημα εἶναι ἐν προκειμένῳ νὰ μάθωμεν ἂν τὰ γεγονότα ἔλαβον πράγματι χώραν εἰς μίαν δεδομένην χρονικὴν στιγμὴν, εἰς ἓν ὁρισμένον σημεῖον τοῦ χώρου, καὶ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον συνέβησαν. Τούναντίον μία πραγματικὴ πικραίσθησις,—ἡ ἐμφάνισις π. χ. ἐνὸς ἀρρώστου ἢ ἐτοιμοθανάτου εἰς συγγενῇ ἢ φίλον, κατοικοῦντα πολὺ μακρὰν, ἴσως εἰς τοὺς ἀντίποδας—, εἶναι γεγονός, τὸ ὁποῖον φανερῶνει ἓνα νόμον ἀνάλογον πρὸς τοὺς φυσικοὺς, τοὺς χημικοὺς, τοὺς βιολογικοὺς. Ὑποθέτω πρὸς στιγμὴν, ὅτι τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπενέργειαν τῆς μιᾶς συνειδήσεως ἐπὶ τῆς ἐτέρας· ὅτι αἱ συνειδήσεις δύνανται νὰ ἐπι-

κοινωνοῦν ἄνευ ὁρατῆς παρεμβάσεως, καὶ ὅτι ὑπάρχει, ὡς λέγετε «**τηλεπάθεια**». Ἐὰν ἡ τηλεπάθεια εἶναι πραγματικὸν γεγονός τοῦτο δύναται νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἀπροσδιορίστως. Προχωρῶ περισσότερο. Ἐὰν ἡ τηλεπάθεια εἶναι πραγματική, εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐνεργεῖ εἰς πᾶσαν στιγμὴν καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ μὲ τόσον μικρὰν ἔντασιν, ὥστε νὰ μὴ γίνεται αἰσθητή, ἢ κατὰ τρόπον, ὥστε ὁ μηχανισμὸς τοῦ ἐγκεφάλου σταματᾷ τὸ ἀποτέλεσμα διὰ τὸ καλὸν μας, καθ' ἣν στιγμὴν πρόκειται νὰ ὑεπηδῇ τὸ κατώφλιον τῆς συνειδήσεως. Ἡλεκτρισμὸν παράγομεν διαρκῶς, ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι σταθερῶς ἠλεκτρισμένη, κυκλοφοροῦμεν μεταξὺ μαγνητικῶν ρευμάτων, καὶ ὁμῶς ἑκατομμύρια ἀνθρώπων ἔζησαν ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν, χωρὶς νὰ ὑποπτεύσουν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ὡς πρὸς τὴν τηλεπάθειαν : διήλθομεν πλησίον τῆς, χωρὶς νὰ τὴν ἀντιληφθῶμεν. Πάντως, ἓνα σημεῖον εἶναι ἀναμφίδολον, δηλαδή, ὅτι, ἂν ἡ τηλεπάθεια εἶναι πραγματική, εἶναι φυσική, καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ μάθωμεν τοὺς ὅρους τῆς ὑπαρξεώς τῆς δὲν θ' ἀναγκαζώμεθα πλέον νὰ περιμένωμεν «φαντάσματα ζώντων», διὰ νὰ ἔχωμεν ἓνα τηλεπαθητικὸν ἀποτέλεσμα, ὁμῶς δὲν ἀναγκαζώμεθα, ὡς οἱ ἄνθρωποι ἄλλων αἰώνων, νὰ περιμένωμεν τὴν ἀγαθὴν θέλησιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὴν θεὰν τῆς καταιγίδος διὰ νὰ ἴδωμεν τὸν ἠλεκτρικὸν σπινθῆρα.

Ἴδου λοιπὸν ἓν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον, λόγῳ τῆς φύσεώς του, φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ μελετηθῇ, καθ' ὃν τρόπον μελετῶνται τὰ φυσικά, τὰ χημικά καὶ τὰ βιολογικά φαινόμενα. Ἀλλὰ δὲν τὸ μελετᾶτε διόλου κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν : ἀναγκάζεσθε νὰ προσφεύγετε εἰς μίαν τελείως διάφορον μέθοδον, ἣτις εὐρίσκεται εἰς τὸ μεταίχμιον δύο μεθόδων τῆς τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ ἀνακριτοῦ. Ἀνάγεται εἰς τὸ παρελθὸν ἡ πραγματικὴ παραίσθησις ; Μελετᾶτε τὰ

σχετικὰ ἀρχεῖα, τὰ ἐξελέγχετε, γράφετε μίαν ἱστορικὴν σελίδα. Συνέβη χθὲς τὸ γεγονός. Προβαίνετε εἰς εἶδος δικαστικῆς ἀνακρίσεως : ἔρχεσθε εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς μάρτυρας, φέρετε αὐτοὺς εἰς ἀντιπαράστασιν, λαμβάνετε σχετικὰς περὶ αὐτῶν πληροφορίας. Ὅσον τὸ κατ' ἐμέ, δσάκις ἀνακαλῶ εἰς τὴν μνήμην μου τ' ἀποτελέσματα τῶν θυμασίων ἀνακρίσεων, τὰς ὁποίας διέξάγετε ἐπὶ τριάκοντα καὶ πλέον ἔτη, δσάκις σκέπτομαι τὰς προφυλάξεις, τὰς ὁποίας λαμβάνετε, διὰ ν' ἀποφύγετε τὴν πλάνην· δσάκις βλέπω τὸν τρόπον, καθ' ὃν εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων, τὰς ὁποίας ἀναφέρετε, ἡ περιγραφή τῆς παραισθήσεως ἔγινεν εἰς ἓνα ἢ περισσότερα πρόσωπα, συχνὰ μάλιστα γραπτῶς, πρὶν ἢ ἡ παραίσθησις ἀναγνωρισθῇ ὡς πραγματικὴ, δσάκις ἀναλογίζομαι τὸν κολοσσιαῖον ἀριθμὸν τῶν γεγονότων καὶ ἰδίως τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὑφισταμένην ὁμοιότητα, τὴν οἰκογενειακὴν συγγένειάν των, τὴν συμφωνίαν τόσων μαρτυριῶν, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ μὲν δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὰς δέ, μαρτυριῶν, ἀναλυομένων, ἐξελεγχομένων καὶ ὑποβαλλομένων εἰς κριτικὴν ἐξακρίδωσιν,—ἀποκλίνω νὰ πιστεύσω, εἰς τὴν τηλεπάθειαν καθὼς πιστεύω εἰς τὴν ἡτταν τῆς ἀητιότητος Ἀρμάδας. Δὲν εἶναι ἡ μαθηματικὴ βεβαιότης, τὴν ὁποίαν μοῦ δίδει ἡ ἀπόδειξις τοῦ πυθαγορείου θεωρήματος. Δὲν εἶναι ἡ φυσικὴ βεβαιότης, τὴν ὁποίαν μοῦ παρέχει ἡ ἐπιβεβαίωσις τοῦ νόμου τοῦ Γαλιλαίου, ἀλλ' εἶναι τοῦλάχιστον ἡ βεβαιότης, ποῦ ἀποκτῶμεν ἐπὶ πεδίου ἱστορικοῦ ἢ δικαστικοῦ.

Ἄλλ' αὐτὸ ἀκριδῶς ἐμβάλλει εἰς ἀμηχανίαν μεγάλον ἀριθμὸν πνευμάτων. Χωρὶς ν' ἀντιλαμβάνωνται καλῶς τὴν αἰτίαν τῆς ἀποστροφῆς των, εὐρίσκουν περίεργον τὸ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ πραγματευθῶμεν ἱστορικῶς ἢ δικαστικῶς γεγονότα, τὰ ὁποῖα, ἂν εἶναι πραγματικά, διέπονται ὑπὸ νόμων καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ μελετῶνται ἐκάστοτε συμ-

φώνως πρὸς τὰς μεθόδους τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειραματισμοῦ, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Ἄν παρασκευάσετε τὸ γεγονὸς κατὰ τρόπον ὥστε ν' ἀναπαράγεται εἰς τὰ ἐργαστήρια, θὰ τὸ δεχθοῦν εὐχαρίστως, ἀλλὰ, μέχρι ἐκείνης τῆς στιγμῆς, θὰ τὸ θεωρήσουν ὡς ὑποπτον. Ἐκ τοῦ ὅτι ἡ «ψυχικὴ ἔρευνα» δὲν δύναται νὰ προβῇ εἰς τὸ ἔργον τῆς, ὅπως ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία, ἐξάγουν τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν εἶναι ἐπιστημονικὴ, ἐπειδὴ δὲ τὸ «ψυχικὸν φαινόμενον» δὲν ἔλαβεν ἀκόμη τὴν ἀπλὴν καὶ ἀφηρημένην μορφήν, ἣτις ἀνοίγει εἰς ἓν γεγονὸς τὰς πύλας τῶν ἐργαστηρίων, εὐχαρίστως θὰ τὸ ἐκήρυσσαν μὴ πραγματικόν. Αὕτῃ εἶναι, ὡς φαίνεται, ἡ ὑποσυνείδητος σκέψις μερικῶν ἐπιστημόνων.

Ἐπανευρίσκω τὸ αὐτὸ συναίσθημα, τὴν αὐτὴν περιφρόνησιν ἐναντίον τοῦ *συγκεκριμένου* εἰς τὸ βάθος τῶν ἐνστάσεων, τῶν ἐγχειρομένων κατὰ τούτου ἢ ἐκείνου ἐκ τῶν συμπερασμάτων σας. Θ' ἀναφέρω μόνον ἓνα σχετικὸν παράδειγμα. Πρὸ τινος χρόνου εἰς μίαν κοσμικὴν συναναστροφὴν, εἰς τὴν ὁποῖαν παρευρέθην, ἔγινε λόγος περὶ τῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα σᾶς ἀπασχολοῦν. Παρίστατο καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέρους ἰατροὺς μας, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε καὶ ἓνας τῶν ἐνδοξοτέρων μας σοφῶν. Ἀφοῦ ἠκροάσθη μετὰ προσοχῆς τὴν σχετικὴν ὁμιλίαν, ἔλαβε τὸν λόγον καὶ εἶπε περίπου τὰ ἑξῆς:

«Ὅλα αὐτά, ποῦ λέγετε, μ' ἐνδιαφέρουν, ἀλλὰ σᾶς παρακαλῶ νὰ σκεφθῆτε καλὰ, πρὶν ἐξαγάγετε συμπεράσματα. Γνωρίζω καὶ ἐγὼ ἓνα περίεργον γεγονὸς, περὶ τῆς αὐθεντικότητος τοῦ ὁποῖου ἐγγυῶμαι. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ μοῦ τὸ διηγήθη μία κυρία, οἱ λόγοι τῆς ὁποίας μοῦ ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνην ἀπόλυτον. Ὁ σύζυγός τῆς, ἀξιωματικὸς, ἐφονεύθη εἰς μίαν συμπλοκὴν. Λοιπὸν ἀκριδῶς τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐπιπτεν, ἡ σύζυγός του, ἔσχε τὸν ὁραμα-

τισμὸν ὁλοκλήρου τῆς σκηνῆς, σκηνῆς ἀκριβεστάτης καὶ ἀνταποκρινομένης εἰς ὅλα τὰ σημεῖά της πρὸς τὴν πραγματικότητα. Θὰ συμπεράνετε ἴσως, καθὼς συνεπέρανε καὶ αὐτὴ, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν πρόκειται περὶ τηλεσκοπίας, τηλεπαθείας κτλ. Δὲν πρέπει νὰ λησμονήσετε τὸ ἐξῆς, δηλαδή τὸ ὅτι πολλαὶ γυναῖκες ὠνειρεύθησαν, ὅτι ὁ σύζυγός των ἦτο νεκρὸς ἢ ἐτοιμοθάνατος, ἐνῶ αὐτοὺς ἀπελάμβανε ἀρίστην ὑγείαν. Λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν πάντοτε τὰς περιπτώσεις ἐκεῖνας, κατὰ τὰς ὁποίας εἶναι ὀρθὸς ὁ ὁραματισμὸς καὶ δὲν λογαριάζουν τὰς ἄλλας. Ἐὰν ἔκαναν μίαν σχετικὴν ἀναγραφὴν, θὰ ἔβλεπαν, ὅτι πρόκειται περὶ ἀπλῆς συμπτώσεως».

Ἡ συνδιάλεξις εἶχε λάβει μίαν ἄλλην, δὲν ἐνθυμοῦμαι πλέον, ποίαν κατεύθυνσιν. Δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀρχίσωμεν μίαν φιλοσοφικὴν συζήτησιν. Δὲν τὸ ἐπέτρεπεν οὔτε ὁ τόπος, οὔτε ἡ στιγμή. Ἀλλ' ὅταν ἐσηκώθηκα ἀπὸ τὸ τραπέζι, μία πολὺ νεαρὰ δεσποινίς, ἡ ὁποία εἶχε παρακολουθήσῃ μὲ προσοχὴν τὴν ὁμιλίαν, ἦλθε καὶ μοῦ εἶπε : «Μοῦ φαίνεται, ὅτι ἡ σκέψις τοῦ ἱατροῦ ἦτο ἐσφαλμένη. Δὲν διακρίνω τὸ σφάλμα τοῦ συλλογισμοῦ, ἀλλ' ὑπάρχει ἀσφαλῶς ἓνα σφάλμα». Καὶ πράγματι ὑπῆρχε σφάλμα. Τὸ κοριτσάκι αὐτὸ εἶχε δίκαιον καὶ ἄδικον ὁ μεγάλος σοφός. Εἶχε κλείσει τοὺς ὀφθαλμούς του εἰς τὸ *συγκεκριμένον* σημεῖον τοῦ ζητήματος. Ἐσκέφθη δηλαδή ὡς ἐξῆς : «Ὅταν ἓνα ὄνειρον, ὅταν μία παραίσθησις μᾶς πληροφορῇ, ὅτι ἓνας συγγενής μας εἶναι νεκρὸς ἢ ἐτοιμοθάνατος ἢ εἶναι ἀληθὲς τοῦτο ἢ εἶναι ψευδές. Κατὰ συνέπειαν, ἂν ὁ ὁραματισμὸς εἶναι ὀρθός, ὀφείλομεν, διὰ νὰ βεβαιωθῶμεν, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ συμπτώσεως, νὰ παραβάλωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀληθινῶν περιπτώσεων πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ψευδῶν». Ὁ ἐπιστήμων αὐτὸς δὲν ἔβλεπεν, ὅτι τὸ ἐπιχείρημά του ἐστηρίζετο ἐπὶ μιᾷ ἀντικαταστάσεως : εἶχε δηλαδή ἀντικατα-

στήσει τὴν περιγραφὴν τῆς συγκεκριμένης καὶ ζωηράς σκηνῆς τοῦ ἀξιωματικοῦ, πίπτοντος εἰς μίαν ὠρισμένην στιγμήν, εἰς ἓνα ὠρισμένον τόπον καὶ ἔχοντος περίξ ἑαυτοῦ τούτους ἢ ἐκείνους τοὺς στρατιώτας, διὰ τοῦ ἐπομένου ξηροῦ καὶ ἀφηρημένου τύπου: «Ἡ κυρία εὗρίσκετο εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ὄχι εἰς τὴν πλάνην». Ἄ, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν εἰς τὸ ἀφηρημένον ἀναγωγὴν, ὀφείλομεν νὰ παραβάλωμεν ἀφηρημένως τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀληθινῶν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ψευδῶν περιπτώσεων καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ ἰατρὸς θὰ ἔχῃ δίκαιον. Ἀλλ' ἡ ἀφαίρεσις αὕτη συνίσταται εἰς τὴν παραμέλησιν τοῦ οὐσιώδους στοιχείου, ποῦ ἐμπεριείχεν ἡ παρὰ τῆς κυρίας παρατηρηθεῖσα εἰκὼν καὶ τὸ ὁποῖον ἀναπαρήγαγε μίαν σκηνὴν λίαν πολὺπλοκον, ἣτις ἐξετυλίχθη πράγματι μακρὰν ἀπὸ τὴν κυρίαν. Φαντάζεσθε, ὅτι ἓνας ζωγράφος ἰχνογραφῶν μίαν μάχην ἀπλῶς ἀπὸ τὴν φαντασίαν του, δύναται νὰ ἐξυπηρετηθῇ τόσο καλὰ ἀπὸ τὴν σύμπτωσιν, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ ἰχνογραφήσῃ πραγματικούς στρατιώτας, οἱ ὁποῖοι τῷ ὄντι ἔλαβον μέρος τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἰς τὴν μάχην αὐτὴν ἢ ἔκαμαν τὰς κινήσεις, τὰς ὁποίας ἀπέδωσεν εἰς αὐτοὺς ὁ ζωγράφος; Φυσικὰ ὄχι! Ἡ ὑπόθεσις τῶν πιθανοτήτων, τὴν ὁποίαν ἐπικαλούμεθα, μᾶς δεικνύει, ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, διότι μίαν σκηνήν, εἰς τὴν ὁποίαν ὠρισμένα πρόσωπα λαμβάνουν ὠρισμένας στάσεις εἶναι μοναδικὴ εἰς τὸ εἶδός της, δεδομένου ὅτι τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἐνὸς ἀνθρωπίνου προσώπου εἶναι μοναδικὰ εἰς τὸ εἶδός των. Ἐπομένως ἕκαστον πρόσωπον—πολὺ δὲ περισσότερον ἢ σκηνήν, ἢ ὁποία τὰ συνενώνει—δύναται ν' ἀναλυθῇ εἰς ἀπειρίαν στοιχείων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν εἶναι δι' ἡμᾶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ δέ. Τοιοῦτοτρόπως θὰ ἐχρειάζετο ἄπειρος ἀριθμὸς συμπτώσεων, ὅπως ἡ συγκεκριρία κάμῃ ἐκ τῆς φανταστικῆς σκηνῆς τὴν ἀκριβὴ ἀναπαράστασιν τῆς πραγματικῆς. Μὲ ἄλλας λέξεις εἶναι μαθη-

ματικῶς ἀδύνατον, ὅπως μία εἰκὼν, δημιουργηθεῖσα ἀπὸ τὴν φαντασίαν τοῦ ζωγράφου, ἀπεικονίσῃ ἓνα γεγονός, ὡς συνέδη εἰς τὴν πραγματικότητα. Λοιπὸν ἡ κυρία, ἣτις ἔσχε τὸν ρηθέντα ὁραματισμόν, εὗρίσκετο εἰς τὴν θέσιν τοῦ ζωγράφου. Ἡ φαντασία της ἐπλασε μίαν εἰκόνα. Ἐὰν ἡ εἰκὼν αὕτη ἦτο τῷ ὄντι ἡ ἀναπαράστασις μιᾶς πραγματικῆς σκηνῆς, θ' ἀντελαμβάνετο ἀναγκαίως τὴν στιγμὴν ταύτην ἢ θὰ εὗρίσκετα εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ μίαν συνείδησιν, ἡ ὁποία τὴν ἀντελαμβάνετο. Δὲν γνωρίζω ποίαν σημασίαν ἔχει ἐν προκειμένῳ ἡ παραβολὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν «ἀληθινῶν περιπτώσεων» πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ψευδῶν. Ἐδῶ ἡ στατιστικὴ δὲν ἔχει σημασίαν. Ἡ μοναδικὴ περίπτωσις, τὴν ὁποίαν μοῦ παρουσιάζουν, μοῦ εἶναι ἀρκετὴ, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὴν λαμβάνω μὲ ὁλόκληρον τὸ περιεχόμενόν της. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἂν ἦτο κατάλληλος εὐκαιρία νὰ συζητήσω μὲ τὸν ἰατρόν, θὰ τοῦ ἔλεγα: «Δὲν γνωρίζω, ἂν ἡ διήγησις, ποῦ σὰς ἔκαμαν, εἶναι ἀξία πίστεως. Ἀγνοῶ, ἂν ἡ κυρία ἔσχε τὸν ἀκριβῆ ὁραματισμόν τῆς σκηνῆς, ἡ ὁποία ἐξετυλίχθη μακρὰν της. Ἀλλ' ἂν τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπεδεικνύετο, ἂν ἡδυνάμην νὰ εἶμαι βέβαιος, ὅτι ἡ φυσιογνωμία ἐνὸς καὶ μόνου στρατιώτου, παρόντος εἰς τὴν σκηνήν, ἐνεφανίσθη εἰς τὴν κυρίαν, τότε, καὶ ἂν ἀκόμη ἀπεδεικνύετο, ὅτι ὑπῆρξαν χιλιάδες ψευδεῖς ὁραματισμοί· καὶ ἂν ἀκόμη καμμία ἄλλη παραίσθησις πλὴν αὐτῆς ὑπῆρξεν εἰς τὸν κόσμον, θὰ ἐθεώρουν τὴν τηλεπάθειαν ἀποδεδειγμένην αὐστηρῶς καὶ ὀριστικῶς ἢ γενικώτερον τὴν δυνατότητα τοῦ ν' ἀντιλαμβάνομεθα ἀντικείμενα καὶ γεγονότα, τὰ ὁποῖα αἱ αἰσθήσεις μας, μὲ ὅλα τὰ ὄργανα, τὰ ἐνισχύοντα τὴν δυνάμιν των, εἶναι ἀνίκανοι ν' ἀντιληφθοῦν. Ἀλλ' εἶπα ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἀρκετὰ. Θὰ ἐξετάσω τώρα τὴν βαθυτέραν αἰτίαν, ἡ ὁποία ἐπεδράδυνε μέχρι σήμερον τὴν «ψυχικὴν ἔρευναν», διδουσα διάφορον κατεύθυνσιν εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν ἐπιστημόνων,

Ἐνίοτε ἀποροῦμεν, ὅτι ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον ἀπὸ τὰ γεγονότα, ἅτινα κινοῦν τὸ ἐνδιαφέρον μας, ἐνῶ, ὡς ἐπιστήμη πειραματική, ὤφειλε νὰ περισυλλέγη πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀντικείμενον παρατηρήσεως καὶ ἐμπειρίας. Ἀλλὰ πρέπει νὰ συνεννοηθῶμεν ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης. Τὸ ὅτι αὕτη ἐδημιούργησε τὴν πειραματικὴν μέθοδον, εἶναι βέβαιον, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει διόλου, ὅτι ἔχει διευρύνει ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τὴν σφαῖραν τῆς ἐμπειρίας, εἰς τὴν ὁποίαν εἰργάζοντο πρότερον οἱ σοφοί. Τοῦναντίον τὴν περιώρισαν εἰς περισσότερα τοῦ ἐνὸς σημεία. Εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦτον ὀφείλει ἄλλως τε τὴν δυνάμιν της. Οἱ ἀρχαῖοι εἶχον προδῆ εἰς πολλὰς παρατηρήσεις καὶ πειράματα, ἀλλ' αἱ παρατηρήσεις αὐτῶν ἐγίνοντο τυχαίως, πρὸς μίαν κατεύθυνσιν οἶανδῆποτε. Εἰς τί συνίσταται ἡ δημιουργία τῆς πειραματικῆς μεθόδου; Αὕτη συνίσταται προφανῶς εἰς τὸ νὰ λαμβάνωμεν τρόπους παρατηρήσεως καὶ πειραματισμοῦ, οἱ ὅποιοι ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ πρότερον. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ τοῦς ἐφαρμόζωμεν εἰς κάθε οἶανδῆποτε κατεύθυνσιν, τοὺς συγκεντρώνομεν εἰς ἓνα ὁρισμένον σημεῖον: εἰς τὴν *καταμέτρησιν* — τὴν καταμέτρησιν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μεταβλητοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον θεωροῦμεν ὡς συνάρτησιν ἄλλων μεταβλητῶν, ἐξ ἴσου καταμετρησίμων ποσῶν. Ὁ “νόμος,, κατὰ τὴν σημερινὴν τῆς λέξεως ἐκδοχὴν, εἶναι ἀκριδῶς ἡ ἔκφρασις μιᾶς σταθερᾶς σχέσεως μεταξὺ ποσῶν μεταβαλλομένων. Ὅθεν ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη εἶναι τέκνον τῶν *μαθηματικῶν*, ἐγεννήθη δὲ τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀλγεβρα ἀπέκτησεν ἀρκετὴν δυνάμιν καὶ εὐστροφίαν, ὥστε νὰ συσφίγξῃ τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ ῥίψῃ αὐτὴν ἐντὸς τοῦ δικτύου τῶν ὑπολογισμῶν της. Κατ' ἀρχὰς ἐνεφανίσθησαν ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ μηχανικὴ ὑπὸ τὴν μαθηματικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἔδωσαν εἰς αὐτάς οἱ νεώτεροι. Κατόπιν ἀνεπτύχθη ἡ

φυσική— μία ἐξ ἴσου μαθηματικὴ φυσική. Ἡ φυσικὴ παρῶ-
 τρυνεν εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς χημείας, ἣτις ἐδράζεται
 καὶ αὐτὴ ἐπὶ καταμετρήσεων καὶ συγκρίσεων ὄγκων καὶ
 βαρῶν. Μετὰ τὴν χημείαν ἐγεννήθη ἡ βιολογία, ἣτις δὲν
 ἔχει μὲν ἀκόμη λάβει μαθηματικὴν μορφήν, ἀλλ' ἐπιθυμεῖ
 ὅχι ὀλιγώτερον ν' ἀναγάγῃ διὰ τῆς φυσιολογίας τοὺς νόμους
 τῆς ζωῆς εἰς τοὺς νόμους τῆς χημείας καὶ τῆς φυσικῆς,
 δηλαδὴ ἐμμέσως τῆς μηχανικῆς. Τοιουτοτρόπως ἡ ἐπιστήμη
 ῥέπει πάντοτε πρὸς τὰ μαθηματικά ὡς πρὸς ἐν ἰδεῶδες·
 ἀποβλέπει κατ' οὐσίαν εἰς τὴν καταμέτρησιν. Ἐκεῖ ὅπου
 ὁ ὑπολογισμὸς δὲν εἶναι ἀκόμη ἐφαρμόσιμος, ὁσάκις ἡ ἐπι-
 στήμη περιορίζεται ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν περιγραφὴν ἢ τὴν
 ἀνάλυσιν τοῦ ἀντικειμένου, ρυθμίζει ἑαυτὴν κατὰ τρόπον,
 ὥστε νὰ μὴ λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν παρὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, τὸ
 ὅποιον θὰ ἐγίνετο ἐπιδεκτικὸν καταμετρήσεως. Κατὰ ταῦτα
 ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη ὤφειλε νὰ ἐξετάσῃ πρὸ παντός, ἐὰν
 θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀντικαταστήσῃ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα διὰ
 τινων ἰσοδυνάμων φαινομένων, τὰ ὅποια θὰ ἦσαν καταμε-
 τρήσιμα. Πράγματι βλέπομεν, ὅτι ἡ συνείδησις συνδέεται
 πρὸς τὸν ἐγκέφαλον. Κατέλαβον λοιπὸν τὸν ἐγκέφαλον ἡ
 προσεκολλήθησαν εἰς τὸ ἐγκεφαλικὸν γεγονός,—τὴν φύσιν
 τοῦ ὁποίου γνωρίζουν, ὅτι δύναται ν' ἀναλυθῇ εἰς κινήσεις
 μορίων καὶ ἀτόμων, ἥτοι εἰς ἐνεργείας μηχανικῆς τάξεως,—
 καὶ συνεφώνησαν νὰ προβοῦν εἰς τὸ ἔργον των, ὡς ἐὰν τὸ
 ἐγκεφαλικὸν ἰσοδυνάμει πρὸς τὸ πνευματικόν. Ὁλόκληρος
 ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος, ὁλόκληρος ἡ μεταφυσικὴ ἀπὸ
 τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας διακη-
 ρύσσει ἄλλως τε τὴν ἀνωτέρω ἰσοδυνάμεισιν. Ὁμιλοῦν
 ἀδιαφόρως περὶ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ πνεύματος, ἐκλαμ-
 βάνοντες τὸ πνευματικόν ὡς «ἐπιφαινόμενον», καθὼς τὸ
 θέλει ὁ ὕλισμός, ἢ θεωροῦντες τὸ ἐγκεφαλικὸν ἴσον πρὸς τὸ
 πνευματικόν, ὡς δύο μεταφράσεις εἰς γλῶσσαν διάφορον

ένδος καὶ τοῦ αὐτοῦ πρωτοτύπου. Ἐν συντόμῳ ἡ ὑπόθεσις ένδος παραλληλισμοῦ μεταξὺ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ φαίνεται ἐξόχως ἐπιστημονική! Ἐξ ένστίκτου ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη τείνουν νὰ ἐκτοπίσουν ὅ,τι θ' αντεστρατεύετο πρὸς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, ὅ,τι θὰ τὴν δυσηρέσται. Τὸ ὅ,τι δὲ αὐτὸ εἶναι, ὡς φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως, ἡ περίπτωσις τῶν γεγονότων, τὰ ὅποια ένδιαφέρουν τὴν «ψυχικὴν ἔρευναν» ἢ τοῦλάχιστον πολλὰ ἐξ αὐτῶν.

Λοιπὸν ἤλθεν ἡ στιγμή, ὅπως ἀτενίσωμεν κατὰ πρόσωπον τὴν ὑπόθεσιν ταύτην καὶ ἴδωμεν τὴν ἀξίαν της. Δὲν θὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενῶς περὶ τῶν δυσκολιῶν, αἱ ὅποιαι παρομαρτοῦν εἰς αὐτὴν. Ἐδείξαμεν ἄλλοτε, ὅτι ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτὴν, εὐθὺς ὅταν ἐξετάσωμεν ἐπακριδῶς τὴν σημασίαν της. Προσθέτομεν, ὅτι ἡ φύσις δὲν ἐπέτρεψεν εἰς ἑαυτὴν τὴν πολυτέλειαν νὰ ἐπαναλαμβάνῃ εἰς γλῶσσαν συνειδήσεως ὅ,τι ὁ ἐγκεφαλικὸς φλοιὸς ἐξέφρασεν ἤδη διὰ κινήσεως ἀτόμων ἢ μορίων. Κάθε περιττὸν ὄργανον καθίσταται ἀτροφικόν· κάθε περιττὴ λειτουργία ἐκλείπει. Μία συνειδήσις, ἣτις θὰ ἦτο ἀπλοῦν ἀντίγραφον καὶ ἡ ὅποια δὲν θὰ ἐνήργει θὰ εἶχε πρὸ πολλοῦ ἐξαφανισθῇ ἐκ τοῦ Σύμπαντος. Καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ συνειδήσις ἐδημιουργήθη ποτέ, δὲν βλέπομεν ὅτι αἱ ἐνέργειαι μας γίνονται ἀσυνειδήτοι κατὰ τὸ μέτρον, καθ' ὃ ἡ συνήθεια τὰς καθιστᾷ μηχανικάς; Ἀλλὰ δὲν θέλω νὰ ἐπιμείνω εἰς τὰς θεωρητικὰς παρατηρήσεις ταύτας. Ἐκεῖνο, τὸ ὅποion δι᾽σχυρίζομαι εἶναι, ὅτι τὰ γεγονότα ἀμερολήπτως ἐξεταζόμενα, δὲν ἐπιβεβαιοῦν οὔτε καὶ ὑποβάλλουν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ παραλληλισμοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ μίαν πνευματικὴν δύναμιν, οἱ ἐπιστήμονες ἐπίστευσαν πράγματι, ὅτι ἡ ἐμπειρία παρέχει εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα νὰ ὁμιλοῦν περὶ ἀκριβῶν έντοπισμῶν εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Κάμνω ὑπαινιγμὸν εἰς τὴν μνήμην καὶ ἰδίως εἰς τὴν μνήμην τῶν λέξεων. Ἀλλ' οὔτε περὶ τῆς κρίσεως,

οὔτε περὶ τοῦ συλλογισμοῦ, οὔτε περὶ ἄλλης τινὸς ἐνεργείας τῆς σκέψεως ἔχομεν, ἔστω καὶ τὸν ἐλάχιστον λόγον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι συνδέονται πρὸς ἐνδοεγκεφαλικάς κινήσεις, τὰ ἴχνη τῶν ὁποίων διαγράφουν. Τοῦναντίον αἱ νόσοι τῆς μνήμης τῶν λέξεων—ἢ ὡς λέγουν, αἱ ἀφασίαι—ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν διαταραχὴν ὀρισμένων ἐγκεφαλικῶν ἐλίκων κατὰ τρόπον, ὥστε ἠδυνήθησαν νὰ ἐκλάβουν τὴν μνήμην ὡς ἀπλὴν λειτουργίαν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ νὰ πιστεύσουν, ὅτι αἱ ὀπτικάι, ἀκουστικάι καὶ κινητικάι ἀναμνήσεις τῶν λέξεων εἶναι ἐντοπισμέναι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ,—ὡς φωτογραφικαὶ πλάκες, διατηροῦσαι τὰς ἐντυπώσεις τοῦ φωτὸς ἢ φωνογραφικοὶ δίσκοι, ἐναποτυποῦντες ἡχητικὰ κύματα.

Ἐξετάσατε ἐκ τοῦ πλησίον τὰ γεγονότα, τὰ ὅποια, ὡς ἰσχυρίζονται, μαρτυροῦν περὶ μιᾶς ἐπακριβοῦς ἀνταποκρίσεως καὶ μιᾶς ἐμβολῆς τοῦ πνευματικοῦ βίου εἰς τὸν ἐγκεφαλικὸν (ἀφίνω κατὰ μέρος τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς κινήσεις, αὐτὸ ἐννοεῖται οἷκοθεν, διότι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι προφανῶς αἰσθητοκινητήριον ὄργανον, *organe sensorimoteur*)—θὰ ἴδετε, ὅτι ἀνάγονται ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ φαινόμενα τῆς μνήμης καὶ ὅτι ὁ ἐντοπισμὸς τῶν ἀφασιῶν—καὶ μόνον οὗτος,—φαίνεται ὅτι παρέσχεν εἰς τὸ δόγμα τοῦ παραλληλισμοῦ μίαν ἀρχὴν πειραματικῆς ἀποδείξεως.

Λοιπὸν βαθυτέρα μελέτη τῶν διαφορῶν ἀφασιῶν θὰ ἐδείκνυσεν ἀκριβῶς τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἐξομοιώσεως τῶν ἀναμνήσεων πρὸς φωτογραφικὰς πλάκας ἢ φωτογραφικοὺς δίσκους, τοποθετημένους εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Κατὰ τὴν γνώμην μου, ὁ ἐγκέφαλος δὲν διατηρεῖ τὰς παραστάσεις καὶ τὰς εἰκόνας τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ἐναποτιμιεύει ἀπλῶς **κινητηρίους ἔξεις**, (*des habitudes motrices*). Δὲν θὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ τὴν κριτικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπέβαλα πάλαι ποτὲ τὴν τρέχουσαν θεωρίαν τῶν διαφορῶν μορφῶν τῆς

ἀφασίας, — κριτικήν, ἣτις ἐφάνη τότε παράδοξος, προσέκρουε πράγματι εἰς ἓνα ἐπιστημονικὸν δόγμα, ἀλλὰ τὴν ὁποίαν ἐπεδεδαίωσαν αἱ πρόοδοι τῆς παθολογικῆς ἀνατομίας. (Γνωρίζετε τὰς ἐργασίας τοῦ καθηγητοῦ Pierre Marie καὶ τῶν μαθητῶν του). Ἐκεῖνο τὸ ὁπεῖον φαίνεται ὅτι ἀπορρέει ἐκ τῶν γεγονότων, εἶναι τὸ ὅτι αἱ ἐγκεφαλικαὶ διαταραχαί, αἱ χαρακτηρίζουσαι διαφόρους μορφὰς ἀφασίας, δὲν προσβάλλουν αὐτὰς ταύτας τὰς ἀναμνήσεις κατ' ἀκολουθίαν δὲν εἶναι ἐναποταμιευμέναι εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ σημεῖον τοῦ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ ἀναμνήσεις, τὰς ὁποίας ἡ νόσος θὰ κατέστρεφεν. Αἱ διαταραχαὶ αὗται καθιστοῦν πράγματι ἀδύνατον ἢ δύσκολον τὴν ἀνάκλησιν τῶν ἀναμνήσεων· θίγουν τὸν μηχανισμόν τῶν ἀναμνήσεων καὶ μόνον τὸν μηχανισμόν τοῦτον. Ἀκόμη ἀκριδέστερον: ὁ ρόλος τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι νὰ κάμνῃ, ὥστε τὸ πνεῦμα, ὅσάκις ἔχει ἀνάγκην τῆς ἀναμνήσεως, νὰ δύναται ν' ἀποκτᾷ ἐκ μέρους τοῦ σώματος τὴν κατάστασιν ἐκείνην ἢ τὴν ἀρχικὴν κίνησιν, ἣτις παρέχει εἰς τὴν ζητούμενην ἀνάμνησιν κατάλληλον πλαίσιον. Ἐὰν τὸ πλαίσιον εἶναι ἐκεῖ, ἡ ἀνάμνησις τοποθετεῖται μόνῃ της ἐντὸς τοῦ πλαισίου. Ὁ ἐγκέφαλος παρασκευάζει τὸ πλαίσιον, ἀλλὰ δὲν δίδει τὴν ἀνάμνησιν. Ἰδοὺ τί μᾶς διδάσκουν αἱ νόσοι τῆς μνήμης τῶν λέξεων καὶ τί θὰ ἔκαμνεν ἄλλως τε νὰ προαισθανθῶμεν ἡ ψυχολογικὴ ἀνάμνησις τῆς μνήμης.

Ἐὰν τώρα ἐξετάσωμεν τὰς λοιπὰς λειτουργίας τῆς σκέψεως, ἢ ὑπόθεσις, τὴν ὁποίαν μᾶς ὑποβάλλουν τὰ γεγονότα, δὲν εἶναι ἡ ὑπόθεσις ἐνὸς αὐστηροῦ παραλληλισμοῦ μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ βίου. Εἰς τὴν δρᾶσιν ἐν γένει τῆς σκέψεως, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς μνήμης ὁ ἐγκέφαλος φαίνεται ἀπλῶς ἐντεταλμένος ν' ἀποτυπώσῃ εἰς τὸ σῶμα τὰς κινήσεις καὶ καταστάσεις ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἐκτελοῦν ὅ,τι σκέπτεται τὸ πνεῦμα

ἢ ὅ,τι τὸ κάμνουν νὰ σκέπτεται αἱ περιστάσεις. Πρόκειται περὶ ἐκείνου, τὸ ὅποιον διετύπωσα ἀλλαχοῦ, ἰσχυρισθεὶς, ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι «ὄργανον παντομίμας». Ἐκεῖ προσέθεσα τὰ ἑξῆς :» Ἐκεῖνος, ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ ἴδῃ ἐσωτερικῶς τὸν ἐγκέφαλον ἐν πλήρει δράσει, νὰ παρακολουθήσῃ τὰς διαφοροὺς κινήσεις τῶν ἀτόμων καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἀπάσας τὰς ἐνεργείας των, θὰ λάβῃ ἀσφαλῶς γνῶσιν τινὰ ἐκείνου, τὸ ὅποιον γίνεται εἰς τὸ πνεῦμα. Ἀλλὰ δὲν θὰ μάθῃ πολλὰ πράγματα. Θὰ μάθῃ ἐκεῖνο, ποῦ δύναται νὰ ἐξωτερικευθῇ διὰ στάσεων καὶ κινήσεων τοῦ σώματος· τὴν ἐνέργειαν ἐκείνην τῆς ψυχῆς, ἣτις εὐρίσκεται εἰς τὴν ὁδὸν τῆς τελειώσεως ἢ ἀπλῶς τῆς γενέσεως : τὰ λοιπὰ θὰ τοῦ διαφύγουν. Ὁ ἀνωτέρω παρατηρητῆς θὰ εἶναι, ὅσον ἀφορᾷ τὰς σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματα, τὰ ἐκτυλισσόμενα ἐν τῇ συνειδήσει εἰς τὴν θέσιν τοῦ θεατοῦ ἐκείνου, ὅστις βλέπει πᾶν ὅ,τι κάμνουν οἱ ἡθοποιοὶ εἰς τὴν σκηνήν, ἀλλὰ δὲν ἀκούει οὔτε μίαν λέξιν». Ἡ θὰ ἦτο ἀκόμη ὡς ἐκεῖνος, ὅστις δὲν ἀντιλαμβάνεται ἀπὸ μίαν συμφωνίαν παρὰ μόνον τὰς κινήσεις τοῦ ραβδίου τοῦ ἀρχιμουσικοῦ. Τὰ ἐγκεφαλικά φαινόμενα εἶναι πράγματι ἐν σχέσει πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν ὅ,τι αἱ κινήσεις τοῦ ἀρχιμουσικοῦ σχετικῶς πρὸς τὴν συμφωνίαν : διαγράφουν μόνον τὰς κινητηρίους ἀρθρώσεις τῆς, (*articulations motrices*), δὲν κάμνουν τίποτε περισσότερον. Κατὰ ταῦτα, εἰς τὸν ἐσωτερικὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου δὲν θὰ εὐρίσκामεν καμμίαν ἀνωτέραν πνευματικὴν ἐνέργειαν. Ἐκτὸς τῶν αἰσθησιακῶν λειτουργιῶν του, ὁ ἐγκέφαλος ἓνα καὶ μόνον διαδραματίζει πρόσωπον : ἐκφράζει διὰ κινήσεων τὴν πνευματικὴν ζωὴν.

Ἀναγνωρίζω ἄλλως τε, ὅτι ἡ μιμικὴ αὕτη ἔχει μεγίστην σημασίαν. Δι' αὐτῆς προσκολλώμεθα εἰς τὴν πραγματικότητα, προσαρμοζόμεθα εἰς αὐτὴν καὶ ἀντιδρῶμεν πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῶν περιστάσεων διὰ κινήσεων καταλλήλων.

Ἐὰν ἡ συνείδησις δὲν εἶναι λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου, ὁ ἐγκέφαλος τὴν συγκρατεῖ τοῦλάχιστον προσηλωμένην εἰς τὸν κόσμον, ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ζῶμεν. Εἶναι τὸ ὄργανον τῆς προσοχῆς εἰς τὴν ζωὴν. Ὅθεν μία ἐλαφρὰ ἐγκεφαλικὴ διαταραχὴ μία δηλητηρίασις παρεδική π.χ. με οἶνό-πνευμα ἢ με ὄπιον, —πολὺ δὲ περισσότερον μία τῶν μονίμων δηλητηριάσεων ἐκείνων, ἐκ τῶν ὁποίων συνήθως προέρχεται ἡ παραφροσύνη, δύναται νὰ προκαλέσῃ πλήρη ἀλλοίωσιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Δὲν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὡς κάμνομεν συνήθως, ὅτι τὸ δηλητηρίον ἐζήτησε νὰ εὕρῃ κάποιον μηχανισμόν, ὁ ὁποῖος θὰ ἦτο ἡ ὑλικὴ ὄψις κάποιας πνευματικῆς δυνάμεως, ὅτι διετάραξε τὸν μηχανισμόν τοῦτον, καὶ ὅτι ὁ ἄρρωστος, λόγῳ τῆς διαταραχῆς ταύτης, παραλογίζεται. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀλλοιώσεως εἶναι ἡ διατάραξις τῆς συνοδοντώσεως τῶν τροχῶν καὶ τὸ ὅτι-ἢ σκέψις δὲν προσαρμόζεται πλέον εἰς τ' ἀντικείμενα. Ὁ πάσχων ἀπὸ μανίαν καταδιώξεως δύναται νὰ σκέπτεται λογικῶς, ἀλλὰ σκέπτεται ἐκεῖθεν τῆς πραγματικότητος, ἔξω τῶν ὁρίων τῆς, ὅπως σκεπτόμεθα ἐν ὀνείρῳ. Ὁ προσανατολισμὸς τῆς σκέψεως εἰς τὴν δρᾶσιν ἢ προπαρασκευὴ αὐτῆς εἰς τὴν ἐνέργειαν, τὴν ὁποίαν αἱ περιστάσεις ἀπαιτοῦν, ἰδοὺ ὁ πραγματικὸς τοῦ ἐγκεφάλου προσρισμός.

Ἀλλὰ με αὐτὸ διοχετεύει καὶ με αὐτὸ συγχρόνως ποριορίζει τὴν ζωὴν τοῦ πνεύματος. Μᾶς ἐμποδίζει νὰ στρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς μας δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ μάλιστα, σχεδὸν πάντοτε, πρὸς τὰ ὀπίσω. Θέλει νὰ βλέπωμεν ἐμπρὸς μας, πρὸς τὴν διεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν πρέπει ν' ἀκολουθήσωμεν. Τοῦτο δὲν εἶναι ἤδη ὁρατὸν εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς μνήμης; Πολλὰ γεγενότα δεικνύουν, ὡς φαίνεται, ὅτι τὸ παρελθὸν διαφυλάσσει τὸ παρελθὸν μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν τοῦ καὶ ὅτι πραγματικὴ λήθη δὲν ὑφίσταται. Πολλοὶ πνιγμένοι ἢ ἀπηγγονισμένοι, ἐπανελθόντες εἰς τὴν ζωὴν,

διηγοῦνται, ὡς θὰ ἤκούσατε, ὅτι μίαν στιγμὴν ἔσχεν τὸν δραματισμὸν ὁλοκλήρου τοῦ παρελθόντος των. Εἰμπορῶ νὰ σᾶς ἀναφέρω καὶ ἄλλα σχετικὰ παραδείγματα, διότι τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν εἶναι, ὡς ἰσχυρίζονται, σύμπτωμα ἃ φυξίας. Δύναται ἐξ ἴσου νὰ παραχθῇ εἰς ἀλπινιστὴν ὀλισθαίνοντα ἐντὸς βαράθρου ἢ εἰς στρατιώτην, τὸν ὁποῖον πυροβολεῖ ὁ ἐχθρὸς καὶ ὅστις βλέπει, ὅτι εἶναι χαμένος. Ὁλόκληρον τὸ παρελθόν μας εἶναι ἐδῶ συνεχῶς καί, διὰ νὰ τὸ ἴδωμεν, ἀρκεῖ νὰ στρέψωμεν τὸ πρόσωπόν μας, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα καὶ δὲν ὀφείλομεν νὰ τὸ στρέψωμεν, διότι προορισμός μας εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ ζωὴ δὲ καὶ ἡ δρᾶσις βλέπουν πρὸς τὰ ἐμπρός. Δὲν δυνάμεθα, διότι ἡ λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου συνίσταται ἐν προκειμένῳ εἰς τὴν μεταμπίεσιν τοῦ παρελθόντος καὶ εἰς τὸ νὰ μὴ ἀφίνη ἐκάστοτε νὰ διαφαίνεται παρὰ μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ φωτίσῃ τὴν παροῦσαν στιγμὴν καὶ νὰ διευκολύνῃ τὴν δρᾶσιν μας, ἀνακαλεῖ δὲ τὴν ὠφέλιμον ταύτην ἀνάμνησιν διὰ συσκοτισμοῦ ὅλων τῶν ἀναμνήσεων πλὴν μιᾶς καὶ μόνης, δηλαδὴ ἐκείνης, ἣτις μᾶς ἐνδιαφέρει καὶ τὴν ὁποῖαν διαγράφει τὸ σῶμα διὰ τῶν μιμικῶν του κινήσεων. Ὅταν ἡ προσοχὴ εἰς τὴν ζωὴν πρὸς στιγμὴν ἐξασθενήσῃ — δὲν ὁμιλῶ ἐνταῦθα περὶ τῆς προσοχῆς ἐκείνης, ἣτις συνδέεται πρὸς τὴν βούλησιν καὶ εἶναι ἀτομικὴ καὶ στιγμαία, ἀλλὰ περὶ μιᾶς σταθερᾶς, μονίμου προσοχῆς, κοινῆς εἰς πάντας· προσοχῆς, τὴν ὁποῖαν ἐπιβάλλει ἡ φύσις αὐτὴ καὶ ἣτις δύναται νὰ ὀνομασθῇ «*προσοχὴ ἐξασφαλίσεως τοῦ εἶδους*» — τότε τὸ πνεῦμα, τὸ βλέμμα τοῦ ὁποῦ ἦτο διὰ τῆς βίας ἐστραμμένον πρὸς τὰ ἐμπρός, χαλαροῦται, ἀκριδῶς δὲ λόγῳ τῆς χαλαρώσεως ταύτης στρέφεται πρὸς τὰ ὀπίσω, ὅπου εὕρισκε τὴν ἱστορίαν του. Ὅθεν ὁ πανοραμτικὸς δραματισμὸς τοῦ μέλλοντος ὀφείλεται εἰς μίαν ἀπότομον **ἀδιαφορίαν διὰ τὴν ζωὴν**, προερχομένην ἀπὸ τὴν πεποιθήσιν, ὅτι εὕρι-

σκόμεθα εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ θανάτου. Μέχρι ἐκείνης τῆς στιγμῆς ὁ ἐγκέφαλος, ὡς ὄργανον τῆς μνήμης, ἦτο ἀπησχολημένος μὲ τὴν προσήλωσιν τῆς προσοχῆς εἰς τὴν ζωὴν, εἰς τὴν ὠφέλιμον συστένωσιν τοῦ πεδίου τῆς συνειδήσεως.

Ὅ,τι εἶπον περὶ τῆς μνήμης, εἶναι ἀληθές καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν. Δὲν δύναμαι νὰ εἰσέλθω ἐδῶ εἰς τὰς λεπτομερείας μιᾶς ἀποδείξεως εἰς τὴν ὁποίαν ἄλλοτε ἐπεχείρησα νὰ προδῶ. Ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσω, ὅτι τὰ πάντα γίνονται σκοτεινὰ καὶ μάλιστα ἀκατανόητα, ὅταν τὰ ἐγκεφαλικά κέντρα θεωρηθοῦν ὡς ὄργανα ἱκανὰ νὰ μεταβάλλουν εἰς ἐνσυνειδήτους καταστάσεις ὕλικους κραδασμούς καὶ ὅτι τὰ πάντα διαφωτίζονται, ὅταν τὰ κέντρα ταῦτα (καὶ οἱ αἰσθητήριοι μηχανισμοί, μὲ τοὺς ὁποίους συνδέονται) λογισθοῦν ὡς ὄργανα, προωρισμένα νὰ ἐκλέγουν εἰς τὴν ὑπερμεγέθη σφαῖραν τῶν αἰσθησιακῶν μας ἀντιλήψεων ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἐμφανισθοῦν εἰς κατάλληλον στιγμήν. Ὁ Λεϊδνίτιος ἔλεγεν ὅτι κάθε μονὰς καὶ συνεπῶς, *a fortiori* ⁽¹⁾, ἐκάστη τῶν μονάδων ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἐκάλει πνεύματα, ἐγκλείει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἐνσυνειδήτον ἢ ἀσυνειδήτον παράστασιν ὁλοκλήρου τῆς πραγματικότητος. Ἡμεῖς δὲν προχωροῦμεν τόσο πολύ, ἀλλὰ φρονοῦμεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀντιλαμβάνονται δυναμικῶς πολὺ περισσότερα πράγματα παρ' ὅσα ἀντιλαμβάνονται πραγματικῶς, καὶ ὅτι εἰς τὸ σημεῖον ἀκόμη αὐτὸ ὁ ρόλος τοῦ σώματος εἶναι νὰ ἐκτοπίζη ἀπὸ τὴν συνείδησιν πᾶν ὅ,τι δὲν ἔχει δι' ἡμᾶς πρακτικὸν ἐνδιαφέρον, πᾶν ὅ,τι δὲν προσαρμόζεται εἰς τὴν δρασίμην μας. Ὅθεν τὰ ὄργανα τῆς αἰσθήσεως, τὰ αἰσθητήρια νεῦρα, τὰ κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου, μεταδιδάζουν τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἔξω κόσμου, δεικνύοντα οὕτως τὰς κατευθύνσεις, εἰς

(1) *A fortiori* λατινικὴ ἔκφρασις σημαίνουσα "κατὰ μείζονα λόγον. Σ.Μ.

τάς όποίας δύναται νά έξασκηθῇ ἡ ἰδική μας επίδρασις. Ἀλλά δι' αὐτό περιορίζουν τοὺς δραματισμοὺς τοῦ παρόντος, καθὼς οἱ ἐγκεφαλικοὶ μηχανισμοὶ συσφίγγουν τοὺς δραματισμοὺς τοῦ παρελθόντος. Λοιπὸν, ἐάν μερικαὶ ἀνωφελεῖς ἀναμνήσεις ἢ ἀναμνήσεις «ὀνείρων» κατορθώνουν νά ὑπολισθαίνουν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς συνειδήσεως, ἐπωφελοῦμεναι μίαν στιγμὴν ἐλλείψεως προσοχῆς εἰς τὴν ζωὴν, αὐτὸ δὲν σημαίνει, ὅτι εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχῃ πέριξ τῆς φυσιολογικῆς μας αἰσθησιακῆς ἀντιλήψεως δέσμη αἰσθημάτων, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀσυνειδήτων, ἀλλ' ἐτοίμων νά εἰσέλθουν εἰς τὴν συνείδησιν καὶ εἰσερχομένων πράγματι ἐντὸς αὐτῆς εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις ἢ εἰς πρόσωπα, ἔχοντα σχετικὴν προδιάθεσιν; Ὑπάρχουν αἰσθήματα τοιοῦτου εἶδους, ἡ μελέτη δὲ αὐτῶν δὲν ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν σφαῖραν τῆς κλασσικῆς ψυχολογίας. Εἰς τὰ αἰσθήματα ἀκριδῶς ταῦτα ὀφείλει νά στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῆς «ἡ ψυχικὴ ἔρευνα».

Ἄς μὴ λησμονήσωμεν ἄλλως τε, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ τὰς ἀκριβεῖς διαφοράς, εἶναι ὁ χῶρος. Τὰ σώματά μας εἶναι ἐξώτερα τὰ μὲν πρὸς τὰ δὲ εἰς τὸν χῶρον, αἱ δὲ συνειδήσεις μας χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοπικῶν διαστημάτων. Ἀλλ' ἐάν αἱ συνειδήσεις μας δὲν συνδέωνται πρὸς τὸ σῶμα παρὰ μόνον μερικῶς, ἐπιτρέπεται νά συμπεράνωμεν, ὡς πρὸς τὰ λοιπά, μίαν ἀμοιβαίαν καταπάτησιν τῶν ὀρίων.

Μεταξὺ τῶν διαφορῶν συνειδήσεων θὰ ᾔτο δυνατόν νά τελοῦνται καθ' ἐκάστην στιγμὴν ἀνταλλαγαὶ παρεμφερεῖς πρὸς τὰ φαινόμενα τῆς ἐνδοσμώσεως (1). Ἐάν ὑφίσταται πράγματι ἡ ἐνδοεπικοινωνία αὕτη, ἡ φύσις θὰ ἔχῃ λάβει τὰς προφυλάξεις τῆς, ὅπως καταστήσῃ αὐτὴν ἀδλαδῇ, εἶναι

(1) Ἐνδόσμωσις = εἰσχώρησις ὑγροῦ ἀντὶ ἄλλου ἐξερχομένου. Σ. Μ.

δὲ πιθανόν, ὅτι μερικοὶ μηχανισμοὶ εἶναι ἰδιαιτέρως προωρισμένοι, ὥπως ῥίπτουν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἀσυνειδήτου τὰς οὕτω εἰσαγομένους εἰκόνας, διότι θὰ ἦσαν δυσάρεστοι εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν. Ἐν τούτοις μία ἐξ αὐτῶν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπεισέλθῃ κρυφίως, ἰδίως ὅταν οἱ μηχανισμοὶ τῆς ἀναχαιτίσεως λειτουργοῦν κακῶς. Ἡ «ψυχικὴ ἔρευνα» ὀφείλει ν' ἀσχοληθῇ καὶ μὲ τοὺς μηχανισμοὺς τούτους. Αἱ πραγματικαὶ παραισθήσεις καὶ τὰ «φαντάσματα τῶν ζώντων» φαίνεται, ὅτι γεννῶνται κατὰ τὸν ἀνωτέρω περιγραφέντα τρόπον.

Ὅσον περισσότερο συνηθίζομεν εἰς τὴν ἰδέαν μιᾶς συνειδήσεως, ὑπερπηδῶσης τὸν ὀργανισμόν, τόσον περισσότερον εὐρίσκομεν φυσικὸν τὸ ὅτι ἡ ψυχὴ ἐπιζῇ τοῦ σώματος. Βεβαίως ἐὰν τὸ πνευματικὸν ἦτο ἀδιασπάστως συνδεδεμένον πρὸς τὸ ἐγκεφαλικόν, ἐὰν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνειδήσιν δὲν ὑπῆρχε τίποτε περισσότερον ἐκείνου, τὸ ὅποιον εἶναι ἐγγεγραμμένον εἰς τὸν ἐγκέφαλον, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ συνειδήσις ἀκολουθεῖ τὴν τύχην τοῦ σώματος καὶ ὅτι συναποθνήσκει μετ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐὰν τὰ ἀνεξαρτήτως παντὸς συστήματος μελετηθέντα γεγονότα μᾶς ὀδηγοῦν τοῦναντίον εἰς τὴν παραδοχὴν, ὅτι ὁ πνευματικὸς βίος εἶναι πολὺ εὐρύτερος τοῦ ἐγκεφαλικοῦ, ἢ ἐπιβίωσις τῆς ψυχῆς γίνεται τόσον ἀληθοφανής, ὥστε ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἀποδείξεως ἐπιβάλλεται περισσότερον εἰς τὸν ἀρνούμενον παρὰ εἰς τὸν δεχόμενον ταύτην. Διότι, ὡς εἶπον καὶ ἄλλοτε, ὁ μόνος λόγος, διὰ τὸν ὅποιον πιστεύομεν εἰς τὴν ἀπόσβεσιν τῆς συνειδήσεως μετὰ θάνατον, εἶναι ὅτι βλέπομεν διαλυόμενον τὸ σῶμα. Ἀλλ' ὁ λόγος αὐτὸς δὲν ἔχει πλέον ἀξίαν, ἐὰν ἡ ἐν σχέσει πρὸς τὸ σῶμα ἀνεξαρτησία ὁλοκλήρου σχεδὸν τοῦ συνόλου τῆς συνειδήσεως, εἶναι καὶ αὕτῃ γεγονός, τὸ ὅποιον παρατηροῦμεν.

Αὐτὰ εἶναι ἐν συντόμῳ τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὅποια

μέ οδηγεί μία εξέτασις ἡμερόληπτος τῶν γνωστῶν γεγονό-
των. Δηλαδή θεωρῶ ὡς εὐρύτατον καὶ μάλιστα ἀπεριόριστον
τὸ πεδίον, ποῦ διανοίγεται εἰς τὴν «ψυχικὴν ἔρευναν». Ἡ
νέα ἐπιστήμη αὕτη θ' ἀνακτῇ ταχύτατα τὸν ἀπολεσθέντα
χρόνον. Τὰ μαθηματικὰ ἀνάγονται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀρ-
χαιότητα. Ἡ φυσικὴ ἔχει ἤδη ζωὴν τριῶν ἢ τεσσάρων
αἰῶνων. Ἡ χημεία ἐνεφανίσθη κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον
αἰῶνα, ἡ βιολογία εἶναι περίπου ἐξ ἴσου παλαιά, ἀλλ' ἡ
ψυχολογία εἶναι χθесινὴ ἐπιστήμη καὶ ἀκόμη νεωτέρα ἢ
«ψυχικὴ ἔρευνα». Πρέπει νὰ λυπηθῶμεν δι' αὐτὴν τὴν
ἐπιδράδυσιν; Διερωτῶ κάποτε ἑμαυτόν, τί θὰ συνέβαινεν,
ἂν ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη, ἀντὶ ν' ἀφορμηθῇ ἐκ τῶν μαθημα-
τικῶν, διὰ νὰ προσανατολισθῇ εἰς τὴν κατεύθυνσιν τῆς
ἀστρονομίας τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας; ἀντὶ νὰ συγ-
κεντρώσῃ ὅλας τὰς προσπάθειάς της εἰς τὴν μελέτην τῆς
ὑλης ἡρχίζεν ἀπὸ τὴν ἔρευναν τοῦ πνεύματος; ἂν ὁ Κέπ-
λερ, ὁ Γαλιλαῖος, ὁ Νεύτων ἦσαν *ψυχολόγοι*. Θὰ εἶχαμεν
μίαν ψυχολογίαν, τὴν ὅποίαν οὔτε δυνάμεθα νὰ φαντα-
σθῶμεν σήμερον, καθὼς θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ φαντασθῇ τις
πρὸ τοῦ Γαλιλαίου τί θὰ ἦτο ἡ φυσικὴ μας. Ἡ ἐν λόγῳ
ψυχολογία θὰ ἦτο ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀριστοτελικήν,
ξένη πρὸς πᾶσαν μηχανιστικὴν ἰδέαν, ἡ ἐπιστήμη ἐκείνης
τῆς ἐποχῆς θὰ συνεκράτει μετὰ ζήλου, χωρὶς νὰ τὰ ἐκτο-
πίζῃ ἐκ τῶν προτέρων, φαινόμενα, ὅποια εἶναι ἐκεῖνα, με-
τὰ ὅποια ἀσχολεῖσθε σεῖς. Ἴσως ἡ ψυχικὴ ἔρευνα θὰ ἦτο
ἡ κυριωτέρα τῶν φροντίδων της. Ἀπαξ ἀνακαλυφθέντων
τῶν γενικωτέρων νόμων τῆς πνευματικῆς δράσεως, (καθὼς
ἀνεκαλύφθησαν πράγματι αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς μηχαν-
ικῆς) ἡ ἐπιστήμη θὰ μετέδαιнен ἀπὸ τὸ καθαρόν πνεῦμα
εἰς τὴν ζωὴν. Οὕτω θὰ ἐγεννᾶτο ἡ βιολογία, ἀλλὰ βιολογία
ζωϊστικὴ, τελείως διάφορος τῆς ἰδικῆς μας βιολογία, ἥτις
θὰ ἐζήτει ὀπισθεν τῶν αἰσθητῶν μορφῶν τῶν ζώντων πλα-

σμάτων τὴν ἐσωτερικὴν, ἀόρατον δύναμιν, τῆς ὁποίας εἶναι αἱ ἐκδηλώσεις. Ἐπὶ τῆς δυνάμεως ταύτης δὲν εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ ἐξασκοῦμεν καμμίαν ἐπίδρασιν, ἀκριδῶς διότι ἡ πρὸς τὸ πνεῦμα συνδεομένη ἐπιστήμη μας εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς τὰ σπάργανά της. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἐπιστήμονες δὲν ἔχουν ἀδίκον, κατηγοροῦντες τὸν ζωϊσμόν (vitalisme) ὡς ἄγονον δόγμα. Εἶναι ἄγονος σήμερον, ἀλλὰ δὲν θὰ εἶναι πάντοτε καὶ δὲν θὰ ἦτο τοιοῦτος, ἂν ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἤθελεν ἀρχίσει τὸ ἔργον της ἀπὸ τὸ ἀντίθετον ἄκρον. Ὅμοῦ μὲ τὴν ζωϊστικὴν βιολογίαν θὰ ἐγεννᾶτο μία ἱατρικὴ, θεραπεύουσα ἀμέσως τὰς ἀνεπαρκεῖς λειτουργίας τῆς ζωϊκῆς δυνάμεως καὶ ἀποβλέπουσα εἰς τὰς αἰτίας καὶ ὄχι εἰς τ'ἀποτελέσματα εἰς τὸ κέντρον καὶ ὄχι εἰς τὴν περιφέρειαν. Ἡ ἐξ ὑποδο-
λῆς θεραπευτικὴ ἢ γενικώτερον ἡ θεραπεία ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ πνεύματος ἐπὶ τὸ πνεῦμα θὰ ἐλάμβανε μορφὰς καὶ δια-
στάσεις, τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποπτεύσωμεν σήμερον. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον θὰ ἰδρύνετο, κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν θ'ἀνεπτύσσετο ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πνεύματος. Ἀλλ' εὐθὺς ὅταν ἡ ἐπιστήμη, ἀκολουθεῖσα ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος καὶ διαπε-
ρῶσα τὴν ζωὴν καὶ τὴν ζῶσαν ὕλην, θὰ ἐφθάνεν εἰς τὴν ἀδρανῆ μάζαν θὰ ἐσταμάτα ἀποτόμως ἐκπληκτος καὶ ἀμή-
χανος. Θὰ προσεπάθει νὰ ἐφαρμόσῃ ἐπ' αὐτῆς τὰς συνήθεις μεθόδους της, ἀλλὰ δὲν θὰ εὕρισκε καμμίαν λαβὴν εἰς τὴν ἀδρανῆ ὕλην, καθὼς ἀκριδῶς οἱ σημερινοὶ τρόποι τῆς ἐρεῦ-
νης, τοῦ ὑπολογισμοῦ καὶ τῆς καταμετρήσεως δὲν εὕρισκουν λαβὴν εἰς τὰ φαινόμενα τῆς ψυχῆς. Κατὰ ταῦτα βασιλείον τοῦ σκότους καὶ τοῦ μυστηρίου δὲν θὰ ἦτο πλέον τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἡ ὕλη. Ὑποθέτω τώρα πρὸς στιγμὴν, ὅτι εἰς μίαν ἄγνω-
στον ἡπειρον — εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἐπὶ παραδ. ἀλλ' εἰς μίαν Ἀμερικὴν, μὴ ἀνακαλυφθεῖσαν ἀκόμη ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων καὶ ἀποφασισμένην νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτῶν,

—θ'ἀνεπτύσσετο μία ἐπιστήμη ὁμοία πρὸς τὴν σύγχρονον ἰδικήν μας μὲ ὅλας τὰς μηχανικὰς τῆς ἐφαρμογᾶς. Θὰ ἡδύνατο νὰ συμβῇ, ὥστε Ἴρλανδοὶ ἄλιεῖς, ρίψοκινδυνεύοντες εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος πέραν τῶν Ἰρλανδικῶν ἢ τῶν Βρεττανικῶν ἀκτῶν, ν'ἀντιληφθοῦν εἰς τὸν δρίζοντα ἀμερικινικὸν πλοῖον, πλέον ὀλοταχῶ ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἄνεμον, δηλαδή ἓνα σκάφος, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν σήμερον ἀτμόπλοιον. Οἱ ἄλιεῖς οὗτοι ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν πατρίδα των θὰ διηγοῦντο φυσικὰ ὅ,τι εἶδον. Οἱ ἀκούοντες θὰ ἐδυσπίστουν τοσοῦτῳ μᾶλλον, καθ'ὅσον θὰ ἦσαν σοφώτεροι, θὰ ἦσαν κάτοχοι μιᾶς ἐπιστήμης, ἣτις, καθαρῶς ψυχολογική, θὰ ἦτο προσανατολισμένη εἰς μίαν κατεύθυνσιν ἀντίθετον πρὸς τὴν τῆς φυσικῆς καὶ τῆς μηχανικῆς. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ ἰδρύετο μία ἐταιρεία, ὡς ἡ ἰδική σας— ἀλλ' αὐτὴν τὴν φορὰν ἐταιρεία «φυσικῆς ἐρεῦνης», ἣτις θὰ ἐκάλει τοὺς μάρτυρας, θὰ ἐξήταζε καὶ θὰ ἐξήλεγγε τὰς ἀφηγήσεις των καὶ συγχρόνως θὰ ἐξηκρίδωνε τὰς «ἐμφανίσεις» τῶν μυστηριωδῶν ἀτμοπλοίων. Ἀλλ' ἡ ἐν λόγῳ ἐταιρεία, μὴ διαθέτουσα ἄλλα μέσα παρὰ μόνον τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν κριτικὴν μέθοδον, δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν σκεπτικισμὸν ἐκείνων, οἵτινες θὰ τὴν ἠνάγκαζον—ἀφοῦ αὐτὴ θὰ ἐπίστευεν εἰς τὴν ὑπαρξιν μυστηριωδῶν σκαφῶν, —νὰ κατασκευάσῃ καὶ κινητοποιήσῃ ἓνα ἀτμόπλοιον.

Αὐτὸ τὸ ὄνειρον κάποτε μὲ διασκεδάζει, ἀλλ' ὁσάκις τὸ βλέπω, τὸ διακόπτω ταχύτατα καὶ λέγω εἰς ἑμαυτόν: Ὅχι! Δὲν θὰ ἦτο οὔτε δυνατόν οὔτε ἐπιθυμητόν, ὅπως τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διατρέξῃ τοιαύτην τροχίαν. Δὲν ἦτο δυνατόν, διότι κατὰ τὴν αὐγὴν τῶν νεωτέρων χρόνων ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη ὑφίστατο, ἀναγκαίως δὲ οἱ διανοομένοι θὰ ἐλάμβανον κατ' ἀρχὰς ἐξ αὐτῆς πᾶν ὅ,τι ἡδύνατο νὰ δώσῃ διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ κόσμου, ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ζῶμεν: δὲν ἀφίνουν τὸ θήραμα δι' ἐκεῖνο, ποῦ εἶναι ἴσως μόνον σκιά.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο ἀδύνατον, θὰ ἴδωμεν ὅτι δὲν θὰ ἦτο σύμφορον καὶ ὡς πρὸς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ψυχολογικὴν ἐπιστήμην, ὅπως τὸ πνεῦμα ἀσχοληθῇ εὐθὺς ἀμέσως μὲ αὐτήν. Διότι, προφανῶς, ἐὰν κατηναλίσκετο εἰς τὴν μελέτην τῶν φαινομένων τῆς ψυχῆς ὁ ὄγκος τῆς ἐργασίας, τῆς ἰδιοφυΐας καὶ τῆς μεγαλοφυΐας, ὅστις κατηναλώθη διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ὕλικου κόσμου, ἡ γνῶσις τοῦ πνεύματος θὰ εἶχε προχωρήσει πάρα πολύ, ἀλλὰ πάντοτε θὰ ἔλειπε κάτι, ποῦ εἶναι ἀνεκτίμητον καὶ ἄνευ τοῦ ὁποίου τὰ λοιπὰ χάνουν μεγάλο μέρος ἐκ τῆς ἀξίας των, θὰ ἔλειπε δηλαδή ἡ ἀκρίβεια, ἡ αὐστηρότης, ἡ μέριμνα τῆς ἀποδείξεως καὶ ἡ συνήθεια τῆς διακρίσεως τοῦ πιθανοῦ ἢ τοῦ δυνατοῦ ἀπὸ τοῦ βεβαίου. Μὴ πιστεύσετε, ὅτι πρόκειται περὶ συνηθείας συμφοῦς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν. Ἡ ἀνθρωπότητα ἔζησεν ἄνευ αὐτῆς μακρότατον χρόνον, ἴσως δὲ οὐδέποτε θὰ ἐνεφανίζετο, ἐὰν δὲν εὗρίσκετο εἰς μίαν γωνίαν τῆς Ἑλλάδος ἓνας μικρὸς λαός, ὁ ὁποῖος, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ «ἀπάνω κάτω», ἀνεκάλυψε τὴν ἀκρίβειαν. Ἡ μαθηματικὴ ἀπόδειξις, — ἡ δημιουργία αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας — ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα ἢ αἰτία; Δὲν τὸ γνωρίζω αὐτό, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποδείξεως διεδόθη ἀπὸ πνεύματος εἰς πνεῦμα καὶ κατέλαβε σημαντικωτέραν θέσιν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν, ὅταν ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη διὰ τῆς μηχανικῆς περιέλαβε μεγαλύτερον ἀριθμὸν φαινομένων τῆς ὕλης. Ἡ συνήθεια τοῦ νὰ ἐγείρωμεν εἰς τὴν μελέτην τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος τὰς αὐτὰς ἀξιώσεις τῆς ἀκριβείας καὶ αὐστηρότητος, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν μαθηματικὴν σκέψιν, εἶναι μία διάθεσις, ὀφειλομένη εἰς τὰς ἐπιστήμας τῆς ὕλης, διάθεσις, τὴν ὁποίαν δὲν θὰ εἴχομεν ἄνευ αὐτῶν. Ἴδου διατὶ μία ἐπιστήμη, ἥτις θὰ ἐμελέτα εὐθὺς ἀμέσως τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἐπροχώρει, θὰ ἔμενεν ἀβεβαία καὶ

άόριστος. Δέν θά διέκρινε πιθανώς έκείνο, τὸ ὁποῖον θά ἦτο ἀπλῶς ἀληθοφανές ἀπὸ έκείνο, ποῦ θά ἔπρεπε νὰ δεχθῇ ὀριστικῶς καὶ τελεσιδίκως. Ἀλλὰ σήμερον, λόγῳ τῆς ἐμβλαθύνσεώς μας εἰς τὴν ὕλην, δυνάμεθα νὰ κάμωμεν αὐτὴν τὴν διάκρισιν, καὶ ἔχομεν τὰς δεξιότητας, τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖ. Εἴμεθα λοιπὸν ἱκανοὶ νὰ ριψοκινδυνεύσωμεν, χωρὶς φόβον, εἰς τὸ πεδίον τῆς ψυχολογικῆς πραγματικότητος.

Ἄς προχωρήσωμεν μὲ συνετὴν τόλμην, ἃς ἀφίσωμεν κατὰ μέρος τὴν κακὴν μεταφυσικὴν, ἣτις ἐμποδίζει τὰς κινήσεις μας, καὶ τότε ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος θά δυνηθῇ νὰ [μᾶς δώσῃ ἀποτελέσματα ἀνώτερα ὅλων τῶν προσδοκιῶν καὶ τῶν ἐλπίδων μας.

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟΝ

(Διάλεξις γενομένη εἰς τὸ «Γενικὸν Ψυχολογικὸν Ἰνστιτοῦτον» ⁽¹⁾ τῇ 26 Μαρτίου 1901).

Τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον τὸ «Ψυχολογικὸν Ἰνστιτοῦτον» μ' ἐκάλεσε νὰ πραγματευθῶ, εἶναι τόσῳ πολὺπλοκον, γεννᾷ τόσα προβλήματα ψυχολογικά, φυσιολογικά καὶ μεταφυσικά ἀκόμη, ἀπαιτεῖ μίαν τόσον μεγάλην ἀνάπτυξιν—καὶ ὁ καιρὸς μας εἶναι τόσον ὀλίγος—ὥστε σᾶς ζητῶ τὴν ἄδειαν ν' ἀποφύγω κάθε προεισαγωγὴν καὶ νὰ εἰσέλθω ἀμέσως εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ζητήματος.

Ἴδού λοιπὸν ἓνα ὄνειρον : βλέπω πολλὰ καὶ διάφορα πράγματα νὰ παρελαύνουν ἐνώπιόν μου, ἐκ τῶν ὁποίων κανένα δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα. Νομίζω, ὅτι πηγαίνω καὶ ἔρχομαι, ὅτι ὑφίσταμαι διαφόρους περιπετείας, ἐνῶ ἀναπαύομαι ἡσυχῶς εἰς τὸ κρεβάτι μου. Ἀκούω τὴν ὁμιλίαν μου, ἀκούω, ὅτι μοῦ ἀπαντοῦν. Καὶ ὅμως εἶμαι μόνος καὶ δὲν ὁμιλῶ.

Πόθεν προέρχεται ἡ παραίσθησις αὕτη; Διατὶ βλέπω πρόσωπα καὶ ἀντικείμενα, ὡς ἐὰν ἦσαν παρόντα πραγματικῶς;

Καὶ ἐρωτῶ : Δὲν ὑπάρχει τῷ ὄντι τίποτε; Κάποια αἰσθητὴ ὕλη δὲν ἐμφανίζεται εἰς τὴν ὄρασιν, τὴν ἀκοήν, τὴν ἀφήν κτλ. κατὰ τὸν ὕπνον ὡς καὶ κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν;

Ἄς κλείσωμεν πρὸς στιγμὴν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἄς ἴδωμεν τί θὰ γίνῃ. Πολλοὶ θὰ εἴπουν, ὅτι δὲν θα γίνῃ τί-

(¹) Institut général psychologique.

ποτε, καὶ θὰ τὸ εἶπουν αὐτό, διότι δὲν παρατηροῦν μὲ προσοχήν. Πράγματι ἀντιλαμβανόμεθα πολλὰ καὶ διάφορα. Κατ' ἀρχὰς ἓνα σκοτεινὸν βάθος, κατόπιν κηλίδας διαφόρων χρωμάτων, κάποτε ἀμυδρά, κάποτε μὲ μίαν ἰδιάζουσαν λάμψιν. Αἱ κηλίδες αὗται συστέλλονται καὶ διαστέλλονται, μεταβάλλουν μορφήν καὶ ἀπόχρωσιν καὶ συναναφύρονται πρὸς ἀλλήλας. Ἡ μεταβολὴ δύναται νὰ εἶναι βραδεῖα καὶ βαθμιαία, ἐνίοτε ὅμως τελεῖται μὲ καταπληκτικὴν ταχύτητα. Πόθεν προέρχεται ἄρα γε ἡ φαντασμαγορία αὕτη; Οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ψυχολόγοι ὠμίλησαν περὶ μιᾶς «*φωτεινῆς κόνεως*», περὶ «*ὀφθαλμικῶν φασμάτων*», περὶ «*φαινομένων φωσφορισμοῦ*». Ἐξ ἄλλου ἀποδίδουν τὰ ἐν λόγῳ φαινόμενα εἰς τὰς ἐλαφρὰς μεταβολάς, αἵτινες γίνονται διαρκῶς εἰς τὰς κινήσεις τοῦ ἀμφιδληστροειδοῦς χιτῶνος, ἢ εἰς τὴν πίεσιν, τὴν ὁποίαν ἐξασκοῦν τὰ κλειστὰ βλέφαρα ἐπὶ τοῦ βολβοῦ, διερεθίζοντα μηχανικῶς τὸ ὀπτικὸν νεῦρον. Ἄλλ' ὀλίγον ἐνδιαφέρει ἡ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου καὶ τὸ ὄνομα, ποῦ δίδουν εἰς αὐτό. Ἀπαντᾷ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ παρέχει ἀναμφιδόλως τὴν ὕλην, ἐκ τῆς ὁποίας δημιουργοῦμεν πολλὰ ἐκ τῶν ὀνείρων μας.

Ἦδη ὁ Alfred Maury καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ μαρκήσιος d'Hervey de Saint-Denis παρετήρησαν ὅτι αἱ χρωματισταὶ καὶ εὐμετάβλητοι τὴν μορφήν κηλίδες παγιοῦνται, (στερεοποιοῦνται), κατὰ τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀποκοιμώμεθα, σκιαγραφοῦσαι οὕτω τὰ περιγράμματα τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα συγκροτοῦν τὸ ἐνύπνιον. Ἄλλ' ἡ γνῶμη αὕτη ἔπρεπε νὰ τεθῇ ὑπὸ κάθαρσιν, διότι προήρχετο ἀπὸ ψυχολόγους, εὐρισκομένους κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Μορφέως. Ὁ G. T. Ledd, ἀμερικανὸς φιλόσοφος, καθηγητὴς τῆς Yale University, ἐπενόησεν ἀκριβεστέραν, ἀλλὰ δυσεφάρμοστον μέθοδον, διότι ἀπαιτεῖ εἰδός τι προπονήσεως. Ἡ μέθοδος αὕτη συνίσταται εἰς τὸ νὰ

ἔχωμεν κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν καὶ εἰς τὸ νὰ συγκρατοῦμεν ὀλίγας στιγμὰς τὸ ὄνειρον, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τὸ ὀπτικὸν πεδῖον καὶ εὐθὺς ἀμέσως φυσικὰ ἀπὸ τὴν μνήμην. Τότε βλέπομεν τὰ ἀντικείμενα τοῦ ὀνείρου νὰ διαλύωνται εἰς φωσφορικὰ φαινόμενα καὶ νὰ συγχέωνται μὲ τὰς χρωματιστὰς κηλίδας, τὶς ὁποίας ἀντελαμβάνοντο πραγματικῶς οἱ ὀφθαλμοί, ὅταν ἦσαν κλειστὰ τὰ βλέφαρα. Ἐδιαβάζαμεν π.χ. μίαν ἐφημερίδα. Ἴδου τὸ ὄνειρον. Ἀφυπνιζόμεθα καὶ ἐκ τῆς ἐφημερίδος, αἱ γραμμαὶ τῆς ὁποίας διαφαίνονται ἀμυδρῶς, μένει μόνον μία λευκὴ κηλὶς μὲ ἀορίστας μαύρας ραδδώσεις: ἰδοὺ ἡ πραγματικότης. Ἡ, τὸ ὄνειρον μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν: ὁ ὠκεανὸς ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ κυλίνει τὰ φαιά του κύματα, στεφανωμένα μὲ κατάλευκον ἀφρόν. Κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν ἐξαφανίζονται τὰ πάντα, ἐκτὸς μιᾶς μεγάλης κηλίδος, ὠχροφαίου χρώματος, διεσπαρμένης μὲ φωτεινὰς στιγμὰς. Ὅθεν κατὰ τὸν ὕπνον ἐνεφανίσθη εἰς τὴν αἰσθησιακὴν ἀντίληψιν μία *φωτεινὴ κόνις*, αὕτὴ δὲ ἡ κόνις δημιουργεῖ τὰ ὄνειρά μας.

Ἀρὰ γε αὕτὴ καὶ μόνη; Πρὸς τὸ παρὸν περιοριζόμεθα εἰς τὴν αἰσθησιν τῆς ὀράσεως καὶ παρατηροῦμεν, ὅτι πλησίον τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων, τῶν ὁποίων εἶναι ἐσωτερικὴ ἡ πηγή, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, ὀφειλόμενα εἰς ἐξωτερικὴν αἰτίαν. Ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι κλειστὰ τὰ βλέφαρα, οἱ ὀφθαλμοὶ διακρίνουν ἀκόμη τὸ φῶς τῆς σκιᾶς καὶ τὴν φύσιν τοῦ φωτὸς μέχρι ὠρισμένου σημείου. Ὅθεν τὰ ἐκ τινος πραγματικοῦ φωτὸς προκαλούμενα αἰσθήματα συμβάλλουν ἀρχικῶς πολὺ εἰς τὰ ὄνειρά μας. Ἐνα κηρίον, ἀποτόμως ἀναπτόμενον, προκαλεῖ εἰς τὸν κοιμώμενον, ἂν ὁ ὕπνος του δὲν εἶναι ἀκόμη βαθύς, σύνολον ὀπτικῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα διέπει ἡ ἰδέα τῆς πυρκαϊᾶς. Ὁ Τισσιέ ἀναφέρει δύο σχετικὰ παραδείγματα: «Ὁ Β.... ὀνειρεύεται, ὅτι τὸ θέα-

τρὸν τῆς Ἀλεξανδρείας εὐρίσκεται ἐν μέσῳ *φλογῶν*, αἱ ὁποῖαι φωτίζουν μίαν δλόκληρον συνοικίαν. Αἰφνιδίως μεταφέρεται ἐν μέσῳ τῆς δεξαμενῆς τῆς ὁδοῦ τῶν *Προξένων*. Γλῶσσα πυρὸς διαχέεται κατὰ μῆκος τῶν ἀλύσεων, αἱ ὁποῖαι συνδέουν τοὺς πέριξ τῆς δεξαμενῆς χονδροῦς στήλους. Κατόπιν εὐρίσκεται εἰς Παρισίους, εἰς τὴν *Ἐκθεοιν*, ἡ ὁποία ἐπίσης καλεῖται. Παρίσταται εἰς σπαραξικαρδίους σκηναὺς κιτλ. Εὐπνᾶ ἔντρομος καὶ βλέπει, ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ του ἐδέχοντο δέσμην φωτός, προερχομένου ἀπὸ ἓνα κλεπτοφάναρον, τὸ ὁποῖον ἡ κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν διερχομένη ἀδελφὴ νοσοκόμος εἶχε στρέψει πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς κλίνης του. Ὁ Μ. . . . ὄνειρεύεται, ὅτι εἶχε καταταχθῇ εἰς τὸ ναυτικόν, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑπηρετήσῃ. Μεταβαίνει εἰς τὸ Fort-de-France, τὸ Τουλόν, εἰς τὸ Λοριάν, εἰς τὴν Κριμαίαν, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀντιλαμβάνεται ἀστραπᾶς, ἀκούει κεραυνούς. . . . Τέλος παρίσταται εἰς μίαν μάχην καὶ βλέπει τὸ πῦρ, ἀγρίως ἐκσφενδονιζόμενον ἀπὸ τὰ στόμια τῶν τηλεβόλων. Ἀνατινάσσεται ἀπὸ τὴν κλίνην του, καθὼς ὁ Β. . . . ἀφυπνίσθη ἀπὸ τὸ κλεπτοφάναρον τῆς ἀδελφῆς. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα προκαλεῖ ἓνα φῶς ἐντατικὸν καὶ ἀπροσδόκητον.

Διαφέρουν ἀρκετὰ τὰ ὄνειρα ἐκεῖνα, τὰ ὀφειλόμενα εἰς ἓνα διαρκὲς καὶ γλυκὺ φῶς. Ὁ Krauss ἀναφέρει, ὅτι μίαν νύκτα ἀφυπνισθεὶς ἀντελήφθη, ὅτι ἔτεινεν ἀκόμη τοὺς βραχίονας πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὄνειρευθῇ, δηλαδὴ πρὸς μίαν νεαρὰν κόρην. Κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν οἱ βραχίονες αὐτοῦ διηυθύνοντο πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο τὴν παρὰ ἡ σελήνην, ἥτις τοῦ ἐξαπέστελλε τὰς ἀκτῖνάς της. Ἡ περίπτωσις αὕτη δὲν εἶναι μοναδική. Φαίνεται, ὅτι τὸ φῶς τῆς σελήνης, θωπεῦον τοῦ κοιμωμένου τοὺς ὀφθαλμούς, ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ προκαλῇ παρθενικὰς ἐμφανίσεις. Δὲν εἶναι

αὐτὸ ποῦ ἐκφράζει ὁ μῦθος τοῦ Ἐνδυμίωνος, τὸν ὁποῖον ἡγάπα μὲ διακαῇ ἔρωτα ἡ θεὰ Σελήνη;

Τὸ οὖς ἔχει καὶ αὐτὸ τὰ ἐσωτερικά του αἰσθήματα: βόμβους, κωδωνισμούς, συριγμούς. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα διακρίνομεν ἄτελῶς κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν, ἀλλὰ τελείως κατὰ τὸν ὕπνον. Ἄλλω: τε, καὶ ὅταν ἀκόμη ἀποκοιμηθῶμεν, ἀκούομεν κρότους τινὰς ἔξωθεν. Ὁ κριγμὸς ἑνὸς ἐπίπλου, ὁ τριγμὸς τῆς φωτιᾶς, ἡ βροχή, ποῦ κτυπᾷ τὰ παράθυρα, ὁ ἄνεμος, ποῦ ἐκτελεῖ ἐντὸς τῆς καπνοδόχου τὴν χρωματικὴν του κλίμακα εἶναι ἦχοι καὶ κρότοι, οἵτινες προσβάλλουν τὸ οὖς καὶ τοὺς ὁποίους τὸ ὄνειρον μεταβάλλει εἰς συνδιαλέξεις, κραυγὰς, συναυλίας κτλ. Εἰς τὰ ὦτα τοῦ Alfred Maury, κοιμωμένου, ἔτριψαν ἓνα ψαλίδι ἐπάνω εἰς μίαν πυράγραν. Ὀνειρεύεται ἀμέσως, ὅτι ἀκούει ἐγερτήριον κωδωνοχρυσίαν καὶ ὅτι παρίσταται εἰς τὰ γεγονότα τοῦ 1848. Θὰ ἡδυνάμην ν' ἀναφέρω καὶ ἄλλα παραδείγματα. Ἄλλ' οἱ ἦχοι δὲν παίζουσιν εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ὁνείρων τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον διαδραματίζουν αἱ μορφαὶ καὶ τὰ χρώματα. Κυριχοῦν τὰ ὀπτικά αἰσθήματα. Συχνὰ μάλιστα βλέπομεν μόνον, μολονότι πιστεύομεν, ὅτι ἀκούομεν. Ὡς παρετήρησεν ὁ Max Simon, συμβαίνει, ὥστε νὰ διεξάγωμεν καθ' ὕπνου μίαν συνομιλίαν καὶ ν' ἀντιληφθῶμεν ἀποτόμως, ὅτι δὲν ὁμιλεῖ, ὅτι δὲν ὠμίλησε κανένας. Μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ συνομιλητοῦ μας ὑπῆρξε μίᾳ ἡμέρᾳ ἀνταλλαγὴ σκέψεων, μία συνδιάλεξις σιωπηλῇ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι περίεργον καὶ ὁμῶς ἐρμηνεύεται εὐκόλως. Διὰ ν' ἀκούσωμεν ἦχους κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁνείρων μας, πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἦχοι πραγματικοί. Τὸ ὄνειρον δὲν ἐξυφαίνει ἐκ τοῦ μηδενὸς τὰ χειροτεχνήματά του. Ὅταν δὲν παρέχωμεν εἰς αὐτὸ ἡχητικὸν ὕλικόν, μετὰ κόπου δημιουργεῖ ἡχητικότητα.

Ἡ ἀφή, ἄλλως τε, παρεμβαίνει τόσον, ὅσον καὶ ἡ ἀκοή.

Μία ἐπαφή, μία πίεσις εἰσέρχονται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ κοιμωμένου. Ἡ ἄπτικὴ αἰσθησις ἐπιδρῶσα ἐπὶ τῶν εἰκόνων δύναται νὰ μεταβάλῃ τὴν μορφήν καὶ τὴν σημασίαν των. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ κοιμώμενος ἀκούει τὸ τρῖψιμο τοῦ ὑποκαμίσου εἰς τὸ σῶμά του. Θὰ ἐνθυμηθῇ ἁμέσως, ὅτι εἶναι ἐνδεδυμένος ἐλαφρά, ἐν περιπτώσει δέ, καθ' ἣν ὀνειρεύεται ὅτι περιπατεῖ εἰς μίαν ὁδόν, ἐμφανίζεται εἰς τοὺς διαβάτας μὲ τὴν ἀπλὴν ταύτην περιβολήν. Αὐτοὶ δὲν θὰ ἐκπλαγοῦν διόλου, διότι αἱ ἐκκεντρικότητες, εἰς τὰς ὁποίας ἐκτιθέμεθα ἐν ὀνείρῳ, σπανίως συγκινοῦν τοὺς θεατάς, ἔσονδ' ἢ καὶ ἂν ταρασσούν ἡμᾶς τοὺς ὀνειρευομένους. Σᾶς διηγήθηκα ἓνα πολὺ κοινὸν ὄνειρον. Ἴδου ἓνα ἄλλο, τὸ ὁποῖον θὰ ἔχουν ἴδῃ πολλοὶ ἀπὸ σᾶς: Κάποτε ὀνειρευόμεθα, ὅτι πετώμεν, ἀνοίγομεν τὰς πτέρυγὰς μας εἰς τὸν ἀέρα, διασχίζομεν τὸν χῶρον, χωρὶς νὰ ἐγγίζωμεν τὴν γῆν. Κατὰ κανόνα τὸ ὄνειρον τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται, εἰς κάθε δὲ νέαν ἀπόπειραν λέγομεν εἰς τὸν ἑαυτόν μας: «Συχνὰ ὀνειρεύθηκα, ὅτι πετώ, ἀλλ' αὐτὴ τῇ φορᾷ εἶμαι ξυπνός, δὲν κοιμοῦμαι. Τὸ αἰσθάνομαι, τὸ βλέπω καὶ θὰ δείξω καὶ εἰς τοὺς ἄλλους, ὅτι εἴμπορεῖ κανεὶς ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸν νόμον τῆς βεβήχουτος!» Ἐὰν ἀφυπνισθῇτε ἀποτόμως, ἰδοὺ, φρονῶ, τί θὰ εὑρετε: θὰ αἰσθανθῇτε, ὅτι τὰ πόδια σας ἔχασαν τὸ στήριγμά των, ἀφ' οὗ εἰσθε ἐξαπλωμένοι πραγματικῶς. Ἀφ' ἐτέρου πιστεύοντες, ὅτι δὲν κοιμᾶσθε, δὲν ἔχετε συνείδησιν, ὅτι εἰσθε εἰς τὸ κρεβάτι σας. Ἐλέγετε λοιπὸν εἰς τὸν ἑαυτόν σας: τῶρα δὲν ἐγγίζομεν πλέον τὸ ἔδαφος καὶ εἴμεθα ὀρθοί. Εἰς τὴν πεποίθησιν ταύτην ὀφείλεται ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ὀνείρου σας. Παρατηρήσατε τὸ ἑξῆς: Ὅταν αἰσθάνεσθε, ὅτι πετᾶτε, πιστεύετε, ὅτι κινεῖτε τὸ σῶμά σας δεξιὰ ἢ ἀριστερά, ὑψώνοντες αὐτὸ μὲ μίαν ἀπότομον κίνησιν τοῦ βραχίονος, ἢ ὁποία θ' ἀνταπεκρίνετο πρὸς πλαταγὴν πτέρυγος. Λοιπὸν εἰσθε πεσμένοι εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην

ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ἢ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος. Ἀφυπνιζόμενοι θὰ ἴδετε, ὅτι ἡ αἴσθησις τῆς προσπαθείας διὰ τὴν πτῆσιν εἶναι ἰδίᾳ μὲ τὴν πίεσιν τοῦ βραχίονος καὶ τοῦ σώματος ἐπὶ τῆς κλίνης. Ἡ πίεσις αὕτη, ἀποσπασθεῖσα τῆς αἰτίας τῆς, δὲν ἦτο πλέον παρὰ μία ἀόριστος αἴσθησις κόπου, ὀφειλομένη εἰς μίαν προσπάθειαν, ἐπχνασυνδεθεῖσα δὲ πρὸς τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ σῶμά σας εἶχεν ἐγκαταλείψει τὴν γῆν, μετεβλήθη ὀριστικῶς εἰς ἀκριδῆ αἴσθησιν προσπάθείας διὰ τὴν πτῆσιν.

Εἶναι ἐνδιαφέρων ὁ τρόπος, καθ' ὃν τὰ αἰσθήματα τῆς πίεσεως, ἐκτεινόμενα μέχρι τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου καὶ ἐπωφελοῦμενα ἐκ τῆς φωτεινῆς κόνεως, δύνανται ἐκεῖ νὰ μεταβληθοῦν εἰς μορφὰς καὶ εἰς χρώματα. Ὁ Max Simon ὠνειρεύθη κάποτε, ὅτι ὑπῆρχον ἐνώπιόν του δύο σωροὶ χρυσῶν νομισμάτων· ὅτι οἱ σωροὶ αὐτοὶ ἦσαν ἄνισοι καὶ ὅτι ἐξήτει νὰ τοὺς ἰσοπεδώσῃ. Ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωνε. Κατέλχετο ἀπὸ ζωηρὸν συναίσθημα ἀγωνίας. Τὸ συναίσθημα τοῦτο, αὐξανόμενον βαθμηδόν, τὸν ἀφύπνισε τέλος. Ἀφυπνισθεὶς ἀντελήφθη, ὅτι ἡ ἐτέρα τῶν κνημῶν του ἐκρατεῖτο ἐντὸς τῶν πτυχῶν τοῦ κλινοσκεπάσματος, ὅτι οἱ δύο πόδες του δὲν εὐρίσκοντο ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, καὶ ὅτι προσεπάθει νὰ φέρῃ τὸν ἓνα πλησίον τοῦ ἄλλου. Ἐκ τῆς ἐνεργείας ταύτης ἐγεννήθη προφανῶς ἀόριστον αἶσθημα ἀνισότητος, τὸ ὅποilon εἰσορμήσαν ἐντὸς τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου, καὶ εὐρὸν ἐκεῖ πιθανῶς—(αὐτὸ εἶναι ἀπλῆ ὑπόθεσις)—μίαν ἢ περισσοτέρας κηλίδας κιτρίνου χρώματος, ἀπεικονίσθη ὀπτικῶς διὰ τῆς ἀνισότητος τῶν σωρῶν τῶν χρυσῶν νομισμάτων. Ὅθεν εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς ἀφῆς κατὰ τὸν ὕπνον ἐνυπάρχει ἔμφυτος ροπὴ δραματοποιήσεως καὶ ἐμβολῆς, ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην εἰς τὸ ὄνειρον.

Σπουδαιότερα ἀκόμη εἶναι τὰ αἰσθήματα τῆς «ἐσωτερικῆς ἀφῆς», αἰσθήματα προερχόμενα ἐξ ὅλων τῶν σημείων

τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ πρὸ παντὸς ἐκ τῶν σπλάγχνων. Ὁ ὕπνος δύναται νὰ δώσῃ ἢ μᾶλλον ν' ἀποδώσῃ εἰς αὐτὰ ἔκτακτον λεπιότητα καὶ ὀξύτητα. Ἀναμφιδόλως τὰ αἰσθήματα ταῦτα ὑφίστανται καὶ ὅταν ἐγρηγοροῦμεν, ἀλλὰ τότε εἴμεθα ἀφηρημένοι, λόγῳ τῆς δράσεώς μας, ζῶμεν ἐκτὸς τοῦ ἑαυτοῦ μας, ὁ ὕπνος μᾶς ἐπαναφέρει εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον μας. Συμβαίνει, ὥστε ἄνθρωποι, ὑποκείμενοι εἰς λαρυγγίτιδας, ἀμυγδαλίτιδας κτλ. νὰ ἴδουν ἐν μέσῳ ἐνὸς ὀνείρου, ὅτι προσεβλήθησαν ἐκ νέου ἐξ αὐτῶν τῶν παθήσεων, καὶ νὰ αἰσθανθοῦν κνισμοὺς δυσχρέστους εἰς τὸν λάρυγγα. Ἀπλῇ παραίσθησις, λέγουν, ὅταν ξυπνήσουν. Ἀλλοίμονον! Ἡ παραίσθησις γίνεται πολὺ γρήγορα πραγματικότης. Ἀναφέρουν νόσους καὶ σοβαρὰ δυστυχήματα, ἐπιληπτικὰς προσβολὰς, καρδιακὰ νοσήματα κτλ. τὰ ὅποια προανηγγέλθησαν καὶ ἐπροφητεύθησαν ὑπὸ τῶν ὀνείρων. Ὅθεν δὲν πρέπει νὰ ἐκπλαγῶμεν, ὅτι φιλόσοφοι, καθὼς ὁ Schopenhauer, ἰσχυρίζονται, ὅτι τὸ ὄνειρον μεταδίδει εἰς τὴν συνείδησιν κραδασμοὺς προερχομένους ἀπὸ τὸ νευρικὸν συμπαθητικὸν σύστημα· ὅτι ψυχολόγοι, ὅπως ὁ Scherner, ἀποδίδουν εἰς ἕκαστον ὄργανον τὴν ἱκανότητα νὰ προκαλῇ ἰδιάζοντα ὄνειρα, ἀπεικονίζοντα συμβολικῶς τὸ ὄργανον τοῦτο, καὶ τέλος, ὅτι ἱατροί, ὡς ὁ Artignes, ἔγραψαν πραγματείας περὶ τῆς «σημειολογικῆς ἀξίας τῶν ὀνείρων» (la valeur séméilogique du rêve) καὶ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται κατὰ τὴν διάγνωσιν τῶν ἀσθενειῶν. Βραδύτερον, ὁ Tissié ἀπέδειξε πῶς αἱ διαταραχαὶ τῆς πέψεως, τῆς ἀναπνοῆς, τῆς κυκλοφορίας ἐκδηλοῦνται δι' ὠρισμένου εἰδους ὀνείρων.

Ἀς συγκεφαλαιώσωμεν τὰνωτέρω. Κατὰ τὸν φυσιολογικὸν ὕπνον αἱ αἰσθήσεις μας δὲν εἶναι διόλου κλεισταὶ εἰς

τάς ἐξωτερικάς ἐντυπώσεις. Προφανῶς δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν ἀκρίδειαν, ἀλλ' ἀντ' αὐτῆς ἐπανευρίσκει πολλὰς ὑποκειμενικάς ἐντυπώσεις, αἵτινες δὲν γίνονται αἰσθηταὶ κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν, ὅταν κινούμεθα ἐντὸς ἐνὸς ἐξωτερικοῦ κόσμου κοινοῦ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐπανεμφανίζονται κατὰ τὸν ὕπνον, διότι τότε ζῶμεν πλέον μόνον δι' ἡμᾶς αὐτούς. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἡ αἰσθησιακὴ μας ἀντίληψις συστενοῦται ὅταν κοιμώμεθα, μᾶλλον διευρύνει, ὡς πρὸς τινὰς κατευθύνσεις, τὴν σφαῖραν τῆς ἐνεργείας τῆς. Εἶναι ἀληθές, ὅτι χάνει εἰς ἔντασιν ὅ,τι κερδίζει εἰς ἔκτασιν. Τὰ προϊόντα τῆς καθ' ὕπνου αἰσθησιακῆς ἀντιλήψεως εἶναι διακεχυμένα καὶ συγκεχυμένα. Καὶ ὅμως τὰ ὄνειρα ἐξυφαίνονται ἐξ αἰσθημάτων πραγματικῶν.

Ἀλλὰ πῶς ἐξυφαίνονται; Τὰ ὡς ὕλικὸν χρησιμοποιούμενα αἰσθήματα εἶναι ἀόρατα καὶ ἀκαθόριστα. Ἐν πρώτοις ὡς ἐξετάσωμεν τὰ αἰσθήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, δηλαδή τὰς χρωματιστάς κηλίδας, αἵτινες ἐκτυλίσσονται ἐνώπιον μας, ὅταν κλείσωμεν τοὺς ὀφθαλμούς. Ἴδου μαῦραι γραμμαὶ ἐπὶ λευκοῦ βάθους. Εἰμποροῦν ν' ἀπεικονίζουν ἓνα τάπητα, ἓν ἀδάκιον τοῦ ζατρίκιου, μίαν γραπτὴν σελίδα καὶ πολλὰ ἄλλα πράγματα. Ποῖος θὰ ἐκλέξη μεταξὺ αὐτῶν; Ποῖα θὰ εἶναι ἡ μορφή ἐκεῖνη, ἣτις θὰ ἐναποτυπώσῃ τὴν ἀπόφασιν εἰς τὸ ἀναποφάσιστον τῆς ὕλης; Ἡ μορφή αὕτη εἶναι ἡ μνήμη.

Ἐν πρώτοις ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὸ ὄνειρον δὲν δημιουργεῖ τίποτε. Καὶ ὅμως ἀναφέρονται μερικὰ παραδείγματα καλλιτεχνικῆς, λογοτεχνικῆς ἢ ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ἐκτελεσθείσης κατὰ τὴν διάρκειαν ἐνὸς οὐνείρου. Θ' ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην σας μόνον τὸ γνωστότερον ἐξ αὐτῶν. Ἐνας μουσικὸς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ὁ Tartini, κατέδωκεν ὑπερανθρώπους προσπαθείας εἰς μίαν σύνθεσιν, ἀλλ' ἡ μουσικὴ εἶχε στασιάσει. Ὁ μουσικὸς ἐρρίφθη

εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Μορφέως, ἀλλὰ μόλις ἀπεκοιμήθη ἐνεφανίσθη αὐτοπροσώπως ὁ διάβολος, ἤρπασε τὸ βιολί του καὶ ἐξετέλεσε τὴν ποθητὴν σονάταν ἐπ' αὐτοῦ. Ὁ Tartini ἀφυπνισθεὶς ἀντέγραψεν ἀπὸ μνήμης τὴν μουσικὴν αὐτὴν σύνθεσιν, τὴν ὁποῖαν μᾶς ἐκληροδότησεν ὑπὸ τὸν τίτλον «*Σονάτα τοῦ Διαβόλου*». Ἀλλὰ δὲν εἰμποροῦμεν νὰ συναγάγωμεν συμπέρασμά τι ἐκ μιᾶς τόσοι κεφαλαιῶδους, τόσοι συνοπτικῆς ἀφηγήσεως. Ἴσως ὁ Tartini ἐτελείωσε τὴν σονάταν, καθ' ὃν χρόνον προσεπάθει νὰ τὴν ἐνθυμηθῇ. Ἡ φαντασία τοῦ ἀφυπνιζομένου κάμνει προσθήκας εἰς τὸ ὄνειρον, τροποποιεῖ αὐτὸ ἀναδρομικῶς, πληροῖ τὰ κενὰ του, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ εἶναι συμαντικά. Ἐζήτησα ἀκριβεστέρας καὶ ἰδίως ἐγκυροτέρας παρατηρήσεις. Ἀλλὰ δὲν εὔρον παρὰ μίαν καὶ μόνην, δηλαδὴ τὴν τοῦ Ἀγγλοῦ μυθιστοριογράφου Stevenson. Εἰς μίαν περίεργον πραγματείαν «*A chapter on dreams*» ὁ Stevenson μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι τὰ πρωτοτυπώτερα τῶν διηγημάτων του ἐγράφησαν ἢ τοῦλάχιστον ἐσχίαγραφήθησαν ἐν ὄνειρῳ. Ἀλλ' ἀναγνώσατε τὸ κεφάλαιον τοῦτο μὲ προσοχήν. Θὰ ἴδετε, ὅτι ὁ συγγραφεὺς, εἰς μίαν περίοδον τῆς ζωῆς του, ἐγνώρισε μίαν ψυχολογικὴν κατάστασιν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας τοῦ ἦτο δύσκολον νὰ διακρίνῃ, ἂν ἐκοιμᾶτο ἢ ἂν ἦτο ξυπνός. Πιστεύω πράγματι, ὅτι, ὅταν τὸ πνεῦμα δημιουργῇ, ὅταν καταβάλλῃ τὴν προσπάθειαν ἐκείνην, τὴν ὁποῖαν ἀπαιτεῖ ἡ σύνθεσις ἐνὸς ἔργου ἢ ἡ λύσις ἐνὸς προβλήματος, δὲν ὑφίσταται ὕπνος, — τοῦλάχιστον τὸ ἐργαζόμενον μέρος τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι ἴδιον πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὀνειρεύεται. Τὸ ἐργαζόμενον μέρος τοῦ πνεύματος παρακολουθεῖ ἐν τῷ ὑποσυνειδήτῳ μίαν ἔρευναν, ἢ ὁποῖα δὲν ἐξασκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ὀνείρου καὶ ἣτις δὲν ἐκδηλοῦται παρὰ μόνον κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸ ὄνειρον, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, τοῦτο δὲν εἶναι παρὰ μίαν ἀνάστασιν τοῦ παρελθόντος. Ἀλλ' εἶναι παρελ-

θόν, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα καὶ νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν. Συχνὰ πρόκειται περὶ μιᾶς λησμονήθειας λεπτομερείας, περὶ ἀναμνήσεως, ἣτις ἐφαίνεται μὲν ἐξηφανισμένη, ἀλλ' ὑπεκρύπτετο εἰς τὰ βάθη τῆς συνειδήσεως. Πολλάκις ἐπίσης ἡ ἀνακαλουμένη εἰς τὴν μνήμην εἰκὼν εἶναι τὸ ἀπεικόνισμα ἀντικειμένου ἢ γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἀντελήφθημεν ἀφηρημένως καὶ σχεδὸν ἀσυνειδήτως κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν. Ἰδίως ὑπάρχουν διακεκομμένα ἀποσπάσματα ἀναμνήσεων, τὰ ὁποῖα ἡ μνήμη περισυλλέγουσα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, τὰ παρουσιάζει εἰς τὴν συνειδήσιν τοῦ κοιμωμένου ὑπὸ μορφὴν ἐλλείψεως συναρτήσεως. Πρὸ τοῦ συγκροτήματος τούτου, ἐστερημένου παντὸς λογικοῦ συνειρμοῦ, ἡ συνειδήσις, (ἣτις παρ' ὅσα εἶπαν ἐξακολουθεῖ νὰ σκέπτεται), ζητεῖ ποῖαν τινα σημασίαν. Ἀποδίδει τὴν ἀσυναρτησίαν εἰς κενά, τὰ ὁποῖα πληροῖ, ἀνακαλοῦσα ἄλλας ἀναμνήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται συχνὰ μὲ τὴν αὐτὴν ἀταξίαν, ἀπαιτοῦν μίαν νέαν ἐξήγησιν καὶ οὕτω ἐπ' ἄπειρον. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἐπιμείνω περισσότερον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ εἶπω, διὰ ν' ἀπαντήσω εἰς τὸ ζήτημα, ποῦ ἐτέθη ἐπὶ τοῦ τάπητος πρὸ ὀλίγου, ὅτι ἡ πληροφορητικὴ δύναμις (force informatrice) τῶν ὀλικῶν, τὰ ὁποῖα μεταδιδάσκονται διὰ τῶν ὀργάνων, ἡ δύναμις, ἣτις μεταβάλλει εἰς ἀκριδοῦ καὶ ὠρισμένα ἀντικείμενα τὰς ἐντυπώσεις, αἵτινες προέρχονται ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν, ἐκ τῶν ὠτων, ἐξ ὁλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σώματος, εἶναι ἡ ἀνάμνησις.

Ἡ ἀνάμνησις! Εἰς κατάστασιν ἐγρηγόρσεως ἔχομεν πολλὰς ἀναμνήσεις, ποῦ ἔρχονται καὶ παρέρχονται, ἀπασχολοῦσαι τὴν προσοχήν μας ἐκ περιτροπῆς. Ἀλλ' αἱ ἀναμνήσεις αὗται συνδέονται στενῶς μὲ τὴν κατάστασίν μας καὶ τὴν δράσιν μας. Ἐνθυμοῦμαι αὐτὴν τὴν στιγμὴν τὸ βιβλίον τοῦ μαρκασιῶου d'Hervey περὶ τῶν ὀνείρων. Ἡ διάλεξις, τὴν ὁποίαν κάμνω ἐδῶ, τὸ ὅτι εὐρίσκομαι εἰς τὸ ψυχολογικὸν

Ἰνστιτούτον, τὸ περιβάλλον μου καὶ ἡ ἀπασχόλησίς μου· ὅ,τι ἀντιλαμβάνομαι καὶ ὀφείλω νὰ πράξω προσανατολίζουσιν τὴν μνήμην μου εἰς μίαν ὠρισμένην κατεύθυνσιν. Αἱ ἀναμνήσεις, τὰς ὁποίας ἀνακαλοῦμεν κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν ὅσονδῆποτε καὶ ἂν φαίνωνται πολλάκις ξέναι πρὸς τὰς φροντίδας μας τῆς στιγμῆς, συνδέονται πάντοτε μετ' αὐτῶν ἐν μέρει. Ποῖος εἶναι ὁ ρόλος τῆς μνήμης εἰς τὰ ζῶα; Ὁ ρόλος αὐτὸς εἶναι νὰ ὑπενθυμίζῃ εἰς αὐτὰ εἰς κάθε περίστασιν τὰς πλεονεκτικὰς ἢ βλαβεράς συνεπείας, νὰ τὰ πληροφορῇ περὶ τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἤδη συμβῇ, ὅπως γνωρίζουσιν κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τί πρέπει νὰ κάμουν εἰς τὸ μέλλον. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ μνήμη εἶναι ὀλιγώτερον αἰχμάλωτος τῆς δράσεως, αὐτὸ τὸ ἀναγνωρίζω, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε συνδέεται ἀκόμῃ πρὸς αὐτήν. Αἱ ἀναμνήσεις μας σχηματίζουν εἰς μίαν δεδομένην στιγμὴν ἐν ἀλληλέγγυον σύνολον, μίαν πυραμίδα ἐὰν θέλετε, τῆς ὁποίας ἡ κορυφή, ἀδιακόπως κινουμένη, συμπίπτει μὲ τὸ παρὸν μας καὶ βυθίζεται εἰς τὸ μέλλον μαζὺ μὲ αὐτό. Ἀλλ' ὅπισθεν τῶν ἀναμνήσεων, αἱ ὁποῖαι συνοδεύουν τὴν δρᾶσίν μας εἰς τὸ παρὸν καὶ ἀποκαλύπτονται ἐξ αὐτῆς, ὑπάρχουσιν καὶ ἄλλαι πολυάριθμοι ὑπὸ τὴν φωτισμένην σκηνὴν τῆς συνειδήσεώς μας. ὦ ναί! Πιστεύω, ὅτι ἡ παρελθοῦσα ζωὴ μας, μέχρι τῶν τελευταίων λεπτομερειῶν της, εἶναι κλεισμένη ἐκεῖ, ὅτι δὲν λησμονοῦμεν τίποτε καὶ ὅτι πᾶν ὅ,τι ἀντελήφθημεν, ἐσκέφθημεν, ἐπεθυμήσαμεν ἀπὸ τὴν πρώτην ἀφύπνισιν τῆς συνειδήσεώς μας διατηρεῖται ἀπεριόριστος. Ἀλλ' αἱ ἀναμνήσεις, τὰς ὁποίας διαφυλάσσει ἡ μνήμη εἰς τὰς σκοτεινοτέρας ἀδύσσοις της, εὐρίσκονται ἐκεῖ ὡς ἄοράτα φαντάσματα. Ἴσως ἐπιθυμοῦν νὰ ἴδουν τὸ φῶς, ἀλλὰ δὲν ἐπιχειροῦν ν' ἀνέλθουν μέχρις αὐτοῦ. Γνωρίζουσιν, ὅτι εἶναι ἀδύνατον καὶ ὅτι ἡμεῖς, πλάσματα ζῶντα καὶ κινούμενα, δὲν ἔχομεν καιρὸν ν' ἀσχολούμεθα μὲ φαντάσματα. Ἀλλ' ὑποθέσατε, ὅτι εἰς μίαν δεδομένην στιγμὴν παύω νὰ

ἐνδιαφέρωμαι διὰ τὴν παροῦσαν κατάστασιν, διὰ τὴν ἐσπευσμένην δρᾶσιν καὶ τέλος δι' ἐκεῖνο, ποῦ συνεκέντρωνε εἰς ἓνα καὶ μόνον σημεῖον τὰς ἐνεργείας τῆς μνήμης μου. Μὲ ἄλλας λέξεις ὑποθέσατε, ὅτι ἀποκοιμοῦμαι. Τότε αἱ ἀκίνητοι αὐταὶ ἀναμνήσεις αἰσθανόμεναι, ὅτι ἐκτοπίζω τὸ κώλυμα, ὅτι ἀνοίγω τὴν καταπακτὴν, ἣ ὅποια τὰς συγκρατεῖ εἰς τὸ κατώφλιον τῆς συνειδήσεώς μου, τίθενται εἰς κίνησιν. Σηκώνονται, κινουῦνται, καὶ ἐκτελοῦν μέσα στὴν νύκτα τοῦ ἀσυνειδήτου τεράστιον ἐπιτάφιον χορόν. Ὅλα ὁμοῦ σπεύδουν πρὸς τὴν θύραν, ἣ ὅποια διανοίγεται. Προσπαθοῦν νὰ διέλθουν ὅλοι, ἀλλὰ δὲν τὸ κατορθώνουν, εἶναι πάρα πολλά. Ἐκ τοῦ πλήθους αὐτοῦ τῶν καλουμένων ποῖαι εἶναι αἱ ἐκλεκταί; Πρὸ ὀλίγου, πρὶν κοιμηθῶ, ἀποδεχταὶ ἀναμνήσεις ἡσυχῇ αἱ δυνάμεναι ν' ἀνακαλέσων εἰς τὴν μνήμην μου σχέσεις συγγενείας πρὸς τὴν παροῦσαν κατάστασιν, πρὸς τὰ αἰσθήματα τοῦ παρόντος. Τώρα σκιαγραφοῦνται εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μου μορφαὶ ἀοριστότεραι, τὴν ἀκοήν μου προσβάλλουν ἤχοι ἀνακριβέστεροι, δυσδιάκριτα δὲ ἄπτικὰ αἰσθήματα διαχέονται ἐπὶ τοῦ σώματός μου. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν ὀργάνων μου προέρχονται πολυαριθμότερα αἰσθήματα. Λοιπὸν ἐκ τῶν ἀναμνήσεων—φαντασμάτων (*souvenirs fantômes*), τῶν ἐπιδιωκόντων νὰ λάβουν χρῶμα καὶ ἡχητικότητα, δηλαδή νὰ ὑλοποιηθοῦν, ἐπιτυχάνουν τὴν τοιαύτην ὑλοποίησιν μόνον ἐκεῖνα, τὰ ὅποια δύνανται νὰ προσαρμοθοῦν εἰς τὴν φωτεινὴν κόνιν, ποῦ ἀντιλαμβάνομεθα, καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν προερχομένους ἤχους κτλ. καὶ ἅτινα ἐπὶ πλέον συναρμονίζονται πρὸς τὴν γενικὴν συναισθηματικὴν κατάστασιν τὴν ὅποیان συγκροτοῦν αἱ ὀργανικαὶ ἐντυπώσεις μας. Ὅταν συντελεσθῇ ἡ σύνδεσις αὕτη μεταξὺ τῆς ἀναμνήσεως καὶ τῆς αἰσθήσεως, παράγεται ἓνα ὄνειρον.

Εἰς μίαν σελίδα τῶν **Ἐννεάδων** ὁ φιλόσοφος Πλωτῖνος, ἐρμηνευτὴς καὶ συνεχιστὴς τοῦ Πλάτωνος, ἐρμηνεύει

τὸν τρόπον, καθ' ὃν γεννῶνται οἱ ἄνθρωποι. Ἡ φύσις, λέγει ὁ Πλωτῖνος, προπλάσσει, προσχεδιάζει τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ μόνον τοὺς προσχεδιάζει. Ἐγκαταλειπομένη εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις τῆς, δὲν θα ἐπήγαινε ποτὲ ἕως τὸ τέλος. Ἀφ' ἐτέρου αἱ ψυχαὶ ἐνοικοῦν εἰς τὸν κόσμον τῶν Ἰδεῶν. Ἀνίκανοι νὰ ἐνεργήσουν, ἄλλως τε δὲ καὶ μὴ σκεπτόμεναι, ἵπτανται ἄνωθεν τοῦ χρόνου, ἐκεῖθεν τοῦ χώρου. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν σωμάτων ὑπάρχουν μερικά, τὰ ἐποῖα, λόγῳ τῆς μορφῆς των, ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς πόθους ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ψυχῆς, μεταξὺ δὲ τῶν ψυχῶν ὑπάρχουν τινές, αἱ ὁποῖαι ἀναγνωρίζουν ἑαυτὰς περισσότερον εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ σῶμα. Τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξέρχεται ἐκ τῶν χειρῶν τῆς φύσεως τελείως βιώσιμον, μετεωρίζεται πρὸς τὴν ψυχὴν, ἣτις θὰ ἔδιδεν εἰς αὐτὸ τὴν ζωὴν πλήρη. Ἀφ' ἐτέρου ἡ ψυχὴ, περιεργαζομένη τὸ σῶμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πιστεύει, ὅτι ἀντανακλᾷ, συναρπαζομένη, ὡς ἐὰν ἔδλεπεν ἐντὸς κατόπτρου, ἔλκεται πρὸς τὰ κάτω, κλίνει καὶ πίπτει. Ἡ πτώσις τῆς εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς. Θὰ παραβάλω πρὸς τὰς ἀποσπωμένας ταύτας ψυχάς, τὰς ἀναμνήσεις, τοῦ ἀναμένου εἰς τὸν βυθὸν τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἐπίσης τὰ νυκτερινά μας αἰσθήματα ὁμοιάζουν πρὸς τὰ μόλις προσχεδιασθέντα σώματα. Τὸ αἶσθημα εἶναι θερμόν, χρωματισμένον, κραδαίνεται καὶ σχεδὸν ζῇ, ἀλλ' εἶναι ἀναποφάσιτον. Ἡ ἀνάμνησις εἶναι ἀκριδὴς καὶ καθωρισμένη, ἀλλ' ἄνευ ἐσωτερικῆς ζωῆς. Τὸ αἶσθημα ζητεῖ νὰ εὕρῃ μορφὴν, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ στερεώσῃ τὰ περιγράμματά του. Ἡ ἀνάμνησις προσπαθεῖ νὰ εὕρῃ ὕλικόν, διὰ νὰ πληρώσῃ ἑαυτήν, νὰ ἐρμациσθῇ τέλος νὰ γίνῃ πραγματικὴ. Τὸ αἶσθημα ζητεῖ τὴν ἀνάμνησιν, ἡ δὲ ἀνάμνησις-φάντασμα (*souvenir-fantôme*) ὑλοποιουμένη εἰς τὸ αἶσθημα, τὸ ὁποῖον δίδει εἰς αὐτὴν σάρκα καὶ αἷμα, γίνεται πλάσμα, δυνάμενον νὰ ζήσῃ τὴν ἰδίαν του ζωὴν, δηλαδή ὄνειρον.

Ἡ γένεσις τοῦ ὄνειρου δὲν εἶναι λοιπὸν διόλου μυστη-
ριώδης. Τὰ ὄνειρά μας εἶναι ἐπεξεργασμένα, καθὼς τὰ ὀρά-
ματά μας τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Ὁ μηχανισμὸς τῆς ἐνερ-
γείας εἶναι ὁ ἴδιος εἰς τὰς μεγάλας γραμμάς του. Τὸ μέρος
τοῦ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας ἀντικειμένου, τὸ μέρος μιᾶς
εἰς τὰ ὠτά μας προφεραμένης φράσεως εἶναι τῷ ὄντι ἐλά-
χιστον ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προσθέτει ἢ
μνήμη εἰς αὐτό. Ὅταν διεξέρχεσθε μίαν ἡμερίδα ἢ φυλ-
λομετρᾶτε ἓνα βιβλίον, πιστεύετε πράγματι, ὅτι ἀντιλαμβάνε-
σθε ἕκαστον γράμμα ἐκάστης λέξεως ἢ ἐκάστην λέξιν
ἐκάστης φράσεως; Ἄν κάμετε τοῦτο, θ' ἀναγινώσκετε
ἐλάχιστον ἀριθμὸν σελίδων τὴν ἡμέραν. Το βέβαιον εἶναι,
ὅτι ἐκ τῆς λέξεως καὶ ἀκόμη ἐκ τῆς φράσεως δὲν ἀντιλαμ-
βάνεσθε παρὰ ὀλίγα ψηφία ἢ ὀλίγα χαρακτηριστικὰ γνωρί-
σματα, δηλαδὴ ὅ,τι χρειάζεται, διὰ νὰ μαντεύετε τὰ λοιπὰ.
Ὅλα τὰ ἄλλα φαντάζεσθε ὅτι τὰ βλέπετε, δηλαδὴ δημιουρ-
γεῖτε μίαν πραγματικὴν παραίσθησιν. Πολυάριθμοι καὶ
σύμφωνοι πρὸς ἀλλήλας παρατηρήσεις δὲν ἀφίνουν καμμίαν
ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀμφιβολίαν. Θ' ἀναφέρω μόνον τὰς τοῦ
Goldtscheider καὶ τοῦ Müller. Οἱ πειραματισταὶ οὗτοι
γράφουν ἢ ἐκτυπῶνουν ἐπιγραφὰς κοινῆς χρήσεως, π. χ.
«*Ἀπαγορεύεται ἡ εἵσοδος*» ἢ «*Πρόλογος τῆς τετάρτης*
ἐκδόσεως» κτλ. Ἀλλὰ κάμνουν ἐξεπίτηδες πολλὰ σφάλ-
ματα, μεταβάλλοντες ἢ παραλείποντες σχετικὰ ψηφία. Τὸ
διὰ τὸ πείραμα τοῦτο χρησιμοποιοῦμενον πρόσωπον τοπο-
θετεῖται ἐνώπιον τῶν ἐπιγραφῶν τούτων εἰς τὸ σκότος καὶ
συνεπῶς ἀγνοεῖ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν. Τότε φωτίζουν τὴν
ἐπιγραφὴν βραχύτατον χρόνον, τόσον βραχύν, ὥστε ὁ παρα-
τηρητὴς δὲν ἔχει καιρὸν ν' ἀντιληφθῇ ὅλα τὰ ψηφία, ἐκ
τῶν ὁποίων ἀπαρτίζεται. Πράγματι ἤρχισαν νὰ προσδιορί-
ζουν πειραματικῶς τὸν χρόνον, τὸν ἀπαιτούμενον διὰ νὰ
ἴδῃ κανεὶς ἓνα γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου, ὥστε εἶναι εὐχολον

νά ἐνεργοῦν κατὰ τρόπον, ὥστε ὁ παρατηρητὴς νά μὴ διακρίνῃ περισσότερα τῶν 8 ἢ 10 ψηφίων ἐπὶ παραδ. ἐκ τῶν 30 ἢ 40 ἐκ τῶν ὁποίων σύγκειται ἡ ἐπιγραφὴ. Καὶ ὁμῶς, ἐν γένει, ἀναγινώσκουν τὴν ἐν λόγῳ ἐπιγραφὴν χωρὶς δυσκολίαν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι τὸ διδακτικώτερον σημεῖον τοῦ ἀνωτέρω πειράματος.

Ἐὰν ἐρωτηθῇ ὁ παρατηρητὴς ποῖα εἶναι τὰ γράμματα, ποῦ εἶναι βέβαιος, ὅτι ἀντελήφθη, τὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα θὰ ὀνομάσῃ δύνανται νά εἶναι ψηφία παρόντα πραγματικῶς, δυνατόν ὁμῶς καὶ νά μὴ εὐρίσκωνται διόλου εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἢ ν' ἀντικαθίστανται δι' ἄλλων. Τὰ ψηφία λοιπὸν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀντελήφθη πραγματικῶς, ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν ἀνάκλησιν μιᾶς ἀναμνήσεως. Ἡ ἀσυνεΐδητος μνήμη, ἐπανευρίσκουσα τὸν τύπον, εἰς τὸν ὁποῖον τὰ ἐν λόγῳ στοιχεῖα παρέσχον μίαν ἀρχὴν πραγματοποιήσεως, προεκβάλλει τὴν ἀνάμνησιν ταύτην ὑπὸ μορφήν παραισθήσεως. Ὁ παρατηρητὴς λοιπὸν βλέπει ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἀνάμνησιν τόσον, ὅσον καὶ τὴν ἐπιγραφὴν καὶ μάλιστα περισσότερο.

Ἐν συντόμῳ : ἡ ἀνάγνωσις εἶναι ἔργον μαντείας, ἀλλ' ὅχι ἀφηρημένης μαντείας : εἶναι ἐξωτερίκευσις ἀναμνήσεων, ἐξωτερίκευσις αἰσθημάτων, ἀπλῶς ἀνακαλουμένων εἰς τὴν μνήμην καὶ κατ' ἀκολουθίαν μὴ πραγματικῶν ἐξωτερίκευσις ἀναμνήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐπωφελοῦνται ἐκ τῆς μερικῆς πραγματώσεως, ποῦ εὐρίσκουν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ὅπως πραγματωθοῦν εἰς ἀκέραιον.

Τοιοιουτοτρόπως, ἐν καταστάσει ἐγρηγόρσεως, ἡ γνῶσις ἐνὸς ἀντικειμένου ἐπιβάλλει ἐνέργειαν, ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην, ἡ ὁποία τελεῖται ἐν ὄνειρῳ. Ἀντιλαμβανόμεθα ἀποκλειστικῶς τὸ σκιαγράφημα τοῦ ἀντικειμένου, τὸ σκιαγράφημα δὲ αὐτὸ ἀνακαλεῖ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ ἀντικειμένου ἐν τῷ συνόλῳ του, ἡ δὲ πλήρης ἀνάμνησις, συνεΐδησιν τῆς

ὁποίας δὲν εἶχε τὸ πνεῦμα ἡμῶν καὶ ἥτις ὁμῶς ἐν πάσῃ περιπτώσει εὐρίσκετο εἰς τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον ὡς σκέψεις ἀπλῆ, ἐπωφελεῖται τὴν περίστασιν, ὅπως ἐξορμήσει πρὸς τὰ ἐκτός. Αὐτὴν ἀκριδῶς τὴν παραίσθησιν, ἐμβαλλομένην εἰς πλαίσιον πραγματικόν, παρέχομεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας, ὅταν βλέπωμεν τὸ ἀντικείμενον. Πολλὰ θὰ ἡδυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν στάσιν καὶ τὴν δρασιν τῆς ἀναμνήσεως κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἀνωτέρω ἐνεργείας. Δὲν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι εἰς τὸ βάθος τῆς μνήμης αἱ ἀναμνήσεις εἶναι ἀκίνητοι καὶ ἀδιάφοροι. Εὐρίσκονται εἰς θέσιν ἀναμονῆς· εἶναι σχεδὸν προσεκτικά. Ὅταν ὑπὸ φροντίδων καὶ μεριμνῶν κατεχόμενοι ἀνοίξωμεν τὴν ἐφημερίδα μας δὲν συμβαίνει, ὥστε τὸ βλέμμα μας νὰ διευθυνθῇ ἀμέσως εἰς μίαν λέξιν, ἀνταποκρινομένην ἀκριδῶς πρὸς τὰς φροντίδας μας; Ἀλλ' ἡ φράσις δὲν ἔχει σημασίαν καὶ ἀντιλαμβανόμεθα, ὅτι ἡ ἀναγνωσθεῖσα λέξις δὲν ἦτο ἡ τυπωμένη εἰς τὴν ἐφημερίδα μας. Μεταξὺ τῶν δύο λέξεων δὲν ὑπῆρχον παρὰ μερικὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, μία ὁμοιότης ἀόριστος ἐξωτερικῆς μορφῆς. Ὅθεν ἡ ἰδέα, ἥτις μᾶς ἀπησχόλει ἀφυπνίσασα ἐν τῷ ὑποσυνειδήτῳ ὅλας τὰς συγγενεῖς εἰκόνας, ὅλας τὰς ἀναμνήσεις τῶν σχετικῶν λέξεων, ἔδωσε, κατὰ τινὰ τρόπον, εἰς αὐτὰς τὴν ἐλπίδα τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν συνείδησιν. Ἐν τῷ θέματι τούτῳ ἐπανεκτήσαμεν τὴν συνείδησιν, ὅτι ἡ παρούσα ἀντίληψις μιᾶς ὠρισμένης μορφῆς τῆς λέξεως ἤρχισε νὰ γίνεται πραγματική. Τοιοῦτος εἶναι ὁ μηχανισμὸς τῆς αἰσθησιακῆς ἀντιλήψεως, κατὰ τὴν κυρίαν τῆς λέξεως σημασίαν, καὶ τοιοῦτος ὁ τοῦ ὄνειρου. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ὑπάρχουν ἀφ' ἑνὸς μὲν πραγματικαὶ ἐκ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἐντυπώσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναμνήσεις, ἐμβαλλόμεναι εἰς τὰς ἐντυπώσεις καὶ ἐπωφελοῦμεναι τὴν ζωτικότητά των, ὅπως ἐπανέλθουν εἰς τὴν ζωὴν.

Ἀλλὰ τότε τίς ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀντιλαμδύνεσθαι καὶ τοῦ ὀνειρεύεσθαι; Τί εἶναι ὁ ὕπνος; Δὲν ἐρωτῶ φυσικὰ ποῖαι εἶναι αἱ φυσιολογικαὶ συνθῆκαί του. Ἡ συζήτησις τοῦ ζητήματος τούτου ἀφίεται εἰς τοὺς φυσιολόγους, οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται ἀκόμη πολὺ μακρὰν ἀπὸ τὴν λύσιν του. Ἐρωτῶ πῶς πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν κατάστασιν τῆς ψυχῆς ἐνὸς κοιμωμένου ἀνθρώπου. Διότι τὸ πνεῦμα ἐξακολουθεῖ κατὰ τὸν ὕπνον νὰ λειτουργῇ. Ἀσκεῖται, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων, τῶν ἀναμνήσεων, εἴτε δὲ κοιμᾶται εἴτε ἐγρηγορεῖ, συνδυάζει τὰ αἰσθήματα μὲ τὰς ἀναμνήσεις τὰς ὁποίας προκαλοῦν. Ὁ μηχανισμὸς τῆς ἐνεργείας φαίνεται εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ὁ ἴδιος. Ἐν τούτοις ἔχομεν ἅψ' ἐνὸς μὲν τὴν αἰσθησιακὴν ἀντίληψιν, ἅψ' ἐτέρου δὲ τὸ ὄνειρον. Ὅθεν ὁ μηχανισμὸς δὲν ἐνεργεῖ ἐκεῖ καὶ ἐδῶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ποῦ ἔγκειται ἡ διαφορὰ; Καὶ ποῖος εἶναι ὁ *ψυχολογικὸς* χαρακτηρισμὸς τοῦ ὀνείρου;

Δὲν ἐμπιστευόμεθα πολὺ εἰς τὰς θεωρίας. Ἰσχυρίσθησιν, ὅτι κοιμᾶσθαι σημαίνει ἀπομονοῦσθαι ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ἀλλ' ἐδείξαμεν, ὅτι ὁ ὕπνος δὲν κλείει τὰς αἰσθήσεις μας εἰς τὰς ἐξωτερικάς ἐντυπώσεις. Ἐξ ἄλλου εἶδομεν, ὅτι ὁ ὕπνος εἶναι ἀνάπαυσις τῶν ἀνωτέρων λειτουργιῶν τῆς νοήσεως· ἀναστολὴ τῆς λογικῆς σκέψεως. Δὲν πιστεύομεν, ὅτι τοῦτο εἶναι ὀρθόν. Ὅταν ὀνειρευώμεθα, *ἀδιαφοροῦμεν* πολλάκις διὰ τὴν λογικὴν, ἀλλὰ δὲν *εἴμεθα ἀνέκανοι* νὰ λογικευώμεθα. Θὰ εἴπω μάλιστα, μὲ κίνδυνον νὰ ἐγγίσω τὰ ὅρια τοῦ παραδόξου, ὅτι τὸ σφάλμα τοῦ κοιμωμένου εἶναι τὸ ὅτι λογικεύεται πάρα πολὺ. Ὁ κοιμώμενος θ' ἀπέφευγε τὸν παραλογισμόν, ἂν παρίστατο ἀπλοῦς θεατὴς εἰς τὴν παρέλασιν τῶν ὁραμάτων του. Ἀλλ' εὐθὺς ὅταν ἐπιχειρήσῃ νὰ δώσῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει μίαν σχετικὴν ἐξήγησιν, ἡ λογικὴ του, προωρισμένη νὰ συνδέῃ ἀσυναρτήτους εἰκόνας, παρῶδῃ ἀναγκαίως καὶ μοιραίως τὴν

λογικὴν σκέψιν καὶ ἐπιφάσει τὸ παράλογον. Ἀναγνωρίζω, ἄλλως τε, ὅτι αἱ ἀνώτεραι λειτουργίαι τῆς νοήσεως χαλαροῦνται κατὰ τὸν ὕπνον καὶ ὅτι ἡ δύναμις τοῦ λογικεύεσθαι, καὶ ἂν ἀκόμῃ δὲν ἐνθαρρύνεται ἀπὸ τὸ ἀσυνάρτητον παιγνίδιον τῶν εἰκόνων, διασκεδάζει κάποτε μὲ τὴν παραποίησιν τῆς λογικῆς σκέψεως. Ἀλλ' αὐτὸ δυνάμεθα νὰ τὸ εἴπωμεν καὶ ὡς πρὸς ὅλας τὰς λοιπὰς πνευματικὰς δυνάμεις, Ὅθεν τὴν κατάστασιν τοῦ ὄνειρου δὲν τὴν χαρακτηρίζομεν ὡς ἐξαφανισμόν τῆς λογικῆς σκέψεως, οὔτε ὡς σύμμυσιν (κλείσιμο) τῶν αἰσθήσεων. Ἀλλ' ὥς ἀφίσωμεν κατὰ μέρος τὰς θεωρίας καὶ ὥς ἔλθωμεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν πραγματικότητα.

Πρέπει νὰ προβῶμεν εἰς ἓνα ὀριστικὸν πείραμα ἡμεῖς οἱ ἴδιοι. Ὅταν τελειώσῃ τὸ ὄνειρον, — ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ προβῇ κανεὶς εἰς αὐτανάλυσιν κατὰ τὸν ὕπνον, — θὰ κατὰπτεύσωμεν τὴν μετάδασιν ἀπὸ τοῦ ὕπνου εἰς τὴν ἐγρήγορσιν, θὰ τὴν ἐξετάσωμεν ὅσον εἶναι δυνατόν περισσότερον, προσέχοντες εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον εἶναι κατ' οὐσίαν ἀπροσεξία, (*essentiellement inattention*). Τοιουτοτρόπως θὰ διακρίνωμεν τὴν κατάστασιν τοῦ κοιμωμένου, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὴν ἐγρήγορσιν. Ἐπιτρέψατέ μου νὰ σᾶς διηγηθῶ ἓνα τοιοῦτον ὄνειρόν μου καὶ νὰ σᾶς εἴπω τί παρατήρησα, ὅταν ἐξύπνησα.

Λοιπὸν ὁ ὄνειρευόμενος καταλαμβάνει τὸ βῆμα, Πητορεύει πρὸς μίαν δμήγουριν. Ἐκ τοῦ βάθους τοῦ ἀκροατηρίου ἐγείρεται ἓνα ψιθύρισμα. Λαμβάνει βαθμηδὸν μεγαλυτέρας διαστάσεις. Γίνεται βόμβος, ὠρυγή, θόρυβος φρικαλέος. Τέλος ἀκούεται πανταχόθεν ἐκρηγνυομένη μὲ ταχτικὸν ρυθμὸν «ἔξω», ἔξω! Ἀπότομος ἀφύπνισις κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν. Ἐνας σκύλος ἐγαύγιζε εἰς τὸν γειτονικὸν κήπον, μὲ κάθε δὲ «γάου γάου» συνεχέετο μία κραυγή: «ἔξω». Τὸ ἐγὼ τῆς ἐγρηγόρσεως, τὸ ὅποιον ἐμφανίζεται τώρα,

θα στραφῇ πρὸς τὸ ἐγὼ τοῦ ὀνείρου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀκόμη παρόν, καὶ θα τοῦ εἴπῃ: Σὲ συλλαμβάνω ἐπ' αὐτοφώρῳ. Μοῦ δεικνύεις μίαν κραυγάζουσιν ὁμήγουριν, ἐνῷ πρόκειται ἀποκλειστικῶς περὶ ἐνὸς γαυγίζοντος σκύλου. Μὴ ζητήσης νὰ φύγῃς. Σὲ κρατῶ. Θα μοῦ ἀποκαλύψῃς τὸ μυστικόν σου θὰ μ' ἀφίσης νὰ ἴδω τι ἔκαμες. Εἰς αὐτὰ τὸ ἐγὼ τοῦ ὀνείρου θ' ἀπαντήσῃ: «Κύτταξε: ἐγὼ δὲν ἔκαμα τίποτε καὶ εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖον διαφέρομεν τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Φαντάζεσαι, ὅτι διὰ ν' ἀκούσης ἓνα σκυλί τοῦ γαυγίζῃ καὶ διὰ νὰ ἐννοήσῃς, ὅτι ἓνα σκυλί γαυγίζει, δὲν ἔχεις νὰ κάμῃς τίποτε; Πλάνη φρικώδης! Κόμνεις, χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῇς, μίαν σημαντικὴν προσπάθειαν. Πρέπει νὰ λάβῃς δλόκληρον τὴν μνήμην σου, δλόκληρον τὴν πειρὰν σου συσσωρευμένην, καὶ νὰ ὁδηγήσῃς αὐτὴν κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ μὴ παρουσιάσῃ ἐκ τοῦ ἀκουσθέντος ἤχου παρὰ μόνον ἓνα ἐκ τῶν σημείων του, δηλαδή τὴν ἀνάμνησιν, ἢ ὁποῖα ὁμοιάζει περισσότερον πρὸς τὸ αἶσθημα τοῦτο καὶ εἴμπορεῖ νὰ τὸ ἐρμηνεύσῃ καλύτερα: εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὸ αἶσθημα καλύπτεται ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν ἐκ νέου. Ἐξ ἄλλου πρέπει νὰ ἐπιτύχῃς, ὥστε μεταξὺ τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς ἀναμνήσεως νὰ μὴ ὑπάρχῃ οὐδ' ἡ ἐλαχίστη παρέκκλισις, (διότι ἄλλως θα εἴται ἀκριβῶς ἐν ὀνείρῳ): τὴν συναρμογὴν ταύτην δὲν δύνασαι νὰ τὴν ἐξασφαλίσῃς παρὰ μόνον διὰ μιᾶς προσοχῆς ἢ μᾶλλον διὰ μιᾶς ἐντάσεως ταυτοχρόνου τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς μνήμης. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἐνεργεῖ ὁ ῥάπτης, ὅταν σοῦ δοκιμάζει ἓνα ἔνδυμα: τὸ κερφισώνει, συσφίγγει ὅσον περισσότερον εἴμπορεῖ τὸ ὕφασμα εἰς τὸ σῶμά σου, τὸ ὁποῖον ἐνδίδει. Ἡ ζωὴ σου εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐγρηγόρσεως εἶναι ζωὴ δράσεως, καὶ ὅταν ἀκόμη νομίζῃς, ὅτι δὲν κάμνεις τίποτε, διότι εἰς κάθε στιγμὴν ὀφείλεις νὰ ἐκλέγῃς εἰς κάθε στιγμὴν ν' ἀποκλείῃς. Ἐκλέγεις μεταξὺ τῶν αἰσθημάτων σου, ἀφοῦ ἐκτοπίζεις ἀπὸ

τὴν συνείδησίν σου ἄπειρα «ὑποκειμενικά», αἰσθήματα, τὰ ὅποια ἐπανεμφανίζονται, εὐθὺς ὅταν κοιμηθῇς. Ἐκλέγεις μετὰ λεπτότητος καὶ ἀκριβείας ἐκτάκτου μεταξὺ τῶν ἀναμνήσεών σου, ἀφοῦ ἀπομακρύνεις πᾶσαν ἀνάμνησιν, μὴ συνδεομένην πρὸς τὴν παρούσαν κατάστασίν σου. Ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ εἰς τὴν ὁποίαν ἀκαταπαύστως προβαίνει, ἡ συνεχῶς ἀνανεουμένη προσαρμογὴ εἶναι ὁ θεμελιώδης ὅρος ἐκείνου, τὸ ὅποιον καλοῦν λογικὴν. Ἀλλ' ἡ προσαρμογὴ καὶ ἡ ἐκλογὴ σὲ κρατοῦν εἰς μίαν κατάστασιν ἐντάσεως ἀδιαπτώτου. Δὲν τὸ ἀντιλαμβάνεσαι πρὸς στιγμὴν, ὅπως δὲν αἰσθάνεσαι καὶ τὴν πίεσιν τῆς ἀτμοσφαίρας. Ἀλλὰ καταπονεῖσαι μὲ τὸν χρόνον. Ἡ λογικὴ εἶναι κουραστικὴ.

«Λοιπὸν σοῦ ἔγωγὰ πρὸ ὀλίγου: διαφέρω ἀπὸ σένα ἀκριδῶς κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν κάμνω τίποτε. Τὴν προσπάθειαν, τὴν ὁποίαν σὺ καταβάλλεις, τὴν ἀποφεύγω ἐγώ! Σὺ προσκολλᾷσαι εἰς τὴν ζωὴν, ἐγὼ ἀποσπῶμαι ἀπ' αὐτὴν. Τὰ πάντα γίνονται δι' ἐμὲ ἀδιάφορα. Δὲν ἐνδιαφέρομαι διὰ τίποτε. Κοιμοῦμαι καὶ ἀδιαφορῶ εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό». ⁽¹⁾ Κοιμώμεθα ἀκριδῶς κατὰ τὸ μέτρον, κατὰ τὸ ὅποιον ἀδιαφοροῦμεν. Ἡ μητέρα, ποῦ κοιμᾶται πλησίον τοῦ τέκνου τῆς ἴσως νὰ μὴ ἀκούῃ τοὺς κεραυνούς, ποῦ πίπτουν πλησίον τῆς, ἀλλ' ὁ ἐλαφρότερος στεναγμός του τὴν ἀφυπνίζει. Ἐκοιμᾶτο λοιπὸν πραγματικῶς διὰ τὸ τέκνον τῆς; Δὲν κοιμώμεθα δι' ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἐξακολουθεῖ νὰ μᾶς ἐνδιαφέρει».

(1) Ἡ ἰδέα, τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν προήχθη παλὺ ἀπὸ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν τὴν διευτύσαμεν εἰς αὐτὴν τὴν διάλεξιν. Ἡ ἀντίληψις: «ὕπνος - ἀδιαφορία» (sommeil-désintéressement) εἰσήχθη εἰς τὴν ψυχολογίαν. Διὰ νὰ χαρακτηρίσουν τὴν γενικὴν κατάστασιν τῆς συνειδήσεως τοῦ κοιμωμένου ἐπλάσαν τὴν λέξιν «ἀδιαφορία» (désintérêt). Ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην, ὁ Claparède ἐμόρφωσεν ἐνδιαφέρουσαν θεωρίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ὕπνος εἶναι μέσον ἀμύνης τοῦ ὀργανισμοῦ, πραγματικὸν ἐνστικτον.

«Μὲ ἐρωτᾷς τί κάμνω, ὅταν κοιμοῦμαι; Θὰ σοῦ εἶπω τί κάμνεις, ὅταν ἐγρηγορῇς. Μὲ παίρνεις ἐμένα—τὸ ἐγὼ τῶν ὀνείρων σου—καὶ μὲ φυλακίζεις εἰς τὸν μικροσκοπικὸν κύκλον, τὸν ὁποῖον διαγράφεις πέριξ τῆς δράσεώς σου τοῦ παρόντος. Αὐτὸ καλεῖται ἐγρήγορσις, ὁμαλὴ ψυχολογικὴ ζωὴ, ἀγών, θέλησις. Καὶ ὡς πρὸς τὸ ὄνειρον; Ἐχεις ἀνάγκην νὰ σοῦ τὸ ἐρμηνεύσω; Εἶναι ἡ κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν περιέρχῃσαι, εὐθὺς ὅταν ἐγκαταλείψῃς τὸν ἑαυτὸν σου, ὅταν παραμελήσῃς νὰ συγκεντρωθῇς εἰς ἓνα καὶ μόνον σημεῖον, ὅταν παύσῃς νὰ θέλῃς. Ἐὰν ἐπιμένῃς, ἐὰν ἀπαιτῇς μίαν κεφαλαιώδη σχετικὴν ἐρμηνείαν, ἐρώτησε πῶς ἡ θέλησίς σου ἐνεργεῖ εἰς κάθε στιγμὴν τῆς ἐγρηγόρσεως, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ παρευθὺς καὶ σχεδὸν ἀσυνειδήτως τὴν συγκέντρωσιν εἰς τὸ ἐνδιχφέρον σημεῖον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον φέρεις εἰς σεαυτὸν. Ἀλλὰ τότε ὀφείλεις ν' ἀπευθυνθῇς εἰς τὴν ψυχολογίαν τῆς ἐγρηγόρσεως. Αὕτῃ ἔχει τὴν ἀπάντησιν ὡς πρωτίστην τῆς λειτουργίας, διότι «ἐγρηγορεῖν σημαίνει «βούλεσθαι».

Ἴδου τί θὰ ἔλεγε τὸ ἐγὼ τῶν ὀνείρων. Θὰ μᾶς διηγεῖτο ἀκόμῃ καὶ ἄλλα πράγματα, ἂν τὸ ἀφίναμεν νὰ τὰ διηγηθῇ. Ἀλλ' εἶναι καιρὸς νὰ ἐξαγάγωμεν ἓνα γενικὸν συμπέρασμα. Ποῦ ἔγκειτο ἡ οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ὀνείρου καὶ τῆς ἐγρηγόρσεως; Συγκεφαλαιοῦντες λέγομεν, ὅτι τόσῳ κατὰ τὸν ὕπνον, ὅσῳ καὶ κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν ἐνεργοῦν αἱ αὐταὶ δυνάμεις, ἀλλ' εἶναι ἐντεταμέναι εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν καὶ χαλαρωμέναι εἰς τὴν ἄλλην. Τὸ ὄνειρον εἶναι δλόκληρος ἡ ζωὴ τῆς νοήσεως, πλην τῆς προσπαθείας τῆς συγκεντρώσεως. Ἐξακολουθοῦμεν ν' ἀντιλαμβάνωμεθα, νὰ ἐνθυμούμεθα, νὰ σκεπτόμεθα: αἰσθήματα, ἀναμνήσεις καὶ συλλογισμοὶ δύνανται ν' ἀφθονοῦν εἰς τὸν ὀνειρευόμενον, διότι ἀφθονία εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος δὲν σημαίνει προσπάθειαν. Ἐκεῖνο, ποῦ ἀπαιτεῖ προσπάθειαν εἶναι ἡ

ἀκριβεία τῆς προσαρμογῆς. Ὅπως τὸ γαύγισμα ἑνὸς σκύλου ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν μνήμην παροδικῶς τὴν ἀνάμνησιν τῶν κραυγῶν μιᾶς ὀμηγύρεως, δὲν εἶναι ἀναγκαία καμμία ἐκ μέρους ἡμῶν προσπάθεια. Ἀλλὰ διὰ νὰ συνδεθῇ κατὰ προτίμησιν, ἐν μέσῳ τῶν λοιπῶν ἀναμνήσεων, πρὸς τὴν ἀνάμνησιν ἑνὸς γαυγίζοντος σκύλου καὶ διὰ νὰ εἰσπορέσῃ νὰ ἐρμηνευθῇ, δηλαδὴ νὰ γίνῃ πραγματικῶς αἰσθητὴ ὡς γαύγισμα, ἀπαιτεῖται προσπάθεια **θετική**. Ὁ ὀνειρευόμενος δὲν ἔχει πλέον τὴν δύναμιν νὰ τὴν καταβάλῃ. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, καὶ μόνον ὡς πρὸς αὐτό, διαφέρει ἀπὸ τὸν ἐγρηγοροῦντα ὁ κοιμώμενος.

Ἀὐτὴ εἶναι ἡ διαφορά. Ἐκδηλοῦται ὑπὸ ποικίλας μορφάς. Δὲν θὰ εἰσέλθω εἰς τὰς λεπτομερείας. Θὰ περιορισθῶ μόνον νὰ σᾶς καταστήσω προσεκτικούς εἰς τρία σημεῖα : εἰς τὴν **ρευστότητα τοῦ ὀνείρου**, τὴν **ταχύτητα**, **μὲ τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἐκτυλιχθῇ** καὶ τὴν **προτίμησιν αὐτοῦ διὰ τὰς ἀσημάντους ἀναμνήσεις**.

Ἡ **ρευστότης** εὐκόλως ἐρμηνεύεται. Ἐπειδὴ ἡ φύσις τοῦ ὀνείρου δὲν εἶναι νὰ προσαρμόζῃ ἐπακριδῶς τὸ αἶσθημα εἰς τὴν ἀνάμνησιν, ἀλλὰ νὰ τὸ ἀφίνη ἐλεύθερον, εἰς τὸ αὐτὸ αἶσθημα τοῦ ὀνείρου δύνανται ἐξ ἴσου νὰ προσαρμόζωνται διάφοροι ἀναμνήσεις. Ἴδου π. χ. εἰς τὸ ὀπτικὸν πεδῖον μία μεγάλη κηλὶς, στρωμένη μὲ λευκὰς στιγμάς. Ἡ κηλὶς αὕτῃ δύναται νὰ ὑλοποιήσῃ τὴν ἀνάμνησιν λειμῶνος ἀνθέων, ἑνὸς μπιλλιάρδου μὲ τὰς σφαῖράς του, καὶ ἀκόμη ἄλλα πολλά. Τὰ πάντα ζητοῦν ν' ἀναζήσουν εἰς τὸ αἶσθημα, τὰ πάντα τὸ παρακολουθοῦν δρομαίως. Κάποτε τὸ φθάνουν, τὸ ἓνα κατόπιν τοῦ ἄλλου. Ὁ ἀνθρώσπαρτος λειμῶν **γίνεται** μπιλλιάρδο, καὶ οὕτω παριστάμεθα εἰς περιέργους μεταμορφώσεις. Κάποτε τὸ πλησιάζουν μαζὺ καὶ τότε ὁ λειμῶν **εἶναι** μπιλλιάρδο. Τὸν παραλογισμὸν τοῦτον θὰ προσπαθήσῃ ἴσως νὰ ἐκτοπίσῃ ὁ ὀνειρευόμενος δι' ἑνὸς συλ-

λογισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ δυσχεράνη τὴν θέσιν του περισσότερον.

Ἡ ταχύτης τῆς ἐξελιξέως μερικῶν ὀνείρων μοῦ φαίνεται, ὅτι εἶναι διάφορον ἀποτέλεσμα τῆς αὐτῆς αἰτίας. Εἰς διάστημα ὀλίγων δευτερολέπτων τὸ ὄνειρον δύναται νὰ μᾶς παρουσιάσῃ σειρὰν γεγονότων, τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ὁλοκλήρους ἡμέρας κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν. Γνωρίζετε τὸ ὄνειρον τοῦ Alfred Maury ⁽¹⁾ Ἐμεινε κλασσικόν, ὅ,τι δῆποτε δὲ καὶ ἂν εἶπον περὶ αὐτοῦ ἐσχάτως, θεωρῶ τὴν παρατήρησιν τοῦ Maury ἀληθοφανῆ, διότι εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν ὀνείρων εὔρον καὶ ἄλλας ἀναλόγους περιγραφάς. Ἀλλ' ἡ ὀρμητικὴ αὕτη φορὰ τῶν εἰκόνων δὲν ἔχει τίποτε τὸ μυστηριῶδες. Παρατηρήσατε, ὅτι αἱ εἰκόνες τῶν ὀνείρων εἶναι ἰδίως ὀπτικά. Αἱ συνδιαλέξεις, τὰς ὁποίας πιστεύει, ὅτι ἀκούει ὁ ὀνειρευόμενος, ἀνασυγκροτοῦνται, συμπληροῦνται, ἀπλοποιοῦνται ἐκ τῶν ὑστέρων κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν, ἴσως μάλιστα εἰς

(1) «Ἦμην εἰς τὸ δωμάτιόν μου πεσμένος. Πλησίον τῆς κλίνης μου εὗρίσκετο ἡ μητέρα μου. Ὀνειρεύομαι τὴν Τρομοκρατίαν. Παρισταμαι εἰς σκηναίς σφαγῶν· ἐμφανίζομαι ἐνώπιον τοῦ Ἐπαναστατικοῦ Δικαστηρίου. Βλέπω τὸν Ροδεσπιέρρον, τὸν Μαρά, τὸν Φουκιέ-Τενδίλλ. Συζητῶ μαζὺ των. Δικάζομαι καταδικάζομαι εἰς θάνατον. μεταφέρομαι ἐντὸς κάρρου εἰς τὸν τόπον τῆς θανατικῆς ἐκτελέσεως εἰς τὴν «πλατεῖαν Ἐπαναστάσεως». Ἀναβαίνω εἰς τὸ ἱκρίωμα, ὁ δῆμιος μὲ δένει εἰς τὴν μοιραίαν σανίδα, τὴν τοποθετεῖ καταλλήλως, πίπτει ἡ κοπίς. Αἰσθάνομαι τὴν κεφαλὴν μου νὰ χωρίζεται ἀπὸ τὸν κορμόν, ξυπνῶ ὑπὸ τὸ κράτος τρομερᾶς ἀγωνίας καὶ αἰσθάνομαι ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ μου τὸ ὑποστήριγμα τῆς κουκουπιέρας μου, τὸ ὁποῖον, ἀποτόμως ἀποσπασθέν, ἔπεσεν ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν αὐχενικῶν σπονδύλων μου δίκην κοπίδος λαιμητόμου. Τοῦτο εἶχε συμβῆ στιγμιαίως, ὥς μοῦ τὸ ἀβεβαίωσεν ἡ μητέρα μου. Τὸ ἐξωτερικὸν δὲ αὐτὸ αἰσθημα ἔλαβον ὥς ἀφετηρίαν ἑνὸς ὀνείρου, κατὰ τὴν πορείαν τοῦ ὁποίου τὰ γεγονότα διεδέχθησαν ἄλληλα». (Alfred Maury : le sommeil et les rêves, 4η ἐκδοσις, σελ. 161).

μερικὰς περιπτώσεις παρακολουθεῖ τὰς εἰκόνας ἀποκλειστικῶς ἢ κυριαρχοῦσα ἰδέα τῆς συνδιαλέξεως, ἢ γενικὴ σημασία τῆς. Ἦδη, πλῆθος εἰκόνων, ὅσονδ' ἢ ποτε μεγάλο καὶ ἂν τὸ φαντασθῇ τις, δύναται νὰ δοθῇ πανοραματικῶς κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς χρόνον, κατὰ μείζονα λόγον ἢ διαδοχικὴ ἐμφάνις τῶν εἰκόνων εἶναι ζήτημα ὀλίγων στιγμῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν θαυμαστὸν τὸ ὅτι τὸ ὄνειρον συσσωρεύει εἰς ὀλίγων δευτερολέπτων διάστημα ἐκεῖνο τὸ ὅποιον θ' ἀπῆται πολλὰς ἡμέρας ἐγρηγόρσεως. Τὸ ὄνειρον βλέπει μὲ συντομίαν καὶ τέλος ἐνεργεῖ, καθὼς καὶ ἡ μνήμη. Ἐν καταστάσει ἐγρηγόρσεως ἢ ὀπτικῇ ἀνάμνησις, ἢ ὁποῖα μᾶς χρησιμεύει διὰ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ ὀπτικὸν αἰσθημα, ἀναγκάζεται νὰ τίθεται ἀκριβῶς ἐπ' αὐτοῦ, ἀκολουθεῖ λοιπὸν τὴν ἐξέλιξιν του, καταλαμβάνει τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα. Ἐν συντόμῳ: ἡ ἀναγνωρισθεῖσα αἰσθησιακὴ ἀντίληψις τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων διαρκεῖ ὅσον καὶ τὰ γεγονότα αὐτὰ. Ἀλλ' εἰς τὸ ὄνειρον ἢ ἐρμηνευτικὴ ἀνάμνησις τοῦ ὀπτικοῦ αἰσθήματος ἐπανακτᾷ τὴν ἐλευθερίαν τῆς, ἢ δὲ ρευστότητος τοῦ ὀπτικοῦ αἰσθήματος κάμνει, ὥστε ἡ ἀνάμνησις νὰ μὴ προσχρμόζεται πλέον εἰς αὐτὸ. Ὅθεν ὁ ρυθμὸς τῆς ἐρμηνευτικῆς μνήμης δὲν ἔχει πλέον νὰ συναρμονισθῇ πρὸς τὸν ρυθμὸν τῆς πραγματικότητος, αἱ δὲ εἰκόνες δύνανται τότε νὰ εἰσορμοῦν μὲ καταπληκτικὴν ταχύτητα, ὡς θὰ ἔκαμναν αἱ εἰκόνες κινηματογραφικῆς ταινίας, ἂν ἡ ἐκτύλιξις τῆς δὲν ἐρρυθμίζετο. Ἡ ὀρμητικὴ φορὰ, ὅσον καὶ ἡ ἀφθονία, δὲν εἶνε ἐπὶ πνευματικοῦ πεδίου σημεῖον ἐννάμεως. Ἡ ρύθμισις, ἢ ἀκρίβεια τῆς προσρμογῆς εἶναι ἐκεῖνη, ἣτις ἀπαιτεῖ προσπάθειαν. Ὅσονδ' ἢ ποτε καὶ ἂν διαστέλλεται ἡ ἐρμηνευτικὴ μνήμη, ὅσονδ' ἢ ποτε καὶ ἂν προσέχη εἰς τὴν ζωὴν, τὴν πορείαν τῆς θὰ τὴν ρυθμίζουν ἐκάστοτε τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα καὶ αὐτὰ θὰ ἀναστέλλουν τὴν πορείαν τῆς—ὅπως εἰς ἓν ὥρολόγιον τὸ ἐκκρεμές ἀποκόπτει εἰς μέρη καὶ καταμε-

ρίζει εἰς χρονικά διαστήματα πολλῶν ἡμερῶν τὴν χαλάρωσιν τοῦ ἐλατηρίου, ἣτις χαλάρωσις θὰ ἦτο στιγμιαία, ἐὰν δὲν ἀνεκόπτετο.

Μένει νὰ ἐξετάσωμεν τὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ ὄνειρον προτιμᾷ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἀνάμνησιν ἀπὸ ἄλλας, δυναμένας ἐξ ἴσου νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς παρόντα αἰσθήματα. Αἱ φαντασιοπληξίαι τοῦ ὀνείρου δὲν εἶναι περισσότερον ἀνεξήγηται τῶν τῆς ἐγρηγόρσεως. Κατὰ τὸν φυσιολογικὸν ὕπνον τὰ ὄνειρά μας ἐπαναφέρουν μᾶλλον τὰς σκέψεις ἐκεῖνας, αἵτινες διήλθον ὡς ἀστραπαὶ ἢ τ' ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἀντελήφθημεν, χωρὶς νὰ προσηλώσωμεν εἰς αὐτὰ τὴν προσοχὴν μας. Ἐὰν κατὰ τὴν νύκτα ὀνειρευώμεθα γεγονότα τῆς ἡμέρας, τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι ἀσήμαντα περιστατικὰ καὶ ὅχι τὰ σπουδαῖα συμβάντα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ εἶχον μεγαλυτέραν πιθανότητα νὰ ἐπανεμφανισθοῦν. Συντάσσομαι καθ' ὁλοκληρίαν μὲ τὴν γνώμην τοῦ Delage, τοῦ W. Robert καὶ τοῦ Freud, ὡς πρὸς τὸ σημεῖον ⁽¹⁾ τοῦτο. Εἶμαι εἰς τὸν δρόμον καὶ βλέπω ἓνα ἡλεκτρικὸν τράμ. Τὸ ὄχημα τοῦτο δὲν δύναται νὰ μ' ἐγγίσῃ, εἶμαι εἰς τὸ πεζοδρόμιον: ἐὰν κατὰ τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν μ' ἐπιφάυει ἐλαφρότατα, διέρχεται εἰς τὸ πνεῦμα μου ἢ ἰδέα τοῦ κινδύνου, ἀλλὰ τί λέγω; Ἐὰν τὸ σῶμα μου ὀπισθοχωρήσῃ ἐξ ἐντίκτου, χωρὶς νὰ ἔχω καὶ συνείδησιν τοῦ φόβου, ἴσως τὴν νύκτα θὰ ὀνειρευθῶ, ὅτι μὲ κατασυντρίβει τὸ ἀνωτέρω ἡλεκτρικὸν τράμ. Ἐπιτηρῶ κατὰ τὴν ἡμέραν ἓνα ἄρρωστον, τοῦ ὁποῖου εἶναι ἀπελπιστικὴ ἡ κατάστασις. Ἐὰν γεννηθῇ

(¹) Θὰ ἔπρεπε νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν προκειμένῳ περὶ τῶν κατασταλμένων ἐκείνων τάσεων, εἰς τὰς ὁποίας ἡ Σχολὴ τοῦ Freud ἀφιέρωσεν ἓνα τόσον μεγάλον ἀριθμὸν μελετῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐγίνε αὕτη ἡ διάλεξις, τὸ περὶ τῶν ὀνείρων ἔργον τοῦ Freud εἶχεν ἤδη ἐκδοθῆ, ἀλλ' ἡ «*ψυχανάλυσις*» δὲν εἶχεν ἀκόμη λάβει τὴν σημερινὴν ἐξέλιξιν της.

εἰς τὴν ψυχὴν μου ἀμυδρὰ λάμψις ἐλπίδος, — λάμψις φευγαλέα καὶ σχεδὸν ἀσυνείδητος, — τὸ ὄνειρόν μου τῆς νυκτὸς ἴσως θὰ μὲ πληροφορήσῃ, ὅτι ἐθεραπεύθη ὁ ἄρρωστος. Πάντως θὰ ὀνειρευθῶ μᾶλλον θεραπείαν παρὰ νόσον καὶ θάνατον. Ἐν συντόμῳ τὸ κατὰ προτίμησιν ἐπανερχόμενον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παρατηρήθη ὀλιγώτερον. Τοῦτο δὲν εἶναι διόλου παράδοξον. Τὸ ὀνειρευόμενον Ἐγὼ εἶναι ἀφηρημένον, Ἐγὼ χαλαρούμενον, (*Moi qui se defend*). Αἱ πρὸς αὐτὸ, ὅσον τὸ δυνατόν καλύτερον, συναρμονιζόμεναι ἀναμνήσεις εἶναι αἱ τῆς ἀφηρημένης καταστάσεως, αἱ ὁποῖαι δὲν φέρουν τὴν σφραγίδα τῆς προσπαθείας.

Αὗται εἶναι αἱ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας ἐπεθύμουν νὰ σᾶς κάμω ὡς πρὸς τὰ ὄνειρα. Εἶναι πολὺ ἀτελεῖς. Ἐξ ἄλλου ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα γνωρίζομεν σήμερον, εἰς τὰ ὄνειρα, ποῦ ἐνθυμούμεθα καὶ τὰ ὁποῖα μᾶλλον ἀνήκουν εἰς τὸν ἐλαφρὸν ὕπνον. Ὅταν ὁ ὕπνος μας εἶναι βαθύς, ἴσως νὰ βλέπωμεν ὄνειρα ἄλλης φύσεως, ἀλλὰ δὲν μένει κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν τίποτε ἐξ αὐτῶν. Τεῖνω νὰ πιστεύσω, — ἀλλὰ διὰ λόγους ἰδίως θεωρητικούς καὶ κατὰ συνέπειαν ὑποθετικούς, — ὅτι θὰ ἔχωμεν τότε ἓνα πολὺ ἐκτενέστερον καὶ πολὺ λεπτομερέστερον δραματισμὸν τοῦ παρελθόντος. Πρὸς τὸν βαθὺν ὕπνον ὀφείλει ἡ ψυχολογία νὰ διευθύνῃ τὰς προσπαθείας τῆς, ὅχι μόνον διὰ νὰ μελετήσῃ τὸν μηχανισμόν καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς ἀσυνειδήτου μνήμης, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐξερευνήσῃ τὰ μυστηριωδέστερα ἐκεῖνα φαινόμενα, μὲ τὰ ὁποῖα ἡ «ψυχικὴ ἔρευνα» ἀσχολεῖται. Δὲν θὰ ριψοκινδυνεύσωμεν εἰς τὸ πεδίον τοῦτο, ἐντούτοις δὲν δυνάμεθα ν' ἀποκρύψωμεν, ὅτι ἀποδίδομεν ποιάν τινα σημασίαν εἰς τὰς παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας μὲ τόσον ἄοκνον ζῆλον περισυνέλεξεν ἡ «Society for psychical Research». Κύριον ἔργον τῆς ψυχολογίας κατὰ τὸν αἰῶνά μας θὰ εἶναι νὰ διερευνήσῃ τὸ ἀσυνείδητον, τὸ κατώ-

γειον τῆς ψυχῆς. Δὲν ἀμφιδάλλω, ὅτι μᾶς ἀναμένουν ὥραται ἀνακαλύψεις, τόσον σημαντικαί, ὅσον ὑπῆρξαν κατὰ τοὺς προηγηθέντας αἰῶνας αἱ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τοῦλάχιστον εἶναι ἡ εὐχή, τὴν ὁποίαν ἐκφράζω διὰ τὴν ῥηθείσαν ἑταιρείαν· εἶναι ἡ εὐχή, τὴν ὁποίαν ἀπευθύνω πρὸς Αὐτήν· τερματίζων τὴν παροῦσαν διάλεξιν.

ΨΥΧΗ ΚΑΙ ΣΩΜΑ

(Διάλεξις γενομένη εἰς τὸν Σύλλογον
Foi et Vie, τῇ 28 Ἀπριλίου 1912).

Ὁ τίτλος τῆς διαλέξεως ταύτης εἶναι «Ψυχὴ καὶ σῶμα», δηλαδή ὕλη καὶ πνεῦμα, μεῖς ἄλλας λέξεις πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει καὶ μάλιστα, — ἂν πρέπη νὰ πιστεύσωμεν μίαν φιλοσοφίαν, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω — καὶ κάτι, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει πράγματι. Ἀλλ' ἡσυχεῖτε! Ἡ πρόθεσίς μας δὲν εἶναι νὰ ἐμβαθύνωμεν οὔτε εἰς τὴν φύσιν τῆς ὕλης, οὔτε εἰς τὴν φύσιν τοῦ πνεύματος. Δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο ἀντικείμενα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ νὰ καθορίσωμεν μέχρι ἐνὸς σημείου τὰς σχέσεις των, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν τὴν φύσιν αὐτῶν. Μοῦ εἶναι ἀδύνατον αὐτὴν τὴν στιγμὴν νὰ κάμω γνωριμίαν μεῖς ὅλους τοὺς ἀκροατάς, ποῦ με περιστοιχίζουν. Καὶ ὅμως διακρίνω τὸν ἑαυτόν μου ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀκροατάς καὶ βλέπω ἐπίσης ποῖαν θέσιν κατέχουν εἰς τὴν αἵθουσαν ταύτην ἐν σχέσει πρὸς ἐμέ. Τὸ ἴδιον συμβαίνει, ὅσον ἀφορᾷ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν. Ἡ ἐξακρίδωσις τῆς φύσεώς των εἶναι ἐγγχείρημα, τὸ ὁποῖον θὰ μᾶς ὠδήγει πολὺ μακράν. Ἀλλ' εἶναι εὐκολώτερον νὰ μάθωμεν ἐκεῖνο, ποῦ τὰ ἐνώνει καὶ τὰ χωρίζει, διότι ἡ ἔνωσις καὶ ὁ χωρισμός των εἶναι γεγονότα τῆς ἐμπειρίας.

Καὶ ἐρωτῶμεν: τί λέγει, ὅσον ἀφορᾷ τὸ σημεῖον αὐτό, ἡ ἄμεσος καὶ ἀπλοῦκή ἐμπειρία τοῦ κοινοῦ νοῦ; Ἐκαστος ἐξ ἡμῶν εἶναι σῶμα, διεπόμενον ὑπὸ τῶν αὐτῶν νόμων, οἱ ὅποιοι ἐξουσιάζουν καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῆς ὕλης. Ἐὰν τὸ ὠθήσωμεν πρὸς τὰ ἐμπρὸς προχωρεῖ, ἐὰν τὸ σύρωμεν πρὸς τὰ ὀπίσω, ὑποχωρεῖ, ἐὰν τὸ σηκώσωμεν καὶ τὸ ἀφίσωμεν,

ἐπαναπίπτει. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν κινήσεων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦνται μηχανικῶς ἐκ μιᾶς ἐξωτερικῆς αἰτίας, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, προσερχόμεναι ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον καὶ διακρινόμεναι ἐκ τῶν πρώτων λόγῳ τοῦ ἀπροβλέπτου, ἀπροσδοκῆτου χαρακτῆρός των. Αἱ κινήσεις αὗται καλοῦνται «*βουλευτικαί*». Πόθεν προέρχονται αἱ κινήσεις αὗται; Ποῖα εἶναι ἡ αἰτία των; Ἡ αἰτία των εἶναι ἐκεῖνο, ποῦ διακρίνομεν διὰ τῆς λέξεως Ἐγώ. Καὶ τί εἶναι αὐτὸ τὸ «Ἐγώ». Τὸ Ἐγώ εἶναι ἀντικείμενόν τι, τὸ ὁποῖον, ὀρθῶς ἢ ἐσφαλμένως, φαίνεται ὅτι ὑπερπηδᾷ τὸ σῶμα, τόσον εἰς τὸν *χῶρον*, ὅσον καὶ εἰς τὸν *χρόνον*. Πρῶτον εἰς τὸν χῶρον, διότι τὸ σῶμα ἐκάστου ἐξ ἡμῶν σταματᾷ εἰς ὠρισμένον περίγραμμα, τὸ ὁποῖον θέτει ἕρια εἰς αὐτό, ἐνῷ μὲ τὴν δύναμιν τῆς αἰσθησιακῆς ἀντιλήψεως καὶ ἰδίως τῆς ὁράσεως διαχεόμεθα πέραν τῶν ὀρίων τοῦ σώματός μας, φθάνομεν μέχρι τῶν ἀστέρων. Δεύτερον εἰς τὸν χρόνον, διότι τὸ σῶμα εἶναι ὕλη, ἡ ὕλη εὐρίσκεται εἰς τὸ παρόν καί, ἐὰν εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ παρελθὸν ἀφίνει ἵχνη, τὰ ἵχνη ταῦτα δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνον διὰ μίαν συνειδήσιν, ἡ ὁποία τάντι-λαμβάνεται καὶ ἐρμηνεύει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς μνήμης. Ἡ συνειδήσις ἐνθυμεῖται τὸ παρελθόν, τὸ ὁποῖον περιτυλίσσει περίξ τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐφ' ὅσον ὁ χρόνος ἐκτυλίσσεται καὶ παρασκευάζει μὲ αὐτὸ ἓνα μέλλον, εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ὁποίου συντελεῖ. Καὶ αὕτη ἀκόμη, ἡ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως, περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω, δὲν εἶναι παρὰ σύνολον κινήσεων, διδασκομένων εἰς προγενεστέρας ἐμπειρίας καὶ στρεφομέων πρὸς μίαν κατεύθυνσιν, ἐκάστοτε νέαν, διὰ τῆς ἐνσυνειδήτου ἐκείνης δυνάμεως, ὁ ῥόλος τῆς ὁποίας συνίσταται προφανῶς εἰς τὸ νὰ φέρῃ διαρκῶς νέον τι εἰς τὸν κόσμον. Ἡ ἐνσυνειδήτος αὕτη δύναμις γεννᾷ νέον τι ἐκτὸς ἑαυτῆς, δεδομένου ὅτι διαγράφει εἰς τὸν χῶρον ἀπροβλέπτους, ἀπροσδοκῆτους

κινήσεις. Ἐπίσης δημιουργεῖ κάτι νέον ἐντὸς ἑαυτῆς, δοθέν-
τος, ὅτι ἡ βουλευτικὴ ἐνέργεια ἀντιδρᾷ πρὸς ἑκείνο, τὸ
ὁποῖον ἐπιζητεῖ, μεταβάλλει κατὰ τινὰ βαθμὸν τὸν χαρακ-
τῆρα τοῦ ἀτόμου, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐκπορεύεται, καὶ συντελεῖ,
ὥς ἐκ θαύματος, τὴν δημιουργίαν ἑαυτῆς δι' ἑαυτῆς, ἣτις
δημιουργία φαίνεται καθαρὰ ὅτι εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀντι-
κειμένον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Λοιπὸν, ἐν συντόμῳ, ἐκτὸς
τοῦ σώματος, περιοριζομένου χρονικῶς καὶ τοπικῶς, ἐνερ-
γοῦντος δίκην αὐτομάτου καὶ μηχανικῶς ἀντιδρῶντος πρὸς
τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς, ἀντιλαμβάνομεθα ἀντικείμενόν
τι, τὸ ὁποῖον διεκτείνεται πέραν τοῦ σώματος ἐν τῷ χώρῳ
καὶ ὑπερπηδᾷ τὰ ὅρια τοῦ χρόνου· ἀντικείμενόν τι ποῦ ζη-
τεῖ ἢ ἐπιβάλλει εἰς τὸ σῶμα κινήσεις, ὅχι πλέον προβλε-
πομένας καὶ αὐτομάτους, ἀλλ' ἀπροβλέπτους καὶ ἐλευθέ-
ρας. Τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, τὸ ὁποῖον πλημμυρεῖ ἐξ ὅλων
τῶν μερῶν τοῦ σώματος καὶ δημιουργεῖ ἐνεργείας, δημιουρ-
γούμενον ἐκ νέου αὐτὸ ἀφ' ἑαυτοῦ, εἶναι τὸ ἐγώ, ἡ ψυχὴ»,
τὸ πνεῦμα, δοθέντος ὅτι ἀκριδῶς τὸ πνεῦμα εἶναι δύνάμις,
ἱκανὴ νὰ παράγῃ ἀφ' ἑαυτῆς περισσότερα ἀπ' ὅσα ἐμπε-
ριέχει, ν' ἀποδίδῃ περισσότερα ἀπ' ὅσα λαμβάνει, νὰ δίδῃ
περισσότερα ἀπ' ὅσα ἔχει. Ἴδου αὐτὸ ποῦ πιστεύομεν, ὅτι
βλέπομεν. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῶν πραγμάτων.

Μᾶς λέγουν: «Πολὺ καλὰ»! Ἀλλ' αὕτῃ εἶναι μόνον ἡ
ἐξωτερικὴ ὄψις. Ἐξετάσατε τὸ ζήτημα ἀκριδέστερον. Ἀκού-
σατε τὴν ἐπιστήμην. Ἐν πρώτοις ὁμολογεῖτε σεῖς οἱ ἴδιοι,
ὅτι ἡ «ψυχὴ» οὐδέποτε ἐνεργεῖ ἐνώπιόν σας ἄνευ ἐνὸς σώ-
ματος. Καὶ κάτι περισσότερον. Ἡ ἐπιστήμη ἐντοπίζει εἰς
ὠρισμένους ἐγκεφαλικάς ἑλικας ὠρισμένους ψυχικάς λειτουρ-
γίας, π.χ. τὴν ἱκανότητα τῆς τελέσεως βουλευτικῶν κινή-
σεων. Ἀλλοιῶσις σημείων τινῶν τῆς βολανδικῆς ζώνης
μεταξὺ τοῦ μετωπιαίου καὶ τοῦ βρεγματικοῦ λοβοῦ ἐπιφέρει
τὴν ἀπώλειαν τῶν κινήσεων τοῦ βραχίονος, τῆς κνήμης, τοῦ

προσώπου, τῆς γλώσσης. Καὶ αὐτὴν τὴν μνήμην, τὴν ὁποῖαν θεωρεῖτε ὡς θεμελιώδη λειτουργίαν τῆς νοήσεως, κατώρθωσαν νὰ τὴν ἐντοπίσουν ἐν μέρει. Εἰς τὴν βάσιν τῆς τρίτης ἀριστερᾶς μετωπιαίας ἑλικος ἐντοπίζεται ἡ μνήμη τῶν κινήσεων τοῦ ἐνάρθρου λόγου. Εἰς ἐγκεφαλικὴν χώραν, συνδεομένην πρὸς τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν ἀριστερὰν κροταφικὴν ἑλικά, διατηρεῖται ἡ μνήμη τοῦ ἤχου τῶν λέξεων. Εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος τῆς δευτέρας ἀριστερᾶς βρεγματικῆς ἑλικος ἐντοπίζονται αἱ ὀπτικαὶ εἰκόνες τῶν λέξεων, τῶν γραμμάτων κ.τ.λ. Ἄς προχωρήσωμεν περαιτέρω. Εἶπομεν, ὅτι ἡ ψυχὴ ὑπερπηδᾷ τὸ σῶμα, μὲ τὸ ὅποιον συνδέεται χρονικῶς καὶ τοπικῶς. Ἐν πρώτοις ἃς ἴδωμεν τι γίνεται ὡς πρὸς τὸν χῶρον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀκοή διεκτείνονται πολὺ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ σώματος. Ἀλλὰ διατί; Διότι οἱ μακρόθεν ἐρχόμενοι κραδασμοὶ προσβάλλουν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ὦτα καὶ μεταβιβάζονται εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἐκεῖ δὲ εἰς τὸν ἐγκέφαλον ὁ ἐρεθισμὸς μεταβάλλεται εἰς ὀπτικὸν καὶ ἀκουστικὸν αἶσθημα. Ὅθεν ἡ αἰσθησιακὴ ἀντίληψις εἶναι ἐντὸς τοῦ σώματος καὶ δὲν τὸ διευρύνει. Τώρα θὰ ἐξετάσωμεν τὸν χρόνον. Ἰσχυρίζεσθε ὅτι τὸ πνεῦμα ἐναγκαλίζεται τὸ παρελθόν, ἐνῶ τὸ σῶμα περιορίζεται εἰς ἕνα παρόν, τὸ ὅποιον ἄρχεται διαρκῶς ἐκ νέου. Ἀλλ' ἐνθυμούμεθα τὸ παρελθόν, μόνον διότι τὸ σῶμά μας διατηρεῖ τὰ ἴχνη του. Αἱ ἐκ τῶν ἀντικειμένων προερχόμεναι ἐντυπώσεις ἐναποτυποῦνται εἰς τὸν ἐγκέφαλον, καθὼς αἱ εἰκόνες ἐπὶ μιᾶς φωτογραφικῆς πλακὸς ἢ τὰ φωνογραφήματα ἐπὶ φωνογραφικῶν δίσκων. Ὅπως ὁ δίσκος ἐπαναλαμβάνει τὴν μελωδίαν, ὅταν κινητοποιηθῇ τὸ μηχανήμα, οὕτω καὶ ὁ ἐγκέφαλος ἀφυπνίζει τὴν ἀνάμνησιν, ὅταν ὁ σχετικὸς κραδασμὸς παραχθῇ εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὅποιον εἶναι ἐντοπισμένη ἡ ἐντύπωσις. Κατὰ ταῦτα ἡ ψυχὴ δὲν ὑπερπηδᾷ τὸ σῶμα οὔτε χρονικῶς οὔτε τοπικῶς.

Ἄλλ' ὑπάρχει ὄντως μία ψυχὴ διάφορος τοῦ σώματος ; Εἶδομεν, ὅτι εἰς τὸν ἐγκέφαλον παράγονται διαρκῶς κινήσεις ἢ, διὰ τὰ ὁμιλήσωμεν ἀκριδέστερον, νέοι μετατοπισμοὶ καὶ νέα συμπλέγματα μορίων καὶ ἀτόμων. Ἐκ τῶν συμπλεγμάτων καὶ τῶν μετατοπισμῶν τούτων ἄλλοι ἀντιστοιχοῦν πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ἄποϊον καλοῦμεν αἰσθητάτα καὶ ἄλλοι πρὸς ἀναμνήσεις. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι, ἀνταποκρινόμενοι ἀναμφιβόλως πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὰ αἰσθητικὰ καὶ τὰ βουλευτικὰ. Ἡ συνείδησις ἐπιπροστίθεται ὡς φωσφορισμός, ὁμοιάζει δὲ μὲ τὰ φωτεινὰ ἔχνη τὰ ἐπεὶ ἀκολουθοῦν καὶ διαγράφουν τὴν κίνησιν τοῦ εἰς τὸ σκότος ἐπὶ τοῦ τοίχου τριβομένου πυρείου. Ὁ ἐν λόγῳ φωσφορισμός, φωτιζόμενος οὕτως εἶπεν ἅφ' ἑαυτοῦ, δημιουργεῖ περιέργους παραισθήσεις ἐσωτερικῆς ὀπτικῆς. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἀκριβῶς φαντάζεται ἢ συνείδησις, ὅτι μεταβάλλει, διευθύνει, δημιουργεῖ τὰς κινήσεις, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι παρὰ μόνον τὸ ἀποτέλεσμα. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ συνίσταται ἡ πίστις εἰς μίαν ἐλευθέρως δρῶσαν βούλησιν.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι, ἐὰν ᾗτο δυνατόν νὰ ἴδωμεν δι' ἐνὸς κρανίου αὐτὸ ποῦ γίνεται εἰς ἓνα διανοούμενον ἐγκέφαλον· ἐὰν ᾗμεθα εἰς θέσιν νὰ παρατηρήσωμεν τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐγκεφάλου, ἐὰν εἴχομεν μικροσκόπια μεγεθυντικῆς δυνάμεως ἑκατομμυρίων, ἐὰν, μὲ τοιαῦτα μικροσκόπια ὠπλισμένοι, ἡδυνάμεθα νὰ παρευρεθῶμεν εἰς τὸν χορὸν τῶν μορίων, τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἡλεκτρονίων, ἐκ τῶν ὁποίων σύγκειται ὁ ἐγκέφαλος, καὶ ἂν ἅφ' ἑτέρου εἴχομεν πίνακα ἀντιστοιχήσεως μεταξὺ τοῦ ὕλικου καὶ τοῦ πνευματικοῦ, δηλαδὴ ἓνα λεξικόν, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ὁποίου θὰ ᾗμεθα ἱκανοὶ νὰ μεταφράσωμεν κάθε εἰκόνα τοῦ χοροῦ εἰς γλῶσσαν σκέψεως καὶ συναισθήματος, θὰ ἐμανθάνομεν μὲ τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν τί εἶναι ἡ «ψυχὴ», θ' ἀντελαμβανόμεθα πᾶν ὅ,τι σκέπτεται, αἰσθάνεται καὶ θέλει, πᾶν ὅ,τι πιστεύει,

ὅ,τι κάμνει ἐλευθέρως, ἐνῷ τὸ κάμνει μηχανικῶς. Θὰ ἐμανθάνομεν τοῦτο καλύτερά καὶ ἀπ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν ψυχὴν, διότι ἡ οὕτω λεγομένη «ἐνσυνείδητος ψυχὴ» φωτίζει μόνον μικρὸν μέρος τοῦ ἐνδοεγκεφαλικοῦ χοροῦ, εἶναι μόνον τὸ σύνολον φωσφορισμῶν, ποῦ πτερυγίζουν ἄνωθεν προνομιοῦχων τινῶν συμπλεγμάτων ἀτόμων, ἐνῷ ἡμεῖς θὰ παρευρισκόμεθα εἰς δλόκληρον ἐγκεφαλικὸν χορόν. Ἡ «ἐνσυνείδητος ψυχὴ σας» εἶναι τὸ πολὺ ἀποτελέσμα, ἀντιλαμβανόμενον ἀποτελέσμα, ἐνῷ ἡμεῖς θὰ ἐδλέπαμεν καὶ τ' ἀποτελέσματα καὶ τὰς αἰτίας.

Ἴδου τί λέγουν ἐνίοτε ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης. Ἄλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι, ἂν εἶναι ἐπιστημονικὸν «ἐκεῖνο» τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται ἢ δύναται νὰ παρατηρηθῇ, ἓνα συμπέρασμα, ὅπως τὸ ἄνωτέρω, δὲν ἔχει καμμίαν ἐπιστημονικὴν σημασίαν, διότι εἰς ἣν κατάστασιν εὐρίσκεται σήμερον ἡ ἐπιστήμη, δὲν διαδλέπομεν οὔτε ἀπλὴν πιθανότητα ἐξελέγξεως τοῦ ἐν λόγῳ συμπεράσματος. Ἰσχυρίζονται, ὅτι ὁ νόμος τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας δὲν ἐπιρέπει τὴν δημιουργίαν οὔτε πολλοστημορίου δυνάμεως ἢ κινήσεως εἰς τὸ Σύμπαν καὶ ὅτι, ἂν τὰ πράγματα δὲν ἐγίνοντο μηχανικῶς, ὡς εἴπομεν ἄνωτέρω, ἔαν μίᾳ ἐνεργητικῇ βούλησιν παρενέβαινεν, ὅπως δημιουργήσῃ ἐλευθέρας ἐνεργείας, ὁ νόμος τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας θὰ παρεδιάζετο.

Ἄλλ' ὁ τρόπος οὗτος τῆς σκέψεως εἶναι ἀπλῶς ἡ παραδοχὴ ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον πρέπει πρῶτον νὰ ἐξετασθῇ καὶ ν' ἀποδειχθῇ. Διότι ὁ νόμος τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας, καθὼς καὶ ὅλοι οἱ λοιποὶ φυσικοὶ νόμοι, δὲν εἶναι παρὰ ἡ συγκεφαλαίωσις παρατηρήσεων, γενομένων εἰς φυσικὰ φαινόμενα, ἐκφράζει δὲ ἐκεῖνο, ποῦ γίνεται εἰς μίαν σφαῖραν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἰσχυρίσθη κανεὶς ὅτι ὑπάρχει ἰδιοτροπία, ἐκλογὴ ἢ ἐλευθερία. Ἀκριβῶς τὸ ζήτημα εἶναι νὰ μάθωμεν, ἂν ὁ ἄνωτέρω νόμος ἐνεργῇ καὶ εἰς τὰς περιπτώ-

σεις ακόμη εκείνας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ συνείδησις, (ἥτις ἄλλως τε εἶναι δύναμις παρατηρήσεως, πειραματιζομένη κατὰ τὸν ἰδικὸν τῆς τρόπον), αἰσθάνεται ἐαυτὴν ἐνώπιον ἐλευθέρας ἐνεργείας. Πᾶν ὅ,τι παρέχεται ἀμέσως εἰς τὰς αἰσθήσεις ἢ εἰς τὴν συνείδησιν, πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀντικείμενον ἐμπειρίας, εἴτε ἐσωτερικῆς εἴτε ἐξωτερικῆς, πρέπει νὰ θεωρῇται ὡς πραγματικὸν μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἀποδειχθῇ, ὅτι εἶναι ἀπλοῦν φαινόμενον. Λοιπὸν, εἶναι ἀμφίβολον, ὅτι αἰσθανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς ἐλευθέρους, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἄμεσος ἡμῶν ἐντύπωσις. Ὅθεν οἱ ἰσχυριζόμενοι, ὅτι εἶναι φανταστικὸν τὸ συναίσθημα τοῦτο, ὑποχρεοῦνται ν' ἀποδείξουν τὸν ἰσχυρισμὸν των αὐτὸν. Ἄλλ' εἶναι ἀνίκανοι νὰ τὸ πράξουν, δοθέντος ὅτι ἐπεκτείνουν αὐθαιρέτως ἐπὶ τῶν βουλευτικῶν ἐνεργειῶν ἓνα νόμον, ἀξακριβωθέντ' ἀποκλειστικῶς ὡς πρὸς τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν παρεμβαίνει ἡ βούλησις. Ἄλλως τε εἶναι δυνατόν τὸ ὅτι, ἐὰν ἡ βούλησις εἶναι ἱκανὴ νὰ παράγῃ ἐνέργειαν, τὸ ποσὸν τῆς παραγομένης ἐνεργείας εἶναι τόσῳ μικρόν, ὥστε δὲν γίνεται ἀρκετὰ αἰσθητὸν εἰς τὰ ὄργανα τῆς καταμετρήσεως. Ἐν τούτοις τὸ ἀποτέλεσμα δύναται νὰ εἶναι κολοσσιαῖον, καθὼς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἑνὸς σπινθῆρος, δυναμένου ν' ἀνατινάξῃ ὀλόκληρον πυριτιδαποθήκην. Δὲν θὰ προβῶ εἰς βαθυτέραν ἐξέτασιν τοῦ σημείου τούτου. Ἀρκεῖ νὰ εἴπω, ὅτι, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὁ μηχανισμὸς τῶν βουλευτικῶν κινήσεων εἰδικῶς, γενικῶς δὲ ἡ λειτουργία τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τέλος αὕτη ἡ ζωὴ εἰς τὰς οὐσιωδεστέρας τῆς ἐκδηλώσεις, θὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι σταθερὸν ἔργον τῆς συνειδήσεως ἀπὸ τῶν ταπεινοτέρων ἀπαρχῶν τῆς εἰς τὰς στοιχειωδεστέρας ζώσας μορφὰς εἶναι νὰ ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους ἢ μᾶλλον νὰ τροποποιῇ τὸν νόμον τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας, ἐπιτυχάνουσα ἐκ μέρους τῆς ὕλης τὴν ἐκάστοτε ἐντατικωτέραν κατασκευὴν καθη-

μερινῶς περισσότερον χρησιμοποιησίμων ἐκρηκτικῶν ὕλων. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀρκεῖ μία ὑπερβαλλόντως ἀσθενῆς κίνησις, καθὼς εἶναι ἡ τοῦ δακτύλου πιέζοντος ἀκόπως τὴν σκανδάλην ἐνὸς πιστολίου, ὅπως εἰς μίαν δεδομένην στιγμήν ἐξαπολυθῇ πρὸς μίαν ὀρισμένην διεύθυνσιν ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλύτερον ποσὸν συγκεντρωμένης ἐνεργείας. Τὸ ἐντὸς τῶν μυῶν εὐρισκόμενον γλυκογόνον εἶναι πρᾶγματι ὕλη ἐκρηκτική. Δι' αὐτοῦ τελοῦνται αἱ βουλητικαὶ κινήσεις. Ἡ συνεχὴς καὶ θεμελιώδης ἀπασχόλησις τῆς ζωῆς, ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεώς της εἰς τὰς κατὰ βούλησιν μεταμορφωνομένας πρωτοπλασματικὰς μάζας, μέχρι τῆς ἐξελίξεώς της εἰς ὁργανισμούς, ἱκανοὺς νὰ προβαίνουν εἰς ἐλευθέρας ἐνεργείας, φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ χρησιμοποίησις τριοῦτου εἶδους ἐκρηκτικῶν ὕλων. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνω, ὅτι δὲν θέλω νὰ ἐπιμείνω εἰς ἓν σημεῖον, περὶ τοῦ ὁποῦ ὠμίλησα ἀλλαχοῦ διὰ μακρῶν. Κλείω λοιπὸν τὴν παρένθεσιν, τὴν ὁποῖαν θὰ μοῦ ἦτο δυνατὸν καὶ ν' ἀποφύγω, καὶ ἐπανέρχομαι εἰς τὸν ἀνωτέρω ἰσχυρισμὸν μου, δηλαδὴ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀνομασθῇ ἐπιστημονικὴ μία θέσις, ἥτις οὔτε εἶναι πρᾶγματι ἐπιστημονικὴ οὔτε δύναται νὰ τεθῇ ἐκ μέρους τῆς ἐμπειρίας.

Καὶ ἐρωτῶ: τί μᾶς λέγει ἡ ἐμπειρία; Ἡ ἐμπειρία μᾶς διδάσκει, ὅτι ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς ἢ, ἂν θέλατε, ἡ ζωὴ τῆς συνειδήσεως εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν ζωὴν τοῦ σώματος, ὑπάρχει μεταξὺ των ἀλληλεγγύη. Δὲν μᾶς διδάσκει τίποτε ἄλλο ἐκτὸς αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν διαμφισβητεῖται ἀπὸ κανένα, δὲν μᾶς δίδει ὁμῶς τὸ ἐνδόσιμον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἐγκεφαλικὸν εἶναι ἰσοδύναμον πρὸς τὸ πνευματικόν καὶ ὅτι δυνάμεθα ν' ἀναγνώσωμεν εἰς τὸν ἐγκέφαλον πᾶν ὅ,τι γίνεται εἰς τὴν συνείδησιν. Ἐνα ἔνδυμα εἶναι ἀλληλέγγυον πρὸς τὸ καρφίον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον κρέμεται. Ἐὰν ἀφαιρεθῇ τὸ καρφίον, πίπτει τὸ ἔνδυμα· ἐὰν ἡ κεφαλὴ τοῦ εἰ-

ναι πολὺ αἰχμηρά, τὸ ἐνδυμα σχίζεται. Ἄλλ' ἐξ αὐτοῦ δὲν ἔπεται, ὅτι κάθε λεπτομέρεια τοῦ καρφίου ἀντιστοιχεῖ πρὸς κάθε λεπτομέρειαν τοῦ ἐνδύματος, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον, ὅτι ἐνδυμα καὶ καρφίον εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον. Τοιοῦτοτρόπως, ἡ συνείδησις συνδέεται ἀναμφιδόλως μ' ἓνα ἐγκέφαλον, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι ὁ ἐγκέφαλος διαγράφει ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς συνειδήσεως οὔτε ὅτι ἡ συνείδησις εἶναι ἀπλῆ λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου. Πᾶν ὅ,τι ἡ παρατήρησις, ἡ ἐμπειρία καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἐπιστήμη μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἰσχυρισθῶμεν εἶναι τὸ ὅτι μεταξὺ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῆς συνειδήσεως ὑπάρχει σχέσις τις.

Ποία εἶναι ἡ σχέσις μεταξὺ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῆς ψυχῆς; Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δυνάμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν, ἂν ἡ φιλοσοφία παρέσχεν ἑ εἶνο, τὸ ἄποῖον ἐδικαιούμεθα ν' ἀναμείνωμεν παρ' αὐτῆς. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀπόκειται ἡ μελέτη τοῦ ψυχικοῦ βίου ὡς πρὸς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις του. Ὁ φιλόσοφος, ἡσυχημένος εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐποπτείαν, ὥφειλε νὰ κατέλθῃ εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς κατόπιν δὲ ἀνερχόμενος εἰς τὴν ἐπιφάνειαν νὰ παρακολουθήσῃ τὴν βαθμιαίαν κίνησιν, διὰ τῆς ὁποίας ἡ συνείδησις χαλαροῦται, διεκτείνεται καὶ προετοιμάζεται νὰ ἐξελιχθῇ εἰς τὸν χῶρον. Ὁ φιλόσοφος, παριστάμενος εἰς τὴν βαθμιαίαν ὑλοποίησιν ταύτην, κατοπτρεύων τὰς ἐνεργείας, διὰ τῶν ὁποίων ἐξωτερικεύεται ἡ συνείδησις, θ' ἀπέκτα τοῦλάχιστον ἀόριστόν τινα διαίσθησιν ἐκείνου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ εἶναι ἡ ἐμβολὴ τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ὕλην, ἡ σχέσις τοῦ σώματος πρὸς τὴν ψυχὴν. Τοῦτο δὲν θὰ ἦτο φυσικὰ παρὰ μία πρώτη ἀμυδρὰ λάμψις, τίποτε περισσότερον. Ἄλλ' ἡ λάμψις αὕτη θὰ μᾶς ὠδήγῃ μεταξὺ τῶν ἀπείρων ἐκείνων γεγονότων, τὰ ὁποῖα διαθέτει ἡ ψυχολογία ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ παθολογία ἀφ' ἑτέρου. Τὰ γεγονότα δὲ ταῦτα ἐπανορθώνοντα καὶ συμπληροῦντα τὰς ἐλλείψεις καὶ τὰ τρωτὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας, θὰ ἐτε-

λειοποιοῦν τὴν μέθοδον τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ψυχικοῦ βίου ἐπο-
πτείας. Τοιοῦτοτρόπως διὰ τῆς πορείας μεταξὺ δύο κεντρικῶν
σημείων παρατηρήσεως, ἐνὸς ἐσωτερικοῦ καὶ ἐνὸς ἐξωτερικοῦ,
θὰ ἐπετυγχάναμεν μίαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὀρθὴν λύσιν
τοῦ ζητήματος, — λύσιν οὐδέποτε τελείαν, ὡς ἰσχυρίζονται
πολὺ συχνὰ οἱ μεταφυσικοί, ἀλλὰ πάντοτε τελειοποιήσιμον,
καθὼς εἶναι αἱ λύσεις τῶν ἐπιστημόνων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι
ἡ πρώτη ὥθησις θὰ ἐδίδετο ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον.
Τὴν κυρίαν ἐξακρίβωσιν θὰ ἐζητοῦμεν ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν
δραματισμόν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ πρόβλημα ἔμεινεν, ὅπως
ἔπρεπε νὰ μείνῃ, δηλαδὴ φιλοσοφικὸν πρόβλημα.

Ἄλλ' οἱ μεταφυσικοὶ δὲν κατέρχονται εὐκόλως ἀπὸ τὰ
ὕψη, ὅπου ἀγαποῦν νὰ εὐρίσκωνται. Ὁ Πλάτων ἐκάλει αὐ-
τοὺς νὰ στρέφωνται πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Οἱ μετα-
φυσικοὶ εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν ἐγκαθίστανται εὐχαρίστως,
διατρέχοντες μεταξὺ τῶν καθαρῶν ἰδεῶν, ὁδηγοῦντες αὐτάς
εἰς ἀμειδίαιας ὑποχωρήσεις, συμβιδάζοντες κατὰ τὸ μᾶλλον
ἢ ἦττον εὐδοκίμως τὰς μὲν πρὸς τὰ δέ, καὶ ἀσκούμενοι
ἐντὸς τοῦ ἀριστοκρατικοῦ τούτου περιβάλλοντος εἰς μίαν
σοφὴν διπλωματίαν. Οἱ μεταφυσικοὶ διστάζουν νὰ ἔλθουν εἰς
ἐπαφήν μὲ τὰ γεγονότα, ὅποιαδῆποτε καὶ ἂν εἶναι, πολὺ
δὲ ὀλιγώτερον μὲ γεγονότα, ὅποια εἶναι τὰ *ψυχικὰ νοσή-
ματα*. Φοβοῦνται μήπως λερώσουν τὰς χεῖράς των. Ἐν
συντόμῳ, τὴν θεωρίαν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἡ ἐπιστήμη ἐδι-
καιοῦτο ν' ἀναμείνῃ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐκ μέρους τῆς φι-
λοσοφίας, — θεωρίαν εὐστροφον, τελειοποιήσιμον, σφυρηλα-
τημένην ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν γεγονότων — δὲν ἠθέλησε καὶ
δὲν κατώρθωσε νὰ παράσχῃ ἡ φιλοσοφία.

Διὰ τοῦτο οἱ ἐπιστήμονες δικαιοῦνται νὰ εἶπουν τὰ
ἐξῆς : « Ἀφρῦ ἡ φιλοσοφία δὲν μᾶς προσκαλεῖ νὰ περιορί-
σωμεν, ἐπὶ τῇ βάσει συλλογισμῶν καὶ γεγονότων, κατὰ
τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν τρόπον καὶ εἰς ὠρισμένα σημεῖα τὴν

ὑποτιθεμένην ἀνταπόκρισιν τοῦ ψυχικοῦ πρὸς τὸ ἐγκεφαλ-
λικόν, παραδεχόμεθα καὶ ἡμεῖς προσωρινῶς, ὅτι ἡ ἀνταπό-
κρισις αὕτη εἶναι τελεία, ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ἰσοδύναμος
πρὸς τὴν ψυχὴν καὶ μάλιστα ὅτι ἐγκέφαλος καὶ ψυχὴ εἶναι
ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον. Ἡμεῖς οἱ φυσιολόγοι, μὲ τὰς
μεθόδους, τὰς ὁποίας διαθέτομεν, δηλαδὴ μὲ τὴν καθαρῶς
ἐξωτερικὴν παρατήρησιν καὶ τὸν καθαρῶς ἐξωτερικὸν πει-
ραματισμόν, δὲν βλέπομεν παρὰ μόνον τὸν ἐγκέφαλον καὶ
μόνον ἐπ' αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν. Διὰ τοῦτο προ-
βαίνομεν εἰς τὸ ἔργον μας, ὥς ἐάν ἡ νόησις δὲν ἦτο παρὰ
λειτουργίᾳ τοῦ ἐγκεφάλου. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον βαδίζομεν
μὲ περισσοτέραν ἰταμότητα καὶ ἔχομεν μεγαλυτέραν πιθα-
νότητα νὰ προχωρήσωμεν πολὺ πρὸς τὰ ἐμπρός. Ὅταν δὲν
γινώριζῃ τις τὰ ὅρια τῶν δικαιωμάτων του, κάμνει τὴν ἐν-
τύπωσιν, ὅτι τὰ δικαιώματά του εἶναι ἀπεριόριστα. Ὅπως-
δήποτε ἔχει πάντοτε καιρὸν νὰ τὰ περιορίσῃ». Αὐτὰ λέ-
γουν οἱ ἐπιστήμονες καὶ θὰ ἐπέμειναν εἰς τοὺς λόγους των,
ἂν ἦτο δυνατόν ν' ἀπαλλαγοῦν τῆς φιλοσοφίας.

Ἄλλ' εἶναι ἀδύνατον ν' ἀπαλλαγοῦν τῆς φιλοσοφίας,
μέχρι δὲ τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ φιλόσοφοι θὰ
παρεῖχον εἰς τὴν ἐπιστήμην θεωρίαν, δυναμένην νὰ ὑποστῇ
μεταβολὰς καὶ τροποποιήσεις ὥς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ
τὴν ἐξωτερικὴν ἐμπειρίαν, ἥτο φυσικόν, ὅπως οἱ ἐπιστήμο-
νες ἀποδεχθοῦν ἐκ μέρους τῆς παλαιᾶς μεταφυσικῆς τὴν
τελείως συγκεκροτημένην θεωρίαν ἐκείνην, ἡ ὁποία συνε-
φώνει περισσότερο μὲ τὴν μέθοδον, ἥτις ἐκρίθη πλεονε-
κτικὴ δι' αὐτούς. Ἄλλως τε οἱ ἐπιστήμονες δὲν εἶχον τὴν
ἐκλογὴν. Ἡ μόνη ἀκριβοὺς ὑπόθεσις, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐκλη-
ροδότησεν ἡ μεταφυσικὴ τῶν τριῶν τελευταίων αἰώνων εἶναι
ἡ ὑπόθεσις ἐνὸς αὐστηροῦ παραλληλισμοῦ μεταξὺ τῆς ψυχῆς
καὶ τοῦ σώματος. Ἡ ψυχὴ ἐκφράζει μερικὰς καταστάσεις
τοῦ σώματος ἢ τὸ σῶμα ἐκφράζει τὴν ψυχὴν ἢ τὸ σῶμα

καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι δύο μεταφράσεις εἰς γλῶσσαν διάφορον ἑνὸς πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι οὔτε σῶμα οὔτε ψυχή. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιπτώσεις τὸ ἐγκεφαλικὸν θεωρεῖται ἀκριδῶς ἰσοδύναμον πρὸς τὸ ψυχικόν. Κατὰ ποῖον τρόπον ἡ φιλοσοφία τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος ἤχθη εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν; Ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν ὀφείλεται οὔτε εἰς τὴν ἀνατομίαν καὶ τὴν φυσιολογίαν τοῦ ἐγκεφάλου, ἥτις δὲν ὑπῆρχε σχεδὸν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, οὔτε εἰς τὴν μελέτην τοῦ μηχανισμοῦ, τῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν διαταραχῶν τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐμορφώθη παραγωγικῶς ἐκ τῶν γενικῶν ἀρχῶν μιᾶς μεταφυσικῆς, τὴν ὁποίαν συνέλαβον οἱ φιλόσοφοι τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅπως—κατὰ μέγα μέρος τοῦλάχιστον—πραγματοποιήσουν τὰς ἐλπίδας τῆς νεωτέρας φυσικῆς. Αἱ ἀνακαλύψεις ἐκείναι, αἱ ὁποῖαι ἐπηκολούθησαν τὴν Ἀναγέννησιν—ἰδίως αἱ τοῦ Κέπλερ καὶ τοῦ Γαλιλαίου—ὠδήγησαν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἦτο δυνατόν, ὅπως τὰ προβλήματα τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἀστρονομίας καταταχθοῦν εἰς τὴν σφαῖραν τῶν προβλημάτων τῆς μηχανικῆς. Ἐντεῦθεν ἐμορφώθη ἡ ἀντίληψις ὅτι τὸ σύνολον τοῦ ὕλικου κόσμου, τοῦ ἀνοργάνου καὶ τοῦ ὀργανικοῦ εἶναι ἀπείρων διαστάσεων μηχανή, διεπομένη ὑπὸ μηχανικῶν νόμων. Τὰ ζῶντα σώματα,—ἰδίως τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου,—ἔπρεπε νὰ συναρμοσθοῦν εἰς τὴν συνοδόντως τῆς μηχανῆς, καθὼς οἱ τροχοὶ ὥρολογίου. Οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν δύναται νὰ προβῇ, κατὰ τὴν μεταφυσικὴν ταύτην, εἰς πρᾶξιν τινα οἰανδῆποτε, μὴ προσδιωρισμένην ἐκ τῶν προτέρων καὶ μὴ δυναμένην νὰ ὑπολογισθῇ μαθηματικῶς. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ γίνεται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀνίκανος διὰ πᾶσαν δημιουργίαν. Ἐὰν ὄντως ὑπάρχῃ μία ψυχὴ, αἱ διαδοχικαὶ καταστάσεις τῆς περιορίζονται νὰ μεταφράζουιν εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς νοήσεως καὶ τοῦ συναισθήματος ἀκριδῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τὸ σῶμά της θὰ ἐξέφραζεν εἰς κίνησιν

καὶ χώρον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Καρτέσιος δὲν ἐπροχώρησε μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ. Ὁ φιλόσοφος οὗτος, ἔχων πλήρη συναίσθησιν τῆς πραγματικότητος, ἐπροτίμησε, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ δόγμα του θὰ ὑφίστατο βλάβην τινά, ν' ἀφίσῃ ὀλίγην θέσιν εἰς τὸ αὐτεξούτιον. Μολονότι δὲ μὲ τὸν Σπινόζαν καὶ τὸν Λεϊβνίτιον ἐξηφανίσθη ὁ περιορισμὸς οὗτος, ἐκτοπισθεὶς ἀπὸ τὴν λογικὴν τοῦ συστήματος· μολονότι οἱ δύο οὗτοι φιλόσοφοι διετύπωσαν αὐστηρότατα τὴν ὑπόθεσιν ἐνὸς σταθεροῦ καὶ μονίμου παραλληλισμοῦ μεταξὺ τῶν καταστάσεων τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ἐν τούτοις δὲν ἐθεώρησαν τὴν ψυχὴν ὡς ἀπλὴν ἀνταύγειαν τοῦ σώματος. Θὰ ἠδύναντο νὰ εἶπουν μὲ τὸ αὐτὸ δικαίωμα, ὅτι τὸ σῶμα εἶναι ἀπλὴ ἀνταύγεια τῆς ψυχῆς. Ἀλλ' οἱ μνημονευθέντες φιλόσοφοι παρесеύασαν τὴν ὁδὸν πρὸς ἓνα καρτεσιανισμὸν μετριασμένον, περικεκομμένον, συμφώνως πρὸς τὸν ὅποτον ὁ ψυχικὸς βίος δὲν εἶναι παρὰ μία ὄψις τῆς ἐγκεφαλικῆς ζωῆς. Κατὰ ταῦτα ἡ οὕτω καλουμένη ψυχὴ μετατρέπεται εἰς σύνολον ἐγκεφαλικῶν φαινομένων, εἰς τὰ ὅποια ἐπιπροστίθεται ἡ συνείδησις ὡς λάμψις φωσφορισμοῦ. Πράγματι, καθ' ὅλον τὸν δέκατον ὀγδοὸν αἰῶνα δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν βῆμα πρὸς βῆμα τὴν βαθμιαίαν αὐτὴν ἀπλοποίησιν τῆς καρτεσιανῆς μεταφυσικῆς. Ἐφ' ὅσον αὕτη συστενοῦται, διεισδύει περισσότερον εἰς μίαν φυσιολογίαν, ἣτις φυσικὰ εὕρισκει εἰς τὴν ἐν λόγῳ μεταφυσικὴν μίαν φιλοσοφίαν, δυναμένην νὰ τῇ παράσχῃ τὴν αὐτοπεποίθησιν, ἡ ὅποια εἶναι ἀναγκαία εἰς αὐτήν. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον αἱ φιλόσοφοι Λαμεττρι Ἑλδέτιος, Κάρολος Μποννέ, Καμπανίς, οἱ ὅποιοι, ὡς γνωστὸν συνεδέοντο πρὸς τὸν καρτεσιανισμὸν, παρέσχον εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος ἐκ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ δεκάτου ἐβδόμου ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ μετὰ μεγαλυτέρου ἀποτελέσματος. Ἐνῶ ἐπιστήμονες φιλοσοφοῦν-

τες σήμερον ἐπὶ τῆς σχέσεως τοῦ φυσικοῦ πρὸς τὸν ψυχικὸν κόσμον, ἐνστερνίζονται τὴν ὑπόθεσιν τοῦ παραλληλισμοῦ, — αὐτὸ ἐννοεῖται, — οἱ μεταφυσικοὶ δὲν δίδουν εἰς αὐτοὺς τίποτε περισσότερον. Τὸ ὅτι προτιμοῦν τὸ δόγμα τοῦ παραλληλισμοῦ ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην ὑπόθεσιν, ἥτις θὰ ἡδύνατο τυχὸν νὰ μορφωθῇ διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου ἐκ τῶν προτέρων, δὲν εἶναι περίεργον, διότι τὸ δόγμα τοῦτο τοὺς ἐνθαρρύνει νὰ προχωρήσουν περισσότερον. Ἄλλ' ὁ ἰσχυρισμὸς τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἐπιστήμονος, ὅτι τὸ ρηθὲν δόγμα εἶναι ἐπιστημονικόν, ὅτι ἡ ἐμπειρία μᾶς ἀποκαλύπτει αὐστηρόν καὶ τέλειον παραλληλισμὸν μεταξὺ τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ βίου, εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἐσφαλμένος. Εἰς τὸν τοιαῦτα ἰσχυριζόμενον ἐπιστήμονα θὰ εἴπωμεν τὰ ἑξῆς: Σύ, ὡς ἐπιστήμων, δύνασαι νὰ ὑποστηρίξης αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, καθὼς τὴν ὑποστηρίζει καὶ ὁ μεταφυσικός, ἀλλ' εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν δὲν ὀμιλεῖς πλέον ὡς ἐπιστήμων, ἀλλ' ὡς μεταφυσικός. Μᾶς ἐπιστρέφεις ἀπλῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον σοῦ ἐδανείσαμεν. Τὸ δόγμα, ποῦ μᾶς σερβίρεις, μᾶς εἶναι γνωστόν. Εἶναι προῖόν τῶν ἐργαστηρίων μας. Τὸ κατεσκευάσαμεν ἡμεῖς οἱ φιλόσοφοι, εἶναι δὲ παλαιόν, παλαιότατον ἐμπόρευμα. Φυσικὰ δὲν χάνει δι' αὐτὸ τὴν ἀξίαν του, ἀλλὰ δὲν λαμβάνει καὶ μεγαλυτέραν τιμὴν. Πώλησέ το, ὅπως εἶναι καὶ μὴ θελήσης νὰ τὸ παρουσιάσης ὡς ἐπιστημονικὸν συμπέρασμα, ὡς θεωρίαν συνηλατηθεῖσαν ἐπὶ γεγονότων καὶ ἱκανὴν ν' ἀνασφυρηλατηθῇ ἐπ' αὐτῶν, ἓνα δόγμα, τὴν ὁποῖον ἡδυνήθη νὰ λάβῃ ἀκόμη καὶ πρὸ τῆς ἐκκολάψεως τῆς φυσιολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας μας τὴν τελείαν καὶ ὀριστικὴν μορφήν ἐκείνην, ἐκ τῆς ὁποίας ἀναγνωρίζεται μία μεταφυσικὴ θεωρία.

Ἄς προσπαθήσωμεν νὰ διατυπώσωμεν τὴν σχέσιν τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν ἐγκεφαλικήν, ὁποία ἐμφανίζεται, εὐθὺς ὅταν ἐκτοπισθῇ πᾶσα προκατειλημμένη ἰδέα, καὶ

τοῦτο διὰ νὰ μὴ λάβωμεν παρὰ μόνον γεγονότα πρὸ ὀφθαλμῶν. Μία τοιαύτη ἀναγκαίως προσωρινὴ διατύπωσις δὲν δύναται φυσικὰ νὰ εἶναι ἀπολύτως, ἀλλὰ μόνον σχετικῶς ἀληθοφανής. Ἡ ἀληθοφάνεια ἕως αὕτη θὰ ἔχῃ τὴν ἐλπίδα ν' αὐξηθῇ καὶ ἡ διατύπωσις νὰ γίνῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀκριβεστέρα, ἐν' ᾧ μέτρῳ θὰ ἐκταθῇ ἡ γνῶσις τῶν γεγονότων. Θὰ σᾶς εἴπω λοιπὸν προεισαγωγικῶς, ὅτι μία προσεκτικὴ τοῦ ψυχικοῦ βίου μελέτη καὶ τῆς φυσιολογικῆς συναδείας του μὲ ὠθεῖ νὰ πιστεύσω, ὅτι ὁ κοινὸς νοὸς ἔχει δίκαιον καὶ ὅτι εἰς μίαν ἀνθρωπίνην συνείδησιν ὑπάρχουν ἀπείρως περισσότερα πράγματα παρὰ ἐντὸς ἐνὸς ἀντιστοίχου ἐγκεφάλου. Αὐτὸ εἶναι τὸ συμπέρασμά μου ἐν τῷ συνόλῳ του. Ἐκεῖνος, ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ ἴδῃ ἐσωτερικῶς τὸν ἐγκέφαλον ἐν πλήρει ἐνεργείᾳ, νὰ παρακολουθήσῃ τὰς διαφόρους κινήσεις τῶν ἀτόμων καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἀπάσας τὰς ἐνεργείας των, θὰ δυνηθῇ φυσικὰ νὰ λάβῃ γνῶσιν τινα ἐκείνου, τὸ ὅποιον γίνεται εἰς τὸ πνεῦμα. Ἀλλὰ δὲν θὰ μάθῃ πολλὰ πράγματα. Θὰ μάθῃ ἐκεῖνο, ποῦ θὰ ἐξωτερικευθῇ διὰ στάσεων καὶ κινήσεων τοῦ σώματος· τὴν ἐνέργειαν ἐκείνην τῆς ψυχῆς, ἣτις εὐρίσκεται εἰς τὴν ὁδὸν τῆς τελειώσεως ἢ ἀπλῶς τῆς γενέσεως· τὰ λοιπὰ θὰ τοῦ διαφύγουν. Ὁ ἀνωτέρω παρατηρητὴς θὰ εἶναι, ὅσον ἀφορᾷ τὰς σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματα, τὰ ἐκτυλισσόμενα ἐν τῇ συνείδησει, εἰς τὴν θέσιν τοῦ θεατοῦ ἐκείνου, ὅστις βλέπει πᾶν ὅ τι κάμνουν οἱ ἡθοποιοὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἀλλὰ δὲν ἀκούει οὔτε μίαν λέξιν. Ἀναμφιδόλως αἱ κινήσεις τῶν ἡθοποιῶν, αἱ χειρονομίαι καὶ αἱ στάσεις των ἔχουν λόγον ὑπάρξεως εἰς τὸ παριστανόμενον ἔργον, ὅταν δὲ γνωρίζωμεν τὸ κείμενον δυνάμεθα νὰ προῖδωμεν περίπου τὰς κινήσεις. Ἀλλὰ τὸ ἐναντίον δὲν εἶναι ἀληθές. Ἡ γνῶσις τῶν κινήσεων παρέχει ἐλαχίστας περὶ τοῦ ἔργου πληροφορίας, διότι εἰς ἓνα θεατρικὸν ἔργον ὑπάρχουν πολὺ περισσότερα πράγματα

ἀπὸ τὰς κινήσεις διὰ τῶν ὁποίων ἐκτελεῖται ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ὅθεν πιστεύω, ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπιστήμη τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ᾗτο τελεία καὶ τελεία ἐπίσης ἡ ψυχολογία μας, θὰ ἡδυνάμεθα μὲν νὰ μαντεύσωμεν τί γίνεται εἰς τὸν ἐγκέφαλον ὡς πρὸς μίαν ὠρισμένην κατάστασιν τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἡ ἀντίστροφος ἐνέργεια θὰ ᾗτο ἀδύνατος, διότι διὰ μίαν κατάστασιν τοῦ ἐγκεφάλου θὰ εἴχομεν τὴν ἐκλογὴν μεταξὺ πλήθους διαφόρων καταστάσεων ἐξ ἴσου προσηρμοσμένων (¹)

Δὲν ἰσχυρίζομαι ὅτι, — σημειώσατε τοῦτο καλῶς — *μία οἰαδήποτε* κατάστασις τῆς ψυχῆς δύναται ν' ἀνταποκριθῇ πρὸς μίαν δεδομένην κατάστασιν τοῦ ἐγκεφάλου. Λάβετε ἓνα πλαίσιον. Ἐντὸς τοῦ πλαισίου δὲν ἡμπορεῖτε νὰ προσαρμόσετε κάθε εἰκόνα. Τὸ πλαίσιον προσδιορίζει κάτι ἀπὸ τὴν εἰκόνα κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐκτοπίζει ἐκ τῶν προτέρων ὅλας ἐκεῖνας τὰς εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν τὴν ἰδίαν μορφήν καὶ τὸ ἴδιον μέγεθος. Ἀλλ' ὅταν ἡ μορφή καὶ τὸ μέγεθος εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὸ πλαίσιον, ἡ εἰκὼν εἰσέρχεται ἐντὸς αὐτοῦ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει ὡς πρὸς τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὴν συνειδήσιν. Ἀρκεῖ αἱ σχετικῶς ἀπλαῖ ἐνέργειαι, στάσεις καὶ κινήσεις, εἰς τὰς ὁποίας θὰ ὑπεβιδάζετο (*se dégraderait*) μία πολύπλοκος κατάστασις τῆς ψυχῆς, νὰ εἶναι ἀκριδῶς ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας παρασκευάζει ὁ ἐγκέφαλος, ὅπως ἡ ψυχικὴ κατάστασις ἐντοπισθῇ μὲ ἀκρίβειαν εἰς τὴν ἐγκεφαλικὴν. Ἀλλ' ὑπάρχει πληθὺς διαφόρων εἰκόνων, αἱ ὁποῖαι θὰ εἰσήρχοντο εἰς τὸ ῥηθὲν πλαίσιον. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ ἐγκέφαλος δὲν καθορίζει τὴν σκέψιν, καὶ συνεπῶς ἡ σκέψις, τοῦλάχιστον κατὰ μέγα μέρος, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον.

(¹) Ἐξ ἄλλου αἱ καταστάσεις αὗται θὰ ἐγίνοντο παρασταταὶ ἀορίστως, κεφαλαιωδῶς, δεδομένου ὅτι ἡ ὠρισμένη κατάστασις ἐνός ὠρισμένου ατόμου εἶναι ἐν τῇ συνόλῳ τῆς κάτι νέον καὶ ἀπρόβλεπτον.

Ἡ μελέτη τῶν γεγονότων θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ περιγράψω-
μεν μὲ αὐξοῦσαν ἀκρίβειαν τὴν ἰδιάζουσαν ταύτην ὄψιν τῆς
ψυχικῆς ζωῆς, ἣτις εἶναι ἡ μόνη ἐξαρτωμένη ἀπὸ τὴν ἐνέρ-
γειαν τοῦ ἐγκεφάλου. Πρόκειται περὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ
αἰσθάνεσθαι καὶ τοῦ συναισθάνεσθαι; Τὸ σῶμα ἡμῶν εὐρι-
σκόμενον ἐν μέσῳ τοῦ ὕλικου κόσμου, δέχεται ἐρεθισμούς,
πρὸς τοὺς ὁποίους ἀντιδρᾷ διὰ καταλλήλων κινήσεων. Ὁ
ἐγκέφαλος καὶ τὸ ἐγκεφαλωνωτιαῖον σύστημα ἐν γένει παρα-
σκευάζουν τὰς κινήσεις, ἀλλ' ἡ αἰσθησις εἶναι κάτι τελείως
διάφορον. Πρόκειται περὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ βούλεσθαι;
Τὸ σῶμα ἐκτελεῖ βουλευτικὰς κινήσεις, χάρις εἰς μερικοὺς
μηχανισμούς, τελείως παρεσκευασμένους εἰς τὸ νευρικὸν
σύστημα καὶ ἀναμένοντας ἐν μόνον πρόσταγμα, ὅπως ἐξα-
πολυθεῖν. Ὁ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ σημεῖον ἐκ τοῦ ὁποίου
ἀναχωρεῖ τὸ πρόσταγμα τοῦτο καὶ ἡ ἐξαπόλυσις τῶν κινή-
σεων. Ἡ ῥολανδικὴ ζώνη εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν ἐντοπίσει
τὴν βουλευτικὴν κίνησιν, δύναται πράγματι νὰ παραβληθῇ
πρὸς τὸ σημεῖον τῆς διασταυρώσεως τῶν σιδηροδρομικῶν
συρμάτων, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ ἀσκόδιος σιδηροδρομικὸς ὑπάλ-
ληλος ρίπτει τὴν ἀμαξοστοιχίαν πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν
διεύθυνσιν. Ἡ εἶναι ἐπίσης μεταγωγός, ⁽¹⁾ διὰ τοῦ ὁποίου
δεδομένος ἐξωτερικὸς ἐρεθισμὸς δύναται νὰ συνδεθῇ μετὰ
κινητηρίου μηχανήματος. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ὀργάνων τῆς
κινήσεως καὶ τοῦ ὀργάνου τῆς ἐκλογῆς ὑπάρχει καὶ κάτι
ἄλλο, τὸ ἄλλο δὲ αὐτὸ εἶναι αὕτη αὕτη ἡ ἐκλογή. Πρόκει-
ται τέλος περὶ τῆς σκέψεως; Ὅταν σκεπτόμεθα, σπανίως
δὲν ὁμιλοῦμεν πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας : σκιαγραφεῖμεν ἢ παρα-
σκευάζομεν, ἐφ' ὅσον δὲν ἐκτελοῦμεν πραγματικῶς, τὰς κινή-

(1) Μεταγωγός (Commutateur) εἶναι ἡλεκτρικὸν ὄργανον δια-
φόρων σχημάτων, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπολήγει ἡλεκτρικὸν ρεῖμα πρὸς
διοχέτευσιν ἐξ ἑνὸς ἀγωγοῦ εἰς ἕτερον, Σ. Μ.

σεις τῆς ἀρθρώσεως, διὰ τῶν ὁποίων ἡ σκέψις μας ἐξωτερι-
κεύεται, εἰς δὲ τὸν ἐγκέφαλον διαγράφεται ἤδη κάτι ἐξ
αὐτῆς. Ἄλλ' εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν περιορίζεται προφα-
νῶς ὁ ἐγκεφαλικὸς μηχανισμὸς τῆς σκέψεώς μας. Ὅπισθεν
τῶν ἐσωτερικῶν κινήσεων τῆς ἀρθρώσεως, αἱ ὁποῖαι δὲν
εἶναι ἄλλως τε ἀπαραίτητοι, ὑπάρχει κάτι λεπτότερον, τὸ
ὅποιον εἶναι οὐσιώδες. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τῶν κινή-
σεων ἐκείνων, αἵτινες ὑποδεικνύουν συμβολικῶς ὅλας τὰς δια-
δοχικὰς κατευθύνσεις τοῦ πνεύματος. Σημειώσατε, ὅτι ἡ
πραγματικὴ συγκεκριμένη, ζῶσα σκέψις εἶναι κάτι, περὶ
τοῦ ἐποίου εἰ ψυχολόγοι πολὺ ὀλίγον μᾶζ ὠμίλησαν μέχρι
σήμερον καὶ τοῦτο, διότι δυσκόλως παρέχει λαβὴν εἰς τὴν
ἐσωτερικὴν ἐποπτεῖαν. Αὐτό, τὸ ὅποιον μελετοῦν ὑπὸ τὸ
ὄνομα τοῦτο δὲν εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ σκέψις, ἀλλὰ μᾶλλον
μὴ τεχνητὴ ἀνασυγκρότησις τῆς σκέψεως, ἀποκτωμένη διὰ
τοῦ συνδυασμοῦ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἰδεῶν. Ἀλλὰ διὰ τῶν
εἰκόνων, καθὼς καὶ δι' αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἰδεῶν δὲν ἀνασυγ-
κροτεῖτε τὴν σκέψιν, ὅπως δὲν παράγετε κίνησιν διὰ στά-
σεων. Ἡ ἰδέα εἶναι μία στάσις τῆς σκέψεως, γεννᾶται δέ,
ὅταν ἡ σκέψις, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν δρόμον τῆς, στα-
ματᾷ ἢ ἐπανέρχεται εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς, καθ' ὃν τρόπον ἡ
θερμότης γεννᾶται εἰς τὴν σφαῖραν, ἣτις εὐρίσκει ἐμπόδιον.
Ἄλλ' ὅπως ἡ θερμότης δὲν προϋπήρχεν εἰς τὴν σφαῖραν,
οὕτω καὶ ἡ ἰδέα δὲν ἀπετέλει ὁλοκληρωτικὸν μέρος τῆς
σκέψεως. Προσπαθήσατε, π.χ. διὰ τῆς συνδέσεως τῶν ἰδεῶν
«*θερμότης*», «*παραγωγή*», «*σφαῖρα*» καὶ τῆς παρεμ-
βολῆς τῶν ἰδεῶν «*ἐσωτερικότης*» καὶ «*σκέψις*», περιλαμ-
βανομένων εἰς τὰς λέξεις «*ἐντός*» καὶ «*ἐαυτός*», «*dans*» et
«*soi*») ν' ἀνασυγκροτήσετε τὴν ἐξῆς σκέψιν. «*Ἡ θερμότης
γεννᾶται ἐντὸς τῆς σφαίρας*». Θὰ ἴδετε, ὅτι εἶναι ἀδύνα-
τον· ὅτι ἡ σκέψις ἦτο ἀδιαίρετος κίνησις καὶ ὅτι αἱ ἰδέαι,
αἱ ἄνταποκρινόμεναι εἰς ἐκάστην λέξιν, εἶναι ἀπλῶς αἱ παρα-

στάσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐγεννῶντο εἰς τὸ πνεῦμα εἰς ἐκάστην στιγμήν τῆς κινήσεως τῆς σκέψεως, ἔαν ἔσταμάτα ἡ σκέψις. Ἄλλ' ἡ σκέψις δὲν σταμνᾷ. Ἀφίσατε λοιπὸν κατὰ μέρος τὰς τεχνητὰς ἀνασυγκροτήσεις τῆς σκέψεως· ἐξετάσατε αὐτὴν ταύτην τὴν σκέψιν καὶ θὰ εὑρετε ἐν αὐτῇ ὀλιγωτέρας καταστάσεις ἢ κατευθύνσεις. Θὰ ἴδετε, ὅτι εἶναι κατ' οὐσίαν διαρκὲς καὶ σταθερὰ μεταβολὴ τῆς ἐσωτερικῆς κατευθύνσεως, ἣτις μεταβολὴ ἔχει πάντοτε τὴν ροπὴν νὰ ἐξωτερικεῖ διὰ μεταβολῶν ἐξωτερικῶς κατευθύνσεις, δηλαδὴ δι' ἐνεργειῶν καὶ κινήσεων, ἱκανῶν νὰ διαγράφουν εἰς τὸν χῶρον καὶ ν' ἀπεικονίζουσιν τρόπον τινὰ μεταφορικῶς τὴν πορείαν τοῦ πνεύματος. Τοιαύτας σκιαγραφουμένους ἢ ἔστω καὶ παρασκευαζομένους κινήσεις δὲν ἀντιλαμβάνομεθα, ἰδίως, διότι δὲν ἔχομεν συμφέρον νὰ τὰς ἀντιληφθῶμεν. Ἀλλὰ παρατηροῦμεν αὐτὰς δυσκολώτατα, ὅταν πιέζωμεν τὴν σκέψιν μας ἐκ τοῦ πλησίον, διὰ νὰ τὴν συλλάβωμεν ὁλοζώντανη καὶ τὴν μεταδιδῶμεν ἀκόμη ζωντανὴν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἄλλων. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὅσονδ' ἂν καὶ ἐκλέξωμεν τὰς λέξεις μας, δὲν θὰ ἐκφράσουν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον θέλομεν νὰ εἴπωμεν δι' αὐτῶν, ἔαν ὁ ῥυθμός, ἡ στιξίς καὶ ὁλόκληρος ἡ σύνθεσις τοῦ λόγου δὲν θὰ ἐδοῇθουν, ὅπως ἀποκτηθῇ ἐκ μέρους τοῦ ἀναγνώστου, καθοδηγουμένου ἀπὸ μίαν σειρὰν γεννωμένων κινήσεων, ἢ διαγραφὴ καμπύλης σκέψεως καὶ συναισθήματος, ἀναλόγου πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς διαγράφομεν. Ὁλόκληρος ἡ τέχνη τοῦ γράφειν συνίσταται εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον. Ὁμοιάζει κατὰ τινὰ τρόπον μὲ τὴν τέχνην τοῦ μουσικοῦ. Ἀλλὰ μὴ πιστεύετε, ὅτι ἡ μουσικὴ, περὶ τῆς ὁποίας πρόκειται, ἀπευθύνεται μόνον εἰς τὰ ὦτα. Ἐνας ξένος, ὅσονδ' ἂν καὶ εἶναι μουσικός, δὲν θὰ εὔρη διαφορὰν μεταξὺ τοῦ Γαλλικοῦ πεζοῦ λόγου, τὸν ὅποιον εὐρίσκομεν ἡμεῖς μουσικό· καὶ ἐκεῖνου, ὅστις δὲν εἶναι τοιοῦτος· μεταξὺ τοῦ

ἀρίστου καὶ τοῦ μετρίου Γαλλικοῦ ὕφους : πασιφανῆς ἀπόδειξις ὅτι πρόκειται περὶ πράγματος τελείως διαφόρου τῆς ὕλικῆς ἁρμονίας τῶν ἤχων. Πράγματι, ἡ τέχνη τοῦ συγγραφέως συνίσταται πρὸ παντός εἰς τὸ νὰ μᾶς κάμνῃ νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ποιεῖται χρῆσιν λέξεων. Ἡ ἁρμονία, τὴν ὁποίαν ἐπιζητεῖ, εἶναι ποιά τις ἀνταπόκρισις μεταξὺ τῆς πορείας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς πορείας τοῦ λόγου, ἀνταπόκρισις τόσον τελεία, ὥστε οἱ κυματισμοὶ τῆς σκέψεως, φερόμενοι ὑπὸ τῆς φράσεως, ἐπικοινωνοῦν μὲ τὴν ἰδικήν μα σκέψιν, ὅποτε ἐκάστη τῶν λέξεων, λαμβανομένη ἀτομικῶς, δὲν λογαριάζεται πλέον : δὲν ὑπάρχει πλέον τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ διαπερῶσα τὰς λέξεις κινητήριος ἔννοια. Ὑπάρχουν μόνον δύο πνεύματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται συγκραδαινόμενα, ἄνευ ξένης τινὸς παρεμβάσεως, τὸ ἓν σύμφωνον μὲ τὸ ἄλλο. Κατὰ ταῦτα ὁ ρυθμὸς τοῦ λόγου ἔχει ἓνα καὶ μόνον σκοπὸν, δηλαδή ν' ἀναπαράγῃ τὸν ρυθμὸν τῆς σκέψεως, ποῖος δὲ εἶναι ὁ ρυθμὸς οὗτος, ἐὰν μὴ ὁ ρυθμὸς τῶν γεννωμένων μέλις ἐνσυνειδήτων κινήσεων, αἱ ὁποῖαι συνοδεύουν τὴν σκέψιν ; Αἱ κινήσεις αὗται, διὰ τῶν ὁποίων ἡ σκέψις ἐξωτερικεύεται, εἶναι προφανῶς παρσκευασμένοι καὶ κατὰ τινὰ τρόπον προμεμορφωμένοι (préformés) εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Τὴν κινητήριον συνοδείαν ταύτην θ' ἀντελαμβανόμεθα, ἂν ἡδυνάμεθα νὰ διεισδύσωμεν εἰς ἓνα ἐργαζόμενον ἐγκέφαλον, καὶ ὅχι αὐτὴν ταύτην τὴν σκέψιν.

Μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ σκέψις προσανατολίζεται πρὸς τὴν δρᾶσιν καὶ ὅταν δὲν ἀπολήγῃ εἰς πραγματικὴν ἐνέργειαν, σκιαγραφεῖ μίαν ἢ πολλὰς δυναμικὰς ἐνεργείας, ἀπλῶς πιθανάς. Αἱ πραγματικαὶ ἢ δυναμικαὶ ἐνέργειαι αὗται, αἵτινες εἶναι ἡ ἐλαττωμένη ἢ ἀπλοποιημένη προβολὴ τῆς σκέψεως εἰς τὸν χῶρον καὶ δεικνύουν τὰς κινητηρίους ἀρθρώσεις τῆς, εἶναι ἐκεῖνο, ποῦ διαγράφεται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἐγκεφάλου. Ὅθεν ἡ σχέσις τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὴν σκέ-

ψιν εἶναι πολὺπλοκος καὶ λεπτεπίλεπτος. Ἐὰν ζητήσετε νὰ τὴν ἐκφράσω δι' ἀπλοῦ καὶ ἀναγκαίως χονδροειδοῦς τύπου θὰ σᾶς εἶπω, ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ὄργανον παντομίμας καὶ μόνον παντομίμας. Ὁ ρόλος του εἶναι νὰ μιμῆται τὴν ζωὴν τοῦ πνεύματος καὶ νὰ μιμῆται συγχρόνως τὰς ἐξωτερικὰς καταστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας τὸ πνεῦμα ὀφείλει νὰ προσαρμοσθῇ. Ἡ ἐγκεφαλικὴ ἐνέργεια εἶναι ἐν σχέσει πρὸς τὴν ψυχικὴν ὅ,τι αἱ κινήσεις τοῦ ραβδίου διευθυντοῦ ὀρχήστρας πρὸς τὴν συμφωνίαν. Ἡ συμφωνία ὑπερπηδᾷ ἐξ ὧν αὐτῆς τῶν μερῶν τὰς κινήσεις, αἱ ὁποῖαι τὴν διευθύνουν, οὕτω καὶ ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς ὑπερπηδᾷ τὴν ζωὴν τοῦ ἐγκεφάλου.

Ἄλλ' ὁ ἐγκέφαλος, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀποσπᾷ ἀπὸ τὸν ψυχικὸν βίον πᾶν ὅ,τι οὗτος ἔχει κινητοποιήσιμον καὶ ὀλοποιήσιμον, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀποτελεῖ κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὸ σημεῖον τῆς ἐμβολῆς τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ὕλην, ἐξασφαλίζει κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τὴν προσαρμογὴν τοῦ πνεύματος εἰς τὰς περιστάσεις, συγκρατεῖ τὸ πνεῦμα διαρκῶς εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν πραγματικότητά. Ὅθεν δὲν εἶναι ὄργανον τῆς σκέψεως, τοῦ συναισθήματος ἢ τῆς συνειδήσεως κατὰ τὴν κυρίαν τῆς λέξεως σημασίαν, ἀλλὰ κάμνει, ὥστε συνειδήσεις, συναισθήματα καὶ σκέψεις νὰ μένουν πάντοτε συνδεδεμένα μὲ τὴν πραγματικὴν ζωὴν καὶ ἐπομένως νὰ εἶναι πάντοτε ἱκανὰ δι' ἀποτελεσματικὴν ἐνέργειαν. Ἄς εἰπώμεν, ἐὰν θέλετε,, ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ ὄργανον τῆς προσοχῆς εἰς τὴν ζωὴν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἐλαφρὰ μεταβολὴ τῆς ἐγκεφαλικῆς οὐσίας ἀρκεῖ, ὅπως τὸ πνεῦμα ὑποστῇ ἀντίστοιχον διαταραχὴν. Ὡμιλήσαμεν περὶ τοῦ ἀποτελέσματος δηλητηρίων τινῶν ἐπὶ τῆς συνειδήσεως καὶ γενικώτερον περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν νόσων ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ἄλλ' εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην διαταράσσεται ἄρα γε αὕτη αὕτη ἡ ψυχὴ ἢ ὁ μηχανισμὸς τῆς

ἐμβολῆς (insertion) τῆς ψυχῆς εἰς τ' ἀντικείμενα; Ὅταν ἓνας παράφρων παραλογίζεται, ὁ τρόπος τῆς σκέψεώς του δύναται νὰ εἶναι ἐν τάξει μὲ τὴν αὐστηροτέραν λογικὴν. Ἐὰν ἀκούσετε ἓνα πάσχοντα ἐκ μανίας καταδιώξεως, θὰ νομίσετε, ὅτι παραλογίζεται ἀπὸ ὑπερβολικὴν λογικὴν. Τὸ σφάλμα του δὲν εἶναι, ὅτι παραπαίει, ἀλλ' ὅτι σκέπτεται ἐκεῖθεν τῆς πραγματικότητος, ἔξω τῶν ὁρίων αὐτῆς, ὡς ἄνθρωπος ὀνειρευόμενος. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὡς φαίνεται πιθανόν, ὅτι ἡ νόσος αὕτη προέρχεται ἐκ δηλητηριάσεως τῆς οὐσίας τοῦ ἐγκεφάλου. Δὲν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τὸ δηλητηρίον προσέβαλε τὴν σκέψιν εἰς ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ ἐγκεφαλικά κύτταρα, οὔτε κατὰ συνέπειαν, ὅτι εἰς ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ σημεῖα τοῦ ἐγκεφάλου γίνονται κινήσεις ἀτόμων ἀνταποκρινόμεναι πρὸς τὴν νόησιν. Ὅχι! Εἶναι πιθανόν, ὅτι προσεβλήθη ὁλόκληρος ὁ ἐγκέφαλος, ὅπως, ἓνα τεντωμένον σχοινίον χαλαροῦται ὁλόκληρον καὶ ὅχι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος αὐτοῦ, ὅταν ὁ κόμβος εἶναι κακοδεμένος. Ἀλλ' ὅπως ἐλαφρὰ χαλάρωσις τῶν πρυμνησίων ἀρκεῖ, ὅπως τὸ σκάφος παρασυρθῇ ἀπὸ τὰ κύματα, οὕτω καὶ μία ἔστω ἐλαφρὰ μεταβολὴ ὁλοκλήρου τῆς ἐγκεφαλικῆς οὐσίας δύναται νὰ κάμῃ, ὥστε τὸ πνεῦμα, χάνον τὴν ἐπαφὴν του πρὸς τὸ σύνολον τῶν ὕλικῶν ἀντικειμένων, ἐπὶ τῶν ὁποίων συνήθως στηρίζεται, αἰσθάνεται τὴν πραγματικότητά νὰ ἐξαφανίζεται ὑπ' αὐτὸ, κλονίζεται καὶ προσβάλλεται ὑπὸ σκοτοδίνης. Πράγματι ἡ παραφροσύνη ἀρχίζει εἰς πολλὰς περιπτώσεις μ' ἓνα συναίσθημα, δυνάμενον νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ αἶσθημα τῆς σκοτοδίνης. Ὁ ἄρρωστος χάνει τὸν προσανατολισμόν. Θὰ σᾶς εἴπῃ, ὅτι τὰ ὕλικά ἀντικείμενα δὲν ἔχουν πλέον δι' αὐτὸν τὴν ἰδίαν στερεότητα, λαμπρότητα, πραγματικότητα. Μία χαλάρωσις τῆς ἐντάσεως ἢ μᾶλλον τῆς προσοχῆς, διὰ τῆς ὁποίας τὸ πνεῦμα προσηλοῦτο εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ ὕλικου κόσμου, μὲ τὸ ὁποῖον

ἐσχετίζετο, εἶναι ὄντως τὸ μόνον ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ἐγκεφαλικῆς διαταραχῆς, δεδομένου, ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ σύνολον τῶν μηχανισμῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐπιτρέπουν εἰς τὸ πνεῦμα ν' ἀντιδρᾷ πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῶν ἀντικειμένων διὰ κινητηρίων ἀντιδράσεων συντετελεσμένων ἢ ἢ ἀπλῶς γεννωμένων· ἀντιδράσεων, ἢ κανονικότης τῶν ὁποίων ἐξασφαλίζει τὴν τελείαν ἐμβολὴν τοῦ πνεύματος εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον.

Τοιαύτη θὰ ἦτο λοιπὸν εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς ἡ σχέσις τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ σῶμα. Μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀπαριθμήσω ἐνταῦθα τὰ γεγονότα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀντίληψις αὕτη στηρίζεται. Ὅπως οἴμαι δὲν σᾶς προσκαλῶ νὰ μὲ πιστεύσετε ἀνεξαρτήτως. Τί νὰ κάμω λοιπὸν; Ὑπάρχει, ὡς φαίνεται ἓνα μέσον, ὅπως τερματίσω ταχύτατα τὴν θεωρίαν, τὴν ὁποίαν καταπολεμῶ, Τὸ μέσον δὲ τοῦτο εἶναι νὰ δείξω, ὅτι ἡ ὑπόθεσις μιᾶς ἰσοδυναμῆσεως τοῦ ἐγκεφαλικοῦ πρὸς τὸ ψυχικὸν ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτήν, ὅταν ἐξετασθῇ αὕτη κατὰ τὴν αὐστηράν σημασίαν τῆς λέξεως· ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ὑπόθεσις ζητεῖ, ὅπως παραδεχθῶμεν συγχρόνως δύο ἀντιθέτους ἀπόψεις καὶ μεταχειρισθῶμεν δύο συστήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἀποκλείει τὸ δὲ. Ἄλλοτε ἐπεχείρησα ν' ἀποδείξω τοῦτο. Ἡ ἀπόδειξις ὅμως αὕτη ἀπαιτεῖ προκαταρκτικὰς παρατηρήσεις, σχετικὰς πρὸς τὴν *ιδεολογίαν* καὶ τὸν *πραγματισμὸν*· παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ μᾶς ὠδήγουν πολὺ μακρὰν. Ἄλλως τε ἀναγνωρίζω, ὅτι δυνάμεθα νὰ κατορθώσωμεν, ὅπως ἡ θεωρία τῆς ἰσοδυναμῆσεως γίνῃ ὅπως οἴμαι νοητὴ, ἀρκεῖ νὰ παύσωμεν ὠθοῦντες αὐτὴν πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ὕλισμοῦ. Ἐξ ἄλλου, ἐὰν ἡ καθαρὰ λογικὴ ἀρχὴ νὰ μᾶς δείξῃ, ὅτι ἡ θεωρία αὕτη πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ, δὲν μᾶς λέγει καὶ δὲν δύναται νὰ μᾶς εἴπῃ μὲ τί ὀφείλομεν νὰ τὴν ἀντικαταστήσωμεν. Τοιοῦτοτρόπως ἀναγκαζόμεθα νὰ προσφύγωμεν εἰς τὴν ἐμπειρίαν. Ἄλλὰ

πῶς θὰ μελετήσωμεν τὰς φυσιολογικὰς καὶ τὰς παθολογικὰς καταστάσεις, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ λάβωμεν ἐν προκειμένῳ πρὸ ὀφθαλμῶν; Ἡ ἐξέτασις ὅλων τῶν καταστάσεων τούτων εἶναι ἀδύνατος. Ἡ ἐμβάθυνσις εἰς ταύτας ἢ ἐκείνας ἐξ αὐτῶν θ' ἀπῆλθει πολὺν χρόνον. Δὲν βλέπω λοιπὸν παρὰ μίαν καὶ μόνην διέξοδον, καὶ ἡ διέξοδος αὕτη εἶναι νὰ λάβωμεν ἐξ ὅλων τῶν γνωστῶν γεγογότων ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα φαίνονται συνηγοροῦντα ὑπὲρ τοῦ παραλληλισμοῦ, — δηλαδὴ τὰ μόνα, ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα ὁ παραλληλισμὸς ἡδυνήθη νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ὅπωςδὴποτε, — τὰ γεγονότα τῆς κινήσεως. Ἐὰν δυνηθῶμεν νὰ δείξωμεν ἔστω καὶ κατὰ τρόπον ἀτελεῖ καὶ κεφαλαιώδη, πῶς μία βαθεῖα μελέτη τῶν γεγονότων τούτων θ' ἀπέληγεν εἰς τὴν ἐξασθένησιν τῆς θεωρίας, ἣτις ἐπικαλεῖται αὐτὰ, καὶ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ὑποθέσεως, τὴν ὁποίαν προτείνομεν, τοῦτο θὰ ἦτο ἤδη μία ἐπιτυχία. Δὲν θὰ παράσχωμεν πλήρη ἀπόδειξιν, πολλοῦ γε καὶ δῆ. Ἀλλὰ θὰ μάθωμεν τοῦλάχιστον ποῦ πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν ἀπόδειξιν ταύτην. Αὐτὸ ἀκριδῶς θὰ ἐπιδιώξωμεν.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς διαλέξεως ταύτης ἀνεκάλεσα εἰς τὴν μνήμην σας τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ μελέτη τῶν διαταραχῶν τοῦ ἐνάρθρου λόγου ὠδήγησεν εἰς τὸν ἐντοπισμὸν τῆς γλωσσικῆς μνήμης εἰς ὠρισμένους ἐγκεφαλικάς ἑλικας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Broca, ὅστις ἔδειξε πῶς ἡ λήθη τῶν κινήσεων τῆς ἀρθρώσεως, ἡδύνατο νὰ προέλθῃ ἐκ διαταραχῆς τῆς τρίτης ἀριστερᾶς μετωπιαίας ἑλικος, ἐμορφώθη μία κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πολύπλοκος θεωρία σχετικὴ πρὸς τὴν ἀφασίαν καὶ τὰς ἐγκεφαλικάς συνθήκας τῆς. Πολλὰ θὰ ἡδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς θεωρίας ταύτης. Ἐπιστήμονες ἀναμφισβητήτου κύρους τὴν καταπολεμοῦν σήμερον, στηριζόμενοι ἐπὶ ἀκριβεστέρων παρατηρήσεων, συναφῶν πρὸς τὰς ἐγκεφαλικάς διαταραχάς, αἱ ὁποῖαι συνοδεύουν τὰ νοσή-

ματα τοῦ ἐνάρθρου λόγου. Ἡμεῖς οἱ ἴδιοι, πρὸ εἴκοσι περί-
που ἐτῶν—(δὲν ἀναφέρομεν τὸ γεγονός τοῦτο ἐκ ματαιοδο-
ξίας, ἀλλ' ἀπλῶς διὰ νὰ δείξωμεν, ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ παρα-
τήρησις δύναται νὰ εἶναι καλυτέρα τῶν μεθόδων ἐκείνων,
αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ἀποτελεσματικώτεραι)—ὑπεστηρίζαμεν,
ὅτι τὸ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὡς ἀπολύτως ἀληθὲς
ἐκλαμβανόμενον δόγμα εἶχεν ἀνάγκην τοῦλάχιστον μιᾶς
περαιτέρω διεργασίας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔχει μεγάλην σημα-
σίαν. Ὑπάρχει ἓνα σημεῖον, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον ὅλοι εἶναι
σύμφωνοι, δηλαδή ὅτι αἱ νόσοι τῆς μνήμης τῶν λέξεων προ-
έρχονται ἐξ ἐγκεφαλικῶν διαταραχῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ
ἥττον ἐπακριδῶς ἐντοπισίμων. Ὡς ἴδωμεν λοιπὸν τώρα τὸν
τρόπον, κατ' ὃν τὸ ἐν λόγῳ ἀποτέλεσμα ἐρμηνεύεται ὑπὸ
τοῦ δόγματος, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ἡ σκέψις εἶναι λει-
τουργία τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ γενικώτερον παρ' ἐκείνων, οἵ-
τινες πιστεύουν εἰς ἓνα παραλληλισμὸν ἢ εἰς μίαν ἰσοδυνάμη-
σιν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὰς ἐνεργείας τῆς
σκέψεως.

Τίποτε εὐκολώτερον ἀπὸ τὴν ἐρμηνείαν ταύτην. Αἱ ἀνα-
μνήσεις εἶναι ἐκεῖ, συσσωρευμέναι εἰς τὸν ἐγκέφαλον ὑπὸ
μορφὴν μεταβολῶν, ἐγχαραγμένων εἰς μίαν ὁμάδα ἀνατομι-
κῶν στοιχείων· ἡ λήθη τῶν ἀναμνήσεων τούτων σημαίνει,
ὅτι τ' ἀνατομικὰ στοιχεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐντοπίζονται, ἡλλοι-
ώθησαν ἢ κατεστράφησαν. Ὡμιλήσαμεν πρὸ ὀλίγου περὶ
τῶν φωτογραφικῶν πλακῶν καὶ τῶν φωνογραφημάτων· αὕτη
εἶναι ἡ σύγκρισις, τὴν ὁποῖαν εὐρίσκομεν εἰς ὅλας τὰς σχε-
τικὰς πρὸς τὸν ἐγκέφαλον ἐρμηνείας. Αἱ ἐκ τῶν ἀντικει-
μένων προερχόμεναι ἐντυπώσεις εὐρίσκονται εἰς τὸν ἐγκέ-
φαλον, ὡς εἰς φωτογραφικὴν πλάκα ἢ δίσκον φωνογραφι-
κόν. Ἐὰν ἴδωμεν ἐκ τοῦ πλησίου τὰ πράγματα, θ' ἀντι-
ληφθῶμεν, ὅτι αἱ συγκρίσεις αὗται εἶναι ἀπαγορευτικαί.
Ἐὰν πράγματι ἡ ὁπτικὴ ἀνάμνησις ἐνὸς ἀντικειμένου ἐπὶ

παραδ. ἦτο ἐντύπωσις, ἐγγχαρασσομένη εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἐκ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, δὲν θὰ εἴχαμεν ποτὲ τὴν ἀνάμνησιν ἐνός, ἀλλὰ χιλιάδων, ἑκατομμυρίων ἀντικειμένων. Διότι καὶ τὸ ἀπλούστερον καὶ σταθερώτερον ἀντικείμενον μεταβάλλει τὴν μορφήν του, τὰς διαστάσεις του, τὰς παραλλαγὰς του, ἀναλόγως τοῦ σημείου, ἐκ τοῦ ὁποίου τὸ ἀντιλαμβανόμεθα. Ἐὰν λοιπὸν, περιεργαζόμενοι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, δὲν καταδικασθῶμεν εἰς μίαν ἀπόλυτον προσήλωσιν· ἐὰν δὲν τὸ παρατηρήσωμεν ἀτενῶς, εἰς τὴν κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ θὰ διχγραφοῦν καὶ θὰ μεταδιδοῦν εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἀπειράριθμοι εἰκόνες, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ μὲν δὲν δύνανται διόλου νὰ τεθοῦν ὑπὲρ τὰς δέ, (*des images nullement superposables*). Τὶ θὰ γίνῃ ὥς πρὸς τὴν ὀπτικήν εἰκόνα ἐνός προσώπου, ἡ φυσιογνωμία τοῦ ὁποίου μεταβάλλεται, τὸ σῶμα τοῦ ὁποίου κινεῖται, τὰ ἐνδύματα καὶ τὸ περιβάλλον τοῦ ὁποίου εἶναι διάφορα, ὅσάκις τὸ ἐπαναδλέπω; Καὶ ὁμῶς εἶναι ἀνυμφίβολον, ὅτι ἡ συνείδησις μου παρουσιάζει μίαν εἰκόνα ἐνιαίαν ἢ σχεδὸν ἐνιαίαν· μίαν εἰκόνα πραγματικῶς ἀμετάβλητον τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ προσώπου: ἀπόδειξις καθαρὰ ὅτι ἐν προκειμένῳ ὑπῆρξε κάτι καθ' ὁλοκληρίαν διάφορον ἀπὸ μίαν μηχανικὴν ἐγχάραξιν. Τὸ ἴδιον ἄλλως τε συμβαίνει καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀκουστικὴν μνήμην. Ἡ αὐτὴ λέξις, προφερομένη ἀπὸ διάφορα πρόσωπα ἢ ἀπὸ ἓνα πρόσωπον εἰς διαφόρους στιγμάς, εἰς διαφόρους φράσεις, δίδει φωνογραφήματα, τὰ ὁποῖα δὲν συμπίπτουν τὰ μὲν πρὸς τὰ δέ. Ἀλλὰ πῶς ἡ σχετικῶς ἀμετάβλητος καὶ ἐνιαία ἀνάμνησις τοῦ ἤχου τῆς λέξεως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραβληθῇ πρὸς ἓν φωνογράφημα; Μόνον ἡ παρατήρησις αὕτη θὰ ἦτο ἥδη ἀρκετὴ νὰ καταστήσῃ ὑποπτον τὴν θεωρίαν ἐκείνην, ἥτις ἀποδίδει τὰ νοσήματα τῆς μνήμης εἰς μίαν ἀλλοίωσιν ἢ καταστροφὴν αὐτῶν τούτων τῶν ἀναμνήσεων, ἐγγχαραγμένων αὐτομάτως ἐπὶ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ.

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν τί συμβαίνει εἰς αὐτὰ τὰ νοσήματα. Ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἐγκεφαλικὴ διαταραχὴ εἶναι μεγάλη καὶ ὅπου ἡ μνήμη τῶν λέξεων εἶναι προσβεβλημένη σοβαρῶς, συμβαίνει ὥστε ἓνας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἰσχυρὸς ἐρεθισμός, μίᾳ συγκίνησιν π. χ. νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀνάμνησιν, ἢ ὅποια ἐφαίνετο χαμένη διὰ παντός. Τοῦτο θὰ ἦτο δυνατόν, ἐὰν ἡ ἀνάμνησις ἦτο ἐντοπισμένη εἰς τὴν ἐγκεφαλικὴν οὐσίαν, ἀλλοιωμένην ἢ κατεστραμμένην; Τὰ πράγματα συμβαίνουν, ὡς ἐὰν ὁ ἐγκέφαλος ἐχρησίμευε μᾶλλον, ὅπως ὑπενθυμίζῃ τὴν ἀνάμνησιν καὶ ὅχι ὅπως τὴν διατηρῇ. Ὁ πάσχων ἐξ ἀφασίας εἶναι ἀνίκανος νὰ ἐπανευρίσκῃ τὰς λέξεις, ὡςάκις παρίσταται ἀνάγκη πρὸς τοῦτο. Φαίνεται, ὅτι στρέφεται περίξ αὐτῶν, ὅτι δὲν ἔχει τὴν ἀπαιτούμενην δύναμιν νὰ θέσῃ τὸν δάκτυλον εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγγίσῃ. Ἐπὶ ψυχολογικοῦ πεδίου τὸ ἐξωτερικὸν σημεῖον τῆς δυνάμεως εἶναι πράγματι ἡ ἀκρίβεια. Ἄλλ' ἡ ἀνάμνησις φαίνεται, ὅτι ὑπάρχει πραγματικῶς. Ἐνίοτε ὁ πάσχων ἐξ ἀφασίας ἀντικαθιστῶν τὴν λέξιν, τὴν ὅποیان πιστεύει ἐξαφανισθεῖσαν, διὰ περιφράσεων, κατορθώνει, ὥστε ἡ λέξις, τὴν ὅποیان ἀδυνατεῖ νὰ προφέρῃ, νὰ εἰσέλθῃ εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν. Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἐξασθενεῖ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ *προσαρμογὴ εἰς τὴν κατάστασιν*, τὴν ὅποیان ὀφείλει νὰ ἐξασφαλίσῃ ὁ ἐγκεφαλικὸς μηχανισμός. Εἰδικώτερον, ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον προσβάλλεται, εἶναι ἡ ἱκανότης τοῦ ἄρρώστου ν' ἀποδώσῃ τὴν ἐνσυνείδητον ἀνάμνησιν, σκιαγραφῶν ἐκ τῶν προτέρων τὰς κινήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ἀνάμνησις, ἐὰν ἦτο ἐνσυνείδητος, θὰ παρετείνετο εἰς ἐνέργειαν. Ὅσάκις λησμονοῦμεν ἓνα κύριον ὄνομα, τί κάμνομεν διὰ νὰ τὸ ἐνθυμηθῶμεν; Δοκιμάζομεν ὅλα τὰ γράμματα τοῦ ἀμφαδήτου, τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο: τὰ προφέρομεν ἐν πρώτοις ἐσωτερικῶς καὶ κατόπιν, ἂν αὐτὸ δὲν ἀρκῇ, *μεγαλοφώνως*. Τοποθετούμεθα λοιπὸν εἰς τὰς δια-

φόρους κινητηρίους καταστάσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὀφείλομεν νὰ ἐκλέξωμεν. Λοιπὸν, εὐθὺς ὅταν εὗρεθῇ ἡ κατάλληλος κατάστις, ὁ ἦχος τῆς ἐπιζητουμένης λέξεως διολισθαίνει ὡς εἰς πλαίσιον παρεσκευασμένον νὰ τὴν δεχθῇ. Ὁ ἐγκεφαλικὸς μηχανισμὸς ὀφείλει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν μιμικὴν ταύτην, πραγματικὴν ἢ δυναμικὴν, συντετελεσμένην ἢ σκιαγραφημένην. Αὐτὴν δὲ ἀκριδῶς τὴν μιμικὴν προσβάλλει τὸ σχετικὸν νόσημα.

Σκεφθῆτε τῶρα τι περατηροῦμεν, εἰς τὴν προοδευτικὴν ἀφασίαν, δηλαδὴ εἰς τὴν περίστασιν ἐκείνην, καθ' ἣν γίνεται καθημερινῶς μεγαλυτέρα ἡ λήθη τῶν λέξεων. Ἐν γένει αἱ λέξεις λησμονοῦνται καθ' ὠρισμένην τάξιν, ὡς ἐὰν τὸ νόσημα ἐγνώριζε γραμματικὴν. Τὰ κύρια ὀνόματα ἐξαφανίζονται πρῶτα, κατόπιν τὰ οὐσιαστικά, βραδύτερον τὰ ἐπίθετα καὶ τέλος τὰ ῥήματα. Ὁ διαδοχικὸς οὗτος τῶν μερῶν τοῦ λόγου ἐξαφανισμὸς φαίνεται δικαιολογῶν εὐθὺς ἀμέσως τὴν ὑπόθεσιν μιᾶς συσσωρεύσεως ἀναμνήσεων εἰς τὴν ἐγκεφαλικὴν οὐσίαν. Τὰ κύρια ὀνόματα, τὰ οὐσιαστικά, τὰ ἐπίθετα, τὰ ῥήματα ἀποτελοῦν, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, τρόπον τινὰ στρώματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν εἶναι ἐπὶ τῶν δὲ τοποθετημένα, τὸ δὲ νόσημα προσβάλλει τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου. Ἀλλὰ τὸ νόσημα δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ διαφόρων αἰτιῶν· νὰ λάβῃ μορφὰς διαφορωτάτας. Δύναται ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ ἓνα οἷονδῆποτε σημεῖον καὶ νὰ προχωρήσῃ πρὸς μίαν οἷανδῆποτε διεύθυνσιν. Καὶ ὅμως ἡ τάξις τοῦ ἐξαφανισμοῦ τῶν ἀναμνήσεων μένει πάντοτε ἡ ἴδια. Θὰ ἦτο δυνατόν τοῦτο, ἐὰν τὸ νόσημα προσέβαλλεν αὐτὰς ταύτας τὰς ἀναμνήσεις; Ὅθεν τὸ γεγονὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ κατὰ τρόπον διάφορον. Ἴδου μίαν πολὺ ἀπλὴν ἐρμηνείαν. Ἐν πρώτοις, τὸ ὅτι τὰ κύρια ὀνόματα ἐξαφανίζονται πρὸ τῶν οὐσιαστικῶν, τὰ οὐσιαστικὰ πρὸ τῶν ἐπιθέτων, τὰ ἐπίθετα πρὸ τῶν ῥημάτων, σημαίνει, ὅτι εἶναι

δυσκολώτερον νὰ ἐνθυμούμεθα ἓνα κύριον ὄνομα παρὰ ἓνα ἐπίθετον, ἓνα ἐπίθετον παρὰ ἓνα ῥῆμα: ὅθεν ἡ λειτουργία τῆς ἀναμνήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἐγκεφάλος παρέχει προφανῶς τὴν βοήθειάν του, φαίνεται, ὅτι περιορίζεται εἰς περιπτώσεις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εὐκολωτέρας, ἐφ' ὅσον ἡ προσβολὴ τοῦ ἐγκεφάλου αὐξάνεται. Ἀλλὰ πόθεν προέρχεται ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλη δυσκολία τῆς ἀναμνήσεως; Καὶ διατὶ ἀνακαλεῦνται τὰ ῥήματα εὐκολώτερον εἰς τὴν μνήμην; Ἀπλῶς διότι τὰ ῥήματα ἐκφράζουν ἐνεργείας καὶ διότι αἱ ἐνέργειαι δύνανται ν' ἀπεικονισθοῦν μιμικῶς. Τὸ ῥῆμα εἶναι ἀμέσως ἀπομιμήσιμον (*directement mimable*), τὸ ἐπίθετον δὲν εἶναι τοιοῦτον παρὰ μόνον διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ ῥήματος, τὸ ὁποῖον τὸ περικαλύπτει· τὸ οὐσιαστικὸν διὰ τῆς διπλῆς παρεμβάσεως τοῦ ἐπιθέτου, ἐκφράζοντος μίαν τῶν ιδιοτήτων του, καὶ τοῦ πρὸς τὸ ἐπίθετον συνδεδεμένου ῥήματος, καὶ τέλος τὸ κύριον ὄνομα διὰ τῆς τριπλῆς παρεμβάσεως τοῦ οὐσιαστικοῦ, τοῦ ἐπιθέτου καὶ αὐτοῦ τοῦ ῥήματος. Ὅθεν κατὰ τὸ μέτρον, καθ' ὃ μεταβαλλομεν ἀπὸ τὸ ῥῆμα εἰς τὸ κύριον ὄνομα, ἀπομακρυνόμεθα περισσότερον τῆς ἐκ μέρους τοῦ σώματος μιμησίμου, ἀπεικονισίμου ἐνεργείας.

Ὅπως διὰ μιᾶς κινήσεως συμβολίσωμεν τὴν ιδέαν, ἣτις ἐκφράζεται διὰ τῆς λέξεως, τὴν ὁποίαν ζητοῦμεν, παρίστατο ἀνάγκη ἐνὸς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολυπλόκου μηχανισμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἔργον τοῦ ἐγκεφάλου νὰ παρασκευάζῃ τὰς κινήσεις αὐτὰς καὶ ἐπειδὴ ἡ λειτουργία του ἐλαττοῦται, περιορίζεται, ἀπλοποιεῖται εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, τόσον περισσότερον, ὅσον εἶναι σοβαρωτέρα ἡ βλάβη τῆς σχετικῆς ἐγκεφαλικῆς χώρας, δὲν εἶναι διόλου θαυμαστὸν τὸ ὅτι μία ἀλλοίωσις ἢ καταστροφὴ τῶν ἰστῶν, ἢ ὁποία καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν εἰς τὴν μνήμην ἀνάκλησιν τῶν κυρίων ὀνομάτων, ἀφίνει ἀθικτον τὴν τῶν ῥημάτων. Ἐδῶ,

καθώς καὶ ἀλλαχοῦ, τὰ γεγονότα μᾶς προσκαλοῦν νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἐγκεφαλικὴν ἐνέργειαν ὡς μιμικὸν ἀπόσταγμα (*extrait mimé*) τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας καὶ ὅχι ὡς ἰσοδύναμον πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἀνάμνησις δὲν ἀποταμιεύεται ἐκ μέρους τοῦ ἐγκεφάλου, ποῦ διατηρεῖται; ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω, ὅτι δὲν εἶμαι βέβαιος, ἂν ἡ ἐρώτησις αὕτη ἔχῃ σημασίαν τινά, ἐφ' ὅσον δὲν πρόκειται πλέον περὶ ἐνὸς σώματος. Αἱ φωτογραφικαὶ πλάκες φυλάσσονται ἐντὸς κιβωτίων, οἱ φωνογραφικαὶ δίσκοι ἐντὸς σκευοθηκῶν, ἀλλὰ διατὶ αἱ ἀναμνήσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ὁραταὶ καὶ ἅπται, θὰ εἶχον ἀνάγκην ἐνὸς περιέχοντος καὶ πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν τοιοῦτον; Θὰ παραδεχθῶ ἐν τούτοις, ἐὰν ἐπιμένετε, ἄλλ' ὑπὸ ἔννοιαν καθαρῶς μεταφορικὴν, τὴν ἰδέαν ἐνὸς περιέχοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου τοποθετοῦνται αἱ ἀναμνήσεις, καὶ θὰ εἶπω ἀπλῶς, ὅτι αὗται εὐρίσκονται εἰς τὸ πνεῦμα. Δὲν κάμνω ὑποθέσεις, δὲν ἐπικαλοῦμαι μίαν μυστηριώδη ὄντοτητα, στηρίζομαι ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως, διότι δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀμεσώτερον δεδομένον, τίποτε πραγματικώτερον ἀπὸ τὴν συνειδήσιν, τὸ δὲ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶναι αὕτη ἡ συνειδήσις. Ἀλλὰ συνειδήσις σημαίνει πρὸ παντὸς μνήμην. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν συνδιαλέγομαι μαζύ σας, προσφέρω τὴν λέξιν «*δμιλία*». Ἡ συνειδήσίς μου ἀντιλαμβάνεται εὐθὺς ἀμέσως τὴν λέξιν αὐτήν, ἄλλως δὲν θὰ τὴν ἐθεώρει ὡς ἐνιαίαν καὶ δὲν θ' ἀπέδιδε σημασίαν εἰς αὐτήν. Ἐν τούτοις, ὅταν ἀρθρώνω τὴν τελευταίαν συλλαβὴν, αἱ δύο πρῶται εἶναι ἤδη ἠρθρωμένοι καὶ ἀνήκουν φυσικὰ εἰς τὸ παρελθὸν ἐν σχέσει πρὸς τὴν τελευταίαν, ἡ ὁποία συνδέεται πρὸς τὸ παρόν. Ἀλλὰ καὶ τὴν τελευταίαν συλλαβὴν «*ία*» δὲν τὴν ἐπρόφερα στιγμιαίως. Ὁ χρόνος, κατὰ τὸν ὁποῖον τὴν ἐπρόφερα, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξε βραχύς, δύναται ν' ἀναλυθῇ εἰς μέρη, τὰ μέρη δὲ ταῦτα εἶναι παρελθὸν ἐν

σχέσει πρὸς τὸ τελευταῖον, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ὀριστικῶς παρόν, ἂν δὲν ἦτο καὶ αὐτὸ ἀναλύσιμον. Κατὰ ταῦτα, ὅ,τι δῆποτε καὶ ἂν κάμετε, δὲν θὰ δυνηθῇτε ποτὲ νὰ χαράξετε μίαν ὀροθετικὴν γραμμὴν μεταξὺ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, συνεπῶς οὔτε μεταξὺ τῆς μνήμης καὶ τῆς συνειδήσεως. Εἶναι ἀληθές, ὅτι, ὅταν ἀρθρῶνω τὴν λέξιν «ὀμιλία» ἔχω παροῦσαν εἰς τὸ πνεῦμά μου ὅχι μόνον τὴν ἀρχήν, ἀλλὰ καὶ τὸ μέσον καὶ τὸ τέλος τῆς λέξεως, καθὼς καὶ ὀλοκληρον τὴν σχετικὴν φράσιν. Ἄλλως θὰ ἔχανα τὸ νῆμα τοῦ λόγου μου.

Τώρα, ἂν ἡ στίξις τοῦ λόγου ἦτο διάφορος, ἡ φράσις θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀρχίσῃ ἐνωρίτερον. Θὰ περιελάμβανε π.χ. τὴν προηγηθεῖσαν φράσιν, καὶ τὸ «παρόν μου» θὰ διεστέλλετο ἀκόμη περισσότερο εἰς τὸ παρελθόν. Ἄλλ' ὥς ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ λόγος μου διαρκεῖ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν, ὅτι ἤρχισε κατὰ τὴν πρώτην ἀφύπνισιν τῆς συνειδήσεώς μου, ὅτι συνεχίζεται εἰς μίαν ἐνιαίαν φράσιν καὶ ὅτι ἡ συνείδησίς μου ἀπεσπάσθη ἀρκετὰ ἀπὸ τὸ μέλλον, ὅτι δὲν ἐνδιαφέρεται ἀρκετὰ διὰ τὴν ἐνέργειαν, κατὰ τρόπον, ὥστε δὲν χρησιμοποιοεῖ ἑαυτὴν ἀποκλειστικῶς πρὸς πλήρη κατανόησιν τῆς ἐννοίας τῆς φράσεως ταύτης. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν θὰ ἐζήτουν πλέον μίαν ἐξακρίβωσιν ὡς πρὸς τὴν ὀλοκληρωτικὴν διατήρησιν τῆς ἐν λόγῳ φράσεως, καθὼς δὲν ζητῶ τοιαύτην ὡς πρὸς τὴν ἐπιβίωσιν τῶν δύο πρώτων συλλαβῶν τῆς λέξεως «ὀμιλία», ὅταν προφέρω τὴν τελευταίαν ἐξ αὐτῶν. Κατὰ ταῦτα πιστεύω, ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς βίος μου εἶναι παρεμφερῆς πρὸς μίαν ἐνιαίαν φράσιν, ἀρχομένην ἅμα τῇ πρώτῃ ἀφύπνισι τῆς συνειδήσεως, φράσιν πλήρη κομμάτων, ἀλλὰ μὴ διακοπτομένην ὑπὸ τελειῶν, καὶ κατὰ συνέπειαν πιστεύω, ὅτι ὀλοκληρον τὸ παρελθόν μας εὐρίσκεται ἐκεῖ ὑποσυνειδήτον — θέλω νὰ εἶπω παρόν εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ συνείδησις διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπο-

κάλυφίν του, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐξέλθῃ ἐξ ἑαυτῆς, οὐδὲ νὰ προσθέσῃ εἰς ἑαυτὴν ξένον τι. Διὰ ν' ἀντιληφθῇ ἀκριδῶς πᾶν ὅ,τι ἐμπεριέχει ἢ μᾶλλον πᾶν ὅ,τι εἶναι, ἀρκεῖ νὰ ἐκτοπίσῃ ἓνα ἐμπόδιον, νὰ σηκώσῃ ἓνα πέπλον. Εὐτυχὲς ἐμπόδιον, ἄλλως τε, ἀπείρως πολύτιμον πέπλον.

Εἰς τὸν ἐγκέφαλον ὀφείλομεν τὸ ὅτι συγκρατεῖ τὴν προσοχήν μας προσηλωμένην εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ἡ ζωὴ βλέπει πρὸς τὰ ἐμπρός, δὲν στρέφεται πρὸς τὰ ὀπίσω, παρὰ μόνον ἐφ' ὅσον τὸ παρελθὲν δύναται νὰ τὴν φωτίσῃ, ὅπως προετοιμάσῃ τὸ μέλλον. Ζωὴ σημαίνει διὰ τὸ πνεῦμα οὐσιωδῶς τὴν συγκέντρουσιν εἰς μίαν ἐνέργειαν, τὴν ὁποίαν θὰ ἐκτελέσῃ. Διὸ καὶ εἰσέρχεται εἰς τ' ἀντικείμενα διὰ τῆς παρεμβάσεως ἑνὸς μηχανισμοῦ, ἀποσπῶντος ἀπὸ τὴν συνείδησιν πᾶν ὅ,τι εἶναι χρησιμοποίησιμον διὰ τὴν ἐνέργειαν, ἐλευθέρᾳ νὰ συσκοτίσῃ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν λοιπῶν. Αὐτὸς εἶναι ὁ ρόλος τοῦ ἐγκεφάλου, ὅσον ἀφορᾷ τὴν λειτουργίαν τῆς μνήμης. Δὲν χρησιμεύει εἰς τὴν διαφύλαξιν τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν μεταμπίεσιν αὐτοῦ, κατόπιν δὲ εἰς τὸ ν' ἀφίνη νὰ διαφαίνεται ἐκ τοῦ παρελθόντος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι πρακτικῶς ὠφέλιμον. Τὸν ἴδιον ρόλον, παίζει ὁ ἐγκέφαλος ἀπέναντι τοῦ πνεύματος ἐν γένει. Ἀποσπῶν ἀπὸ τὸ πνεῦμα, ὅ,τι δύναται νὰ ἐξωτερικευθῇ διὰ κινήσεων ἐμβάλλων τὸ πνεῦμα ἐντὸς τοῦ κινητηρίου τούτου πλαισίου, τὸ ὁδηγεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ νὰ περιορίζῃ τὸν δραματισμὸν του καὶ νὰ καθιστᾷ τὴν ἐνέργειάν του ἀποτελεσματικὴν. Δηλαδή τὸ πνεῦμα ὑπερπηδᾷ κατ' ἀρχὰς τὸν ἐγκέφαλον ἐξ ὅλων τῶν μερῶν του, ἢ δ' ἐγκεφαλικὴ ἐνέργεια ἀνταποκρίνεται μόνον πρὸς ἓν πολλαστημόριον τῆς πνευματικῆς.

Ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει ἐπίσης, ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ζωῆς τοῦ σώματος· ὅτι ὅλα τελοῦνται, ὡς ἐὰν τὸ σῶμα ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπλῶς

ὕπὸ τοῦ πνεύματος, καὶ κατ' ἀκολουθίαν, ὅτι δὲν ἔχομεν κανένα λόγον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα εἶναι πρὸς ἀλληλα ἀδιασπάστως συνδεδεμένα. Θεωρῶ περιττὸν νὰ σᾶς εἶπω, ὅτι δὲν θέλω νὰ θίξω, ὡς ἀπὸ τρίποδος, εἰς τὰς ὀλίγας στιγμὰς ποῦ μᾶς μένουν, τὸ σπουδαιότερον ἐξ ὅλων τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἡ ἀνθρωπότης θὰ ἠδύνατο νὰ θέσῃ ἐπὶ τοῦ τάπητος. Ἀλλὰ θὰ δυσηρέστουν τὸν ἑαυτὸν μου, ἂν τὸ παρέκαμπτον. Πόθεν ἐρχόμεθα ; Ποῦ πηγαίνομεν ; Τί κάμνομεν ἐδῶ κάτω ; Ἄν πράγματι ἡ φιλοσοφία δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ μίαν ἀπάντησιν εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα· ἂν ἦτο ἀνίκανος νὰ τὰ διευκρινίσῃ προοδευτικῶς, ὅπως διευκρινίζουν ἓνα βιολογικὸν ἢ ἱστορικὸν πρόβλημα· ἂν δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ τὰ διαφωτίσῃ ἐπὶ τῇ βάσει ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐμβριθεστέρων καὶ ἐνὸς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐναργεστεροῦ δραματισμοῦ· ἂν ἡ φιλοσοφία ὤφειλε νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ νὰ κάμνῃ νὰ λογομαχοῦν διαρκῶς ὅσοι παραδέχονται τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ ὅσοι τὴν ἀρνοῦνται, στηριζόμενοι ἐπὶ λόγων, συνδεομένων πρὸς τὴν ὑποθετικὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, διαστρέφοντες τὴν ἔννοιαν τῶν λέξεων τοῦ Πασκάλ, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἀξίζει οὔτε κόπον μιᾶς ὥρας. Βεβαίως αὐτὴ αὕτη ἡ ἀθανασία εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποδειχθῇ πειραματικῶς. Πᾶσα ἐμπειρία περιλαμβάνει περιορισμένον χρονικὸν διάστημα, ὅταν δὲ ἡ θρησκεία ὁμιλῇ περὶ ἀθανασίας, ἐπικαλεῖται τὴν Ἀποκάλυψιν ! Ἀλλὰ θὰ ἦτο κάτι, θὰ ἦτο πολὺ, ἂν ἡμεθα ἱκανοὶ νὰ ἐξακριβώσωμεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐμπειρίας, τὴν δυνατότητα ἢ ἔστω καὶ πιθανότητα τῆς ἐπιδιώσεως τῆς ψυχῆς δι' ἄγνωστον χρόνον, ἀφίνοντες ἐκτὸς τῆς σφαίρας τῆς φιλοσοφίας τὸ ζήτημα, ἂν ὁ χρόνος αὐτὸς εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἀπεριόριστος. Ὅθεν ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς τύχης τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον δὲν μοῦ φαίνεται

διόλου αδύνατος. Ἴδου ἓνας ἐγκέφαλος ποῦ ἐργάζεται. Ἴδου μία συνειδήσις, ποῦ συναισθάνεται, διανοεῖται, βούλεται. Ἐάν ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐγκεφάλου ἀνταπεκρίνεται πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἐνεργειῶν τῆς συνειδήσεως· ἐάν τὸ ἐγκεφαλικὸν ἦτο ἰσοδύναμον πρὸς τὸ πνευματικόν, ἡ συνειδήσις θὰ ἠδύνατο ν' ἀκολουθήσῃ τὴν τύχην τοῦ ἐγκεφάλου, ὁ δὲ θάνατος θὰ ἦτο τὸ τέλος τοῦ παντός. Τοῦλάχιστον ἡ ἐμπειρία δὲν θὰ εἶχε καμμίαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντίρρησην, ὁ δὲ φιλόσοφος, ὁ ὑποστηρίζων τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς θὰ ἠναγκάζετο νὰ στηριχθῇ ἐπὶ μεταφυσικοῦ κατασκευάσματος, — γενικῶς εὐθράστου. Ἀλλ' ἐάν, ὡς ἐπεχειρήσαμεν νὰ δείξωμεν, ὁ πνευματικὸς βίος ὑπερπηδᾷ τὸν ἐγκεφαλικόν· ἂν ὁ ἐγκέφαλος περιορίζεται νὰ ἐξωτερικεύῃ διὰ κινήσεων μικρὸν μόνον μέρος ἐξ ἐκείνου, τὸ ὅποιον τελεῖται εἰς τὴν συνειδήσιν, τότε ἡ ἐπιδίωσις τῆς ψυχῆς καθίσταται τόσον ἀληθοφανής, ὥστε ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἀποδείξεως ἐπιβάλλεται περισσότερον εἰς τὸν ἀρνούμενον ἢ εἰς τὸν παραδεχόμενον τὴν ἀθανασίαν. Διότι ὁ μόνος λόγος, διὰ τὸν ὅποιον πιστεύομεν εἰς τὴν ἀπόσβεσιν τῆς συνειδήσεως μετὰ θάνατον, εἶναι ὅτι βλέπομεν διαλυόμενον τὸ σῶμα. Ἀλλ' ὁ λόγος δὲν ἔχει πλέον ἀξίαν, ἐάν ἡ ἐν σχέσει πρὸς τὸ σῶμα ἀνεξαρτησία ὁλοκλήρου σχεδὸν τοῦ συνόλου τῆς συνειδήσεως εἶναι καὶ αὐτὴ γεγονός, τὸ ὅποιον παρατηροῦμεν. Πραγματευόμενοι κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιδιώσεως τῆς ψυχῆς, καταβιβάζοντες αὐτὸ ἐκ τοῦ ὕψους, εἰς τὸ ὅποιον τὸ ἀνεδίδασεν ἡ πατροπαράδοτος μεταφυσικὴ, καὶ μεταφέροντες τοῦτο εἰς τὸ πεδίον τῆς ἐμπειρίας, βεβαίως δὲν θὰ ἐπιτύχωμεν εὐθὺς ἀμέσως ριζικὴν λύσιν. Τί θέλετε; Πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν μεταξὺ τοῦ καθαροῦ λογισμοῦ, ὅστις ἀποβλέπει εἰς ἓνα ὁριστικὸν ἀποτέλεσμα, μὴ τελειοποιήσιμον, ἀφοῦ θεωρεῖται ὡς τέλειον, καὶ μιᾶς ὑπομονητικῆς παρατηρήσεως, ἥτις δίδει μόνον κατὰ προσέγ-

γισιν ἀποτελέσματα, ἐπιδεκτικὰ διορθώσεως καὶ συμπληρώσεως ἀπροσδιορίστου. Ἡ πρώτη μέθοδος, θελήσασα νὰ μᾶς δώσῃ εὐθὺς ἀμέσως τὴν βεβαιότητα, μᾶς καταδικάζει νὰ μείνωμεν πάντοτε εἰς τὸ ἀπλῶς πιθανὸν ἢ μᾶλλον εἰς τὸ καθαρῶς δυνατόν, διότι εἶναι σπάνιον νὰ μὴ δύναται ν' ἀποδείξῃ ἀδιαφόρως δύο ἀντιθέτους θέσεις ἐξ ἴσου λογικᾶς καὶ εὐλογοφανείας. Ἡ δευτέρα μέθοδος δὲν ἐπιδιώκει κατ' ἀρχὰς παρὰ μόνον τὴν πιθανότητα, ἀλλ' ἐπειδὴ κινεῖται ἐπὶ ἐδάφους, εἰς τὸ ὅποιον ἡ πιθανότης δύναται διαρκῶς νὰ αὐξάνεται, μᾶς ὁδηγεῖ μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον εἰς μίαν κατάστασιν, ἣτις ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν βεβαιότητα. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων τρόπων τοῦ φιλοσοφεῖν ἔγινεν ἤδη ἡ ἐκλογή μου, θὰ θεωρηθῶ δὲ εὐτυχής, ἐὰν κατῴρθωσα νὰ συμβάλω εἰς τὸν προσανατολισμὸν καὶ τοῦ ἰδικοῦ σας.
